

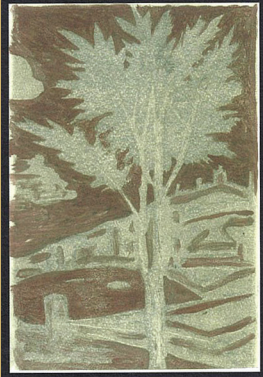
ΕΦΗΜΕΡΙΟΣ

ΔΙΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Έτος 73ον - Τεύχος 5ον

*«Ο σύγχρονος πολιτισμός οικοδομήθηκε
στήν ιδέα ότι,*

*ό άνθρωπος είναι ο απόλυτος κυρίαρχος
τῆς ἱστορίας...»*

Σεπτέμβριος - Ὀκτώβριος 2024

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΠΡΟΝΟΙΑ του Μακ. Αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος
κ. ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ: Κλάδος Εκδόσεων της Επικοινωνιακής και Μορφωτικής
Υπηρεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος
ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΚΛΑΔΟΥ: Σεβ. Μητρο. Θεσσαλονίκης κ. Φιλόθεος
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ: Αλέξανδρος Ί. Κατσιάρας

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ 2023-2025 ΜΕ ΔΙΕΤΗ ΘΗΤΕΙΑ: πρωτ. Γεώργιος Σελλής (Πρόεδρος ΙΣΚΕ), πρωτ. Γεώργιος Βαμβακίδης, πρωτ. Βασίλειος Χρηστίδης, πρωτ. Γεώργιος Κωνσταντίνου, πρωτ. Χρυσοβαλάντης Θεοδώρου, Αρχιμ. Θεόφιλος Λεμοντζής, Πέτρος Παναγιωτόπουλος (Επίκ. Καθ. Α.Π.Θ.) – ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΥΛΗΣ: Ζαμπία Αγριμάκη – ΕΙΚΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Αλέξανδρος Κατσιάρας – ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ: Ζαμπία Αγριμάκη, Έμμανουήλ Πλούσος – ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ζαμπία Αγριμάκη – ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος – Υπεύθυνος Τυπογραφείου: Β. Μπίτσης, Πρωτομαγιάς 3 - 145 68 Κρουονέρι Άττικης, Τηλ.: 210-8160.127 – Fax: 210-8160.128. Τιμή τεύχους 1 € (για όσους δέν τό δικαιούνται δωρεάν).

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ:
Αθηνάς 30, 105 51 ΑΘΗΝΑ | Τηλ.: 211 48.25.298, Fax: 211 48.25.317
e-mail: efimerios@ecclesia.gr
Πληροφορίες για συνδρομές: 2114824316 (Γραμματεία), 2111825299 (Λογιστήριο)

Προμετωπίδα έξωφύλλου: Από τό «Είσοδικόν» του τεύχους

Φωτογραφία έξωφύλλου: Μάρκος Καμπάνης, Παραλλαγές σέ δέντρο του Μαντένια (2011)

Τό τεύχος εικονογραφείται μέ έργα του Μάρκου Καμπάνη
(Μάρκος Καμπάνης, Έργα 1990-2020, έπιμ. έκδοσης Σταύρος Ζουμπουλάκης,
Αθήνα: Έθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος 2023)

Τό περιοδικό Έφημέριος δέν εϋθύνεται για τό γλωσσικό ίδίωμα των άρθρογράφων του.

Δέν έπιτρέπεται ή άναδημοσίευση, ή άναπαραγωγή –όλική ή μερική– του περιεχομένου του περιοδικού Έφημέριος καθ' οιονδήποτε τρόπο. Έπιτρέπεται μόνον ή παράθεση άποσπασμάτων άποκλειστικώς για έπιστημονικούς και εκπαιδευτικούς σκοπούς, μέ άναφορά της πηγής προελεύσεως.

ΕΦΗΜΕΡΙΟΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΙΕΡΕΙΣ

Έτος 73ον

Σεπτέμβριος - Οκτώβριος 2024

Τεύχος 5ον

Περιοχόμενα

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΚΑΤΣΙΑΡΑ, Εισοδικόν	3
πρωτ. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΠΑΧΥΤΙΑΝΝΑΚΗ - ΕΜΜ. ΑΘ. ΛΟΥΚΑΚΗ, Ό έσχατολογικός χαρακτήρας τής Θ. Λειτουργίας καί ή σύγχρονη ένοριακή πράξη	5
π. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΜΠΑΘΡΕΛΛΟΥ, Η ισλαμική βία καί ό μύθος τών σταυροφοριών	8
ΜΙΑΤΙΑΔΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, Νεφέλη ή πάλαι προετύπου τήν θείαν σου σκέπην άληθώς...	10
π. ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΚΙΑΔΑΡΕΣΗ, Ό Σταυρός του Χριστου καί ό άνθρωπος	13
ΔΗΜΗΤΡΗ ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, Διάγραμμα τής Λειτουργίας τών πιστών (Ε)	16
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ Ι. ΣΚΑΛΤΣΗ, Κατανυκτικός Έσπερινός	19
πρωτ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΔΟΡΜΠΑΡΑΚΗ, Αρχή τής Ίνδικτου	22
πρωτ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΘΕΡΜΟΥ, Κυριακή ΣΤ΄ Λουκά	24
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ν. ΜΟΣΧΟΥ, Μοναστικά τάγματα	26
Άρχιμ. ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ ΜΗΛΤΟΥ, Ίγνηλατώντας τήν συνοδικότητα (ΧΙ)	28
πρωτ. ΧΡΥΣΟΒΑΛΑΝΤΗ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Λεξικό Λειτουργικών Όρων: Άμην - Άμωμος	32
ΣΤΑΥΡΟΥ ΓΟΥΛΟΥΛΗ, Η «άξίνη» καί τό «πτύον» (Λκ. 3.9, 17): Ίδρυση Πολιτείας τής Έρήμου;	34
Άρχιμ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ ΤΣΟΡΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ, Εισαγωγικά Ι.3. Η Θεσσαλονίκη στά κείμενα του 10 ^{ου} -11 ^{ου} αί.	36

Ἀρχιμ. ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΛΕΜΟΝΤΖΗ, Ἀρχαία καί σύγχρονη ἀμφισβήτηση τοῦ θεομητορικοῦ προσώπου τῆς Παναγίας	39
Μακαριστοῦ Μητρ. Ζιχνῶν καί Νευροκοπίου ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ, Τελετουργικά Θέματα. 2. Ἀρχιερατικό συλλείτουργο	41
πρωτ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Α. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ, Ὁ Bruno Gröning καί οἱ «θεραπείες» του	44
Ἐπιστολές	46
Ἐφημεριακά	48

Σ. Σ. Χαρκιανάκης*
(Μακαριστός Ἀρχιεπ. Αὐστραλίας)

Τά «Τίμια Δῶρα»

Τὴν ἀκροθαλασσιὰ πού βλέπεις ἀπόψε
ἴσως νὰ μὴν τὴν ξαναδεῖς
ὅμως αὐτὸς δὲν εἶναι λόγος γιὰ πένθος
ἐσὺ τουλάχιστον πρόλαβες καὶ τὴν εἶδες.

Ἄλλοι δὲν ἀξιώθηκαν μῆτε μιὰ φορὰ
νὰ δοῦν τέτοιο τοπίο
εἴτε γιὰτι γεννήθηκαν τυφλοὶ
εἴτε ἀπλῶς γιὰτι δὲν γεννήθηκαν.

Καιρὸς λοιπὸν νὰ μάθουμε
ἔστω καὶ στὸ παρὰ πέντε
πὼς ἡ εὐλογία τοῦ κόσμου μοιράζεται
τις περισσότερες φορὲς ὡς Ἀντίδωρο.
Τότε μονάχα ἀγιάζουν τὴν ζωὴ
τά «Τίμια Δῶρα».

* Ἀπὸ τὴν ποιητικὴ συλλογὴ:
Ἄχρονες Ὁρεσ, Ἀθήνα: Δόμος 2008

Ἀλληλούια

*Ἡ παγωνιά τὸ μυστικό της ἔργο
τελεῖ ἀπόψει σιωπηλά.*
S.T. Coleridge

Ὅ,τι ξεκίνησε πρέπει νὰ τελειώσει
ἦτοι νὰ τελιωθεῖ
ὁ ἄνεμος δὲν φύσηξε ἐπὶ ματαίῳ
τὸ πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ
Ἀλληλούια!

Ὅ,τι γκρεμίστηκε κάποτε πρέπει
κι αὐτὸ νὰ συχωρευθεῖ
κανεὶς δὲν ἀξιώθηκε νὰ δεῖ
τὸ τέλος τῆς Ἱστορίας
Ἀλληλούια!

Ὅσο τὰ νέφη χαμηλώνουν
κι ἀλλάζουν χρῶμα
ἐμεῖς θυμούμαστε τὸν ἥλιο πύρινο
στῆς καρδιάς τὸ αἶμα
καὶ γονατίζουμε
Ἀλληλούια!

Μεταρρύθμιση, Αυτόρρυθμιση, Άπορρυθμιση: Πέρα από τήν επίφαση τῶν συμπτωμάτων

Σεβαστοί πατέρες,

Ἡ φράση: ὁ κόσμος ἀλλάζει, ἀκούγεται ὄλο καί πιό συχνά στίς ἡμέρες μας. Ἀλλά αὐτή ἡ ἀλλαγὴ δέν προέκυψε ἐν μιᾷ νυκτί, οὔτε ὡς διά μαγείας. Ὁ σύγχρονος κόσμος θεμελιώθηκε, πρὶν ἀπὸ περίπου 500 χρόνια (ὁ σπόρος ἔπεσε ἀπὸ τὸν Αὐγουστῖνο καί βλάστησε στήν Ἀναγέννηση), ὅταν μετατόπισε τὸ κέντρο βάρους του. Τότε οὐσιαστικά ξεκίνησε ἡ διαδικασία τῆς ἀλλαγῆς. Στούς αἰῶνες πού ἀκολούθησαν, οἱ βασικοὶ του πυλῶνες, ἰδεολογικοὶ, πολιτικοὶ, οἰκονομικοὶ κ.ἄ., σταδιακά καί μεθοδικά, διαρκῶς καί ἐμφαντικῶς, ἀναβαθμίζονται, διευρύνονται, μεταβάλλονται καί ἐπιβάλλονται. Μὲ αὐτά τὰ δεδομένα ἡ πορεία τῶν πραγμάτων ἦταν προβλέψιμη, ἂν καί ὄχι στίς λεπτομέρειές της. Ἀλλά ὅποιος γνωρίζει τήν ἱστορία καί τήν περιπέτεια τοῦ δυτικοῦ πνεύματος, δέν πρέπει νά ἐκπλήσσει ἐνώπιον τῆς σημερινῆς ἀποδόμησης, τῆς «κουλτούρας τῆς ἀφύπνισης» (woke culture), τῆς φιλοσοφίας τῆς «συμπερίληψης καί τῆς ἐνσωμάτωσης». Καί, ὅποιος γνωρίζει τήν ἱστορία τοῦ δυτικοῦ χριστιανισμοῦ, μπορεῖ νά καταλάβει γιατί τό 2005, ὅταν καταρτιζόταν τὸ εὐρωπαϊκὸ σύνταγμα, δέν ὑπῆρξε ἀναφορά στίς χριστιανικὲς ρίζες τῆς Εὐρώπης. Ἐθελοτυφλοῦμε, ἴσως γιατί ἔχουμε ἐνσωματωθεῖ σ' αὐτόν τὸν τρόπο ζωῆς καί ἐπαναστατοῦμε καί ἀντιδροῦμε ἐπιλεκτικά σέ ὀρισμένα φαινόμενα-συμπτώματα, ὅταν φθάνουν στὰ ἄκρα, ὅταν γιὰ κάποιους λόγους βιώνουμε ἀπειλή.

Ἡ λαϊκὴ εὐσέβεια ὅμως ἦταν προφητικὴ. Ὅπως ὁ ἅγιος Κοσμάς, πού μὲ αἰνιγματικὸ τρόπο εἶχε προβλέψει τὸν νέο κόσμο, μιλώντας γιὰ μιὰ κλωστή πού θά δεθεῖ ὁ κόσμος, κ.ἄ. Ἡ, ὅπως ὁ Ντοστογιέφσκι, πού μὲ τὴ φράση: «χωρὶς Θεό ὅλα ἐπιτρέπονται» περιέγραψε, πρὶν ἀπὸ περίπου 200 χρόνια, τὸν πυρῆνα τῆς ἐξέλιξης τοῦ σύγχρονου κόσμου: *anything goes* (ὅλα εἶναι θεμιτά). Γι' αὐτὸ νομίζω ὅτι δέν δικαιολογοῦμαστε νά ἀποροῦμε. Ὅλα αὐτὰ εἶναι συνέπειες τῆς λογικῆς πού διαμορφώθηκε στὸν δυτικὸν κόσμο, τοῦ ὁποῦ γίναμε μέρος («ἀνήκομεν εἰς τὴν Δύσιν»).

Οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι δέν κάνουμε τὴ διάκριση μεταξὺ αἰτίας καί συμπτώματος, μεταξὺ δομικῆς ἀλλαγῆς καί τῶν συνεπειῶν της, παρ' ὄλο πού μετὰ συνδέονται μὲ μιὰ ἀμφίδρομη σχέση ἀλληλοτροφοδοσίας. Ὡς ἀποτέλεσμα, χάνουμε τὸ δάσος καί βλέπουμε μόνον τὸ δένδρο. Καί αὐτὸ γιὰ τὴν πραγματικὴν αἰτία συνήθως εἶναι μεταμφιεσμένη ἢ ὠραιοποιημένη, καί γι' αὐτὸ δυσδιάκριτη, κρυμμένη στὸν χρόνο ὅπως τὸ σαράκι στὸ ξύλο. Γι' αὐτὸ καταλαβαίνουμε εὐκολότερα τὴ μετακίνηση τοῦ κόσμου κυρίως μέσα ἀπὸ συμπτώματα, δηλαδή ἀπὸ τὴν ἐκδηλωμένη δράση τῆς αἰτίας, ὅταν πλέον ἡ «ζημιὰ» ἔχει γίνει, ἢ ἀλλαγὴ εἶναι γεγονός καί οἱ καρποὶ

της όρατοί. Άλλοτε αὐτή ή μετακίνηση είναι περισσότερο έμφανής και δίδει τήν αίσθηση μιᾶς μεγάλης μεταβολής. Άλλοτε είναι ανεπαίσθητη, δίνοντας τήν έντύπωση ότι ό κόσμος είναι ακίνητος, άμετάβλητος. Άλλά τά ανθρώπινα πράγματα ποτέ δέν ήρεμοῦν, ποτέ δέν είναι στάσιμα, δεδομένα και ακίνητα. Μάλιστα σέ καιρούς ήσυχίας κυοφορεΐται τό έπόμενο έκρηκτικό βήμα.

Σήμερα ή κινητικότητα είναι πάλι έντονη, τά συμπτώματα παρελαύνουν. Ή διαρκώς μεταβαλλόμενη έποχή μας, είναι αναθεωρητική και μεταβατική σέ όλα τά επίπεδα: γεωπολιτικό, πολιτικό, θρησκευτικό, οικονομικό, έπιστημονικών και τεχνικών δυνατοτήτων, άξιῶν, έθίμων, κυρίως νοήματος ζωής. Ίσως όμως τό κυριότερο χαρακτηριστικό της είναι ή μετάβαση από τήν αναλογική στήν ψηφιακή τεχνολογία. Ή παλαιότερη τεχνολογία είτε άχρηστεύεται είτε αναβαθμίζεται και εξελίσσεται, ένῶ όλο και περισσότερες ανθρώπινες δραστηριότητες προωθοῦνται και έπιτελοῦνται διά τής τεχνολογίας. Ή ψηφιακή μεταμόρφωση τής παγκόσμιας κοινωνίας είναι μιά πραγματικότητα, άν και σέ διαφορετικό βαθμό και ρυθμό ανά περιοχές. Ή πλειονότητα τῶν ανθρώπων δείχνει ένθουσιασμένη κυρίως από τίς διευκολύνσεις πού προσφέρουν οί ισχυρότερες μηχανές, οί άλγόριθμοι, ή πρόοδος τής έπιστήμης (π.χ. στήν ιατρική), ή ναοτεχνολογία, ή τεχνητή Νοημοσύνη, και από τό μέλλον πού υπόσχονται...

Όλα αὐτά δημιουργοῦν τήν έντύπωση τοῦ «έμπλουτισμοῦ» και τής περαιτέρω ανάπτυξης τοῦ σύγχρονου τρόπου ζωής, ό όποίος άμφισβητεΐ εύθές και άντιστρατεύεται σθεναρά τόν παραδοσιακό τρόπο ζωής, πού έχει διαφορετικό κέντρο βάρους. Ό παραδοσιακός τρόπος ζωής υπέκειτο στους περιορισμούς πού θέτει τό πεπερασμένο τής ανθρώπινης φύσης, τής ένόργανης ὕλης, τής άλληλεξάρτησης τῶν όντων, τής περισσότερης ή ολιγότερης παραπεμπτικότητας τοῦ κόσμου στό θείο, έστω και άν τό θείο ήταν ένα είδωλο.

Μέχρι τα νεώτερα χρόνια πάντοτε υπήρχε παραπεμπτικότητα στό θείο, έστω και ύποτυπωδῶς. Έκτοτε, ξεκινᾶ ή ολοκληρωτική άποσύνδεση τής δημιουργίας από τό θείο, πού κυοφορεΐται μέσα από διεργασίες αίωνων. Τή θέση τοῦ Θεοῦ καταλαμβάνει αρχικῶς ό άνθρωπος και μετά ό νιτσεικός υπεράνθρωπος. Ό σύγχρονος πολιτισμός οικοδομήθηκε σέ βάθος χρόνου στήν ιδέα ότι ό άνθρωπος είναι ό απόλυτος κυρίαρχος τής ιστορίας, αὐτός πού δύναται νά δημιουργήσει τίς δικές του άξίες, τόν έαυτό του από τήν αρχή. Αὐτό θεμελιώθηκε πάνω στόν θάνατο τοῦ Θεοῦ είτε μέ τήν άπώθησή του στόν χῶρο τοῦ υπερφυσικοῦ και τόν υποβιβασμό τής σημασίας τής Σαρκώσεως, είτε μέ τήν άθεΐα και τόν μηδενισμό. Ή φύση άπο-ιεροποιήθηκε άπομαγεύθηκε και έγινε παγερό άντικείμενο στά χέρια τοῦ ανθρώπου. Ή παραπεμπτικότητα αντικαταστάθηκε από τήν άπόλυτη αὐτοαναφορικότητα.

Αὐτό όμως δέν έμφανίστηκε ξαφνικά κατά τήν έποχή τής νεωτερικότητας. Ήπ' αὐτοῦ θά επανέλθουμε στό έπόμενο Είσοδικό.

Άλέξανδρος Ί. Κατσιάρας

Ο έσχατολογικός χαρακτήρας τῆς Θ. Λειτουργίας καί ἡ σύγχρονη ἐνοριακή πράξη

πρωτ. Εὐαγγέλου Παχυγιαννάκη - Ἑμμ. Ἀθ. Λουκάκη, Θεολόγου

Παραμελημένα καί ἄτοπα σημεῖα τῆς Θείας Λειτουργίας

10. Ἡ εὐχή τῆς Ἁγίας Ἀναφορᾶς

Τά λειτουργικά ἄλλωστε, «μέχρι καί τά μέσα τοῦ περασμένου αἰώνα ἀπαγγέλλονταν ὅπως ἀκριβῶς τά ἀποστολικά καί εὐαγγελικά ἀναγνώσματα. Ἀργότερα οἱ μουσικοδιδάσκαλοι τά μελοποίησαν σέ ὄλους τούς ἤχους καί κατά ποικίλους τρόπους»¹. Καί τά κείμενα αὐτά, ἀποστολικά καί εὐαγγελικά, εἶναι γνωστόν ὅτι «οὔτε φέλλονται μέ σχοινοτενεῖς, ἐξεζητημένους μελωδικούς μαιάνδρους, σάν ἀνατολίτικοι ἀμανέδες, οὔτε "διαβάζονται ὅπως τά κοινά κείμενα, πεζά καί ἀχρωμάτιστα σάν ἐφημερίδα", ἀλλά ἀπαγγέλλονται ἐμμελῶς, χωρίς θεατρνισμούς, μέ ὕφος ἱεροπρεπές καί κατανοητικό»².

«Ὁ ἐνδιάμεσος –μεταξύ ἐκφώνου καί μυστικοῦ– τρόπος ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν στήν πληθῆ τῶν μελετηθέντων χειρογράφων εὐχολογιῶν εἶναι ὁ "εἰς ἐπήκον", δηλαδή ὁ χαμηλόφωνος, ὁ ἀποπνέων τήν ἱερότητα τῶν λεγομένων καί τελουμένων... Σέ ὅλες ὅμως τίς περιπτώσεις τό συμπέρασμα εἶναι σαφές: οἱ εὐχές ἀκούγονται (δηλαδή οὔτε ἐκφωνοῦνται, οὔτε ἀναγινώσκονται μυστικῶς), ἐκφωνοῦνται ὅμως οἱ ἐπίλογοί τους ὡς δοξολογικές κατακλειδες, οἱ ὁποῖες πρέπει νά

ἀναγνωσθοῦν μέ "λαμπρή φωνή" (ὅπως ἐπεξηγοῦν τό "ἐκφώνως" ἀρκετά χειρόγραφα εὐχολόγια). Αὐτό ἐπομένως ἰσχύει καί γιά τά διαφοροτικά τμήματα τῆς εὐχαριστιακῆς Ἀναφορᾶς»³.

Τέλος, οἱ Κυριακές λεγόμενες ἐκφωνήσεις («Λάβετε, φάγετε...», «Πίετε ἐξ αὐτοῦ...», «Εἰρήνη πᾶσι», «Καί ἔσται τά ἐλέη...», καθὼς καί ὅλα τά ἐκφωνητικά μέρη τῆς Ἀναφορᾶς «Τὸν ἐπίνικιον ὕμνον...», «Τὰ Σὰ ἐκ τῶν Σῶν...» κ.λπ.), πρέπει νά λέγονται ἀπλούστερα τῶν ἄλλων, ἐπὶ τῶν φθόγγων τῶν σταθερῶν βάσεων τῶν ἤχων μέ ἐμμελῆ ἀπαγγελία, ἀπλά, δωρικά καί σέ ἀρμονική ἀντιστοιχία μέ ἐκεῖνα πού οἱ χοροὶ ψάλλουν. Οἱ δὲ χοροὶ πρέπει νά ξαναγυρίσουν στήν παλαιά παράδοση, ὅπου τά λεγόμενα λειτουργικά λεγότανε μέ τρόπον λογαοδικόν⁴, καί μόνο τό «Ἄξιόν ἐστιν» λεγότανε ἐμμελῶς στήν ἴδια βάση καί πάντοτε σέ ἤχον δεύτερον.

11. Τά «μεγαλυνάρια»

Στήν παραπάνω σύντομη ἀναφορά μας, διαπιστώθηκε τό ἄτοπο τῆς παρεμβολῆς καί ψαλμωδίας των στό σημεῖο αὐτό τῆς συνάξεως. Ἔτσι στή νέα ἐκδοσὴ τοῦ Ἐγκολπίου Ἀναγνώστου καί Ψάλτου ἀφαιρέθηκαν τά μεγαλυνάρια τῶν Ἁγίων καί ἑορτῶν πού εἶχαν καταχωρηθεῖ σέ

προηγούμενες εκδόσεις του. Ἡ αἰτιολογία πού προβάλλεται εἶναι σαφής καί ἐπαρκής, καίτοι δέν δείχνει νά ικανοποιεῖ τή νοοτροπία τῶν ἱεροψαλτῶν, ἱερέων, ἀκόμη καί ἐπισκόπων, ὅπως παρατηρήσαμε, ἀρκετοί ἀπό τούς ὁποίους ἐπιμένουν νά τά ψάλλουν ἀκόμη σέ ἦχο δεύτερο ἢ πλάγιο τοῦ τετάρτου καί τά ὁποῖα ἤχουν μᾶλλον ὡς ἐμβατήρια ἢ συνθήματα παρά τροπάρια. Ἔτσι φαίνεται καί ἐδῶ ἡ διαστρέβλωση τῆς λειτουργικῆς εὐσέβειας, πού ἀναφέρει ὁ π. Σμέμαν. Ἐλκει ἡ συνήθεια ἐνός πράγματος, ἀλλά ἐδῶ πρόκειται πραγματικά περί μιᾶς «καινοφανοῦς καί ἀστόχου» παρεμβολῆς στό ἱερότατο αὐτό σημεῖο, κατά τό ὁποῖο ἡ εὐχαριστία μᾶς προτρέπει νά μνημονεύσουμε «Καί ὧν ἕκαστος κατὰ διάνοιαν ἔχει...», δηλαδή τούς οἰκείους μας, ὁποῖους θέλουμε. Ἄν κατὰ τόν λόγο τοῦ Ἰωάννου Ζηζιουλά, α) εἶναι «ἀληθινό δυστύχημα διότι τό μνημόσυνο τῶν ὀνομάτων ἔπαυσε πλέον κατὰ τήν ὥρα ἐκείνη καί μετατοπίστηκε σχεδόν ἀποκλειστικά στήν Προσκομιδή γιά πρακτικούς λόγους...» (καί τή θέση του βέβαια ἐπί τῶν ἡμερῶν μας κατέλαβαν τα “μεγαλυνάρια”), β) «Τότε, στήν ἀγία Ἀναφορά τῆς Θυσίας, τίθενται ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ "εἰς μνημόσυνον αἰώνιον" οἱ μνημονευόμενοι, οἱ ὁποῖοι χάρις στή θυσία τοῦ Ἀρνίου ὄχι μόνον συγχωροῦνται ἀλλά καί λαμβάνουν αἰώνιον ζωήν, δηλαδή ἀληθινή ὑπόστασις. γ) Εἶναι παρῶν τή στιγμή ἐκείνη ὁ Κύριος καί εἶναι μεγάλη τιμή γι' αὐτούς νά μνημονεύονται τήν ὥρα ἐκείνη»⁵, καταλαβαίνει κανεῖς πόση ζημιά μπορεῖ νά προκαλέσει ἡ «ξένη καί ἀντιπαραδοσιακή παρεμβολή αὐτή ὡς διακόπτουσα τήν εὐχὴν τῆς Ἀγίας ἀναφορᾶς

... καί ἐπιπλέον ἀλλοιώνει καί φθείρει τήν ἀριστοτεχνική δομή τῆς Θ. Λειτουργίας»⁶. Γιά ὅλα αὐτά, ὁ Ἱ. Φουντούλης τά ἀποκαλεῖ «εὐλαβῆ μάστιγα: Μεγαλυνάρια δέν ψάλλονται στή Θ. Λειτουργία, ἀλλά μετά τήν Θ' ὠδή τοῦ κανόνος τοῦ ὄρθρου ἢ στήν ἀντίστοιχη θέση τῶν παρακλητικῶν κανόνων. Στή Θ. Λειτουργία διακόπτουν τή ροή τοῦ μυστηρίου καί ἀποπροσανατολίζουν τή σύναξη ἀπό τήν τελεσιουργία τῆς Θ. Εὐχαριστίας σέ θέματα πού ἔχουν ἤδη ἐξαντληθεῖ στόν ὄρθρο καί στό πρῶτο μέρος τῆς συνάξεως»⁷. Ἀσφαλῶς τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τό Μεγαλυναριο τοῦ Μ. Βασιλείου κατὰ τήν ἡμέρα τῆς ἑορτῆς του ἢ ὁποιοδήποτε ἄλλου ἀγίου ἢ ἑορτῆς στό σημεῖο αὐτό.

12. Τό Κοινωνικόν

Τό Κοινωνικόν δέν εἶναι ἕνας ψαλμικός στίχος πού τοποθετήθηκε στό σημεῖο αὐτό τῆς Θ. Λειτουργίας εἰκῆ καί ὡς ἔτυχε. Ἔχει ἐπιλεγεῖ μέ πολλή προσοχή καί ἔχει ἄμεση σχέση ἢ μέ τή Θ. Εὐχαριστία ἢ μέ τήν ἑορτή. Ἡ ψαλμωδία τῶν Κοινωνικῶν ἔχει λειτουργήσει στή λειτουργική πράξη τῆς Ἐκκλησίας μέ καθαρότητα καί σαφήνεια καί σκοπό τή συμβολή του στίς ἀνάγκες τῆς ὥρας κατὰ τήν ὁποῖα οἱ συλλειτουργοῦντες κληρικοί καί οἱ πιστοί, σύμπας δηλαδή ὁ λαός τοῦ Θεοῦ «μετὰ φόβου Θεοῦ...», προσέρχεται νά κοινωνήσῃ τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων. Ἐπομένως, οἱ μελοποιοί, ἔχοντας αὐτό κατὰ νοῦν, ἔχουν συντάξῃ ἀνάλογα πρός τό πλῆθος τῶν συμμετεχόντων ἀργά, σύντομα ἢ ἀργοσύντομα Κοινωνικά, τά ὁποῖα μόνον μετά τή θεία Κοινωνία ὄλων, κληρικῶν καί λαϊκῶν, διεκόπτοντο. Αὐτή ἡ

πρακτική μαρτυρείται ιστορικά από τῶν ἀρχαίων χρόνων.

Σήμερα ἄλλα γίνονται. Στὴν καλύτερη περίπτωση θὰ εἰπωθεῖ τό προβλεπόμενο Κοινωνικό χύμα στὴν τονική βάση ἐκείνου πού ἢ ὁ φάλτης ἢ ὁ προϊστάμενος τοῦ ναοῦ θὰ ὑποδείξει νά εἰπωθεῖ ἀντί τοῦ καθορισμένου Κοινωνικοῦ. Ἔτσι ἀκοῦμε νά φάλλονται ἄσχετα τελείως ἀντί Κοινωνικοῦ οἱ Πολυέλεοι «Δοῦλοι Κύριον», «Λόγον ἀγαθόν», «Ποῦ πορευθῶ», ἢ τροπάρια θεομητορικά, ψαλμοί καί τροπάρια μελοποιημένα, Καλοφωνικοί Εἰρμοί, ἐνίοτε μέ κρατήματα, κ.ἄ. Τελευταία ἔχει καθιερωθεῖ σέ Μητροπολιτικό ναό τῆς Κρήτης, ἡμέρα ἑορτῆς τοῦ πολιοῦχου τῆς πόλεως, νά ἀκούγεται ἀπό τά μέσα ἀναμεταδόσεως τῆς Λειτουργίας ἀντί Κοινωνικοῦ ὁ γνωστός πολυέλεος «Ἐπὶ τῶν ποταμῶν Βαβυλῶνος»! Στὴν ἀπορία μας, γιατί ἔτσι, ἢ ἀπάντηση ἦταν: ἀφοῦ ἀρέσει στόν προϊστάμενο;

Τό ἴδιο ἐπίσης συμβαίνει νά φέλλονται ἀντί Κοινωνικοῦ μελοποιημένοι στίχοι ἀπό τόν Θεομητορικό ὕμνο τοῦ ἁγίου Νεκταρίου «Ἄγνη Παρθένε» καί ἀπό τίς Ἐκλογές τό «Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ» σέ ρυθμό 3/4. Ὁ τρίσημος ρυθμός αὐτοῦσιος, ὡς περισσότερο κατάλληλος γιά χορό (βάλς), ἐπειδὴ ὑποβάλλει σέ λίκνισμα τό σῶμα καί ἀπάδει πρός τό ἦθος τῆς Ἐκκλησίας, δέν υἱοθετήθηκε ἀπό αὐτήν. Οἱ νεώτερες συνθέσεις σέ τρίσημο

ρυθμό δοξολογίες, στιχολογίες τοῦ ἔσπερινοῦ, καί μετατροπή τοῦ κρατήματος τοῦ γνωστοῦ Ὁκταήχου «Θεοτόκε Παρθένε» τοῦ Μπερεκέτου σέ τρίσημο ρυθμό, εἶναι ἐπιεικῶς ἀπαράδεκτα⁸. Ἀκόμη καί τά Μεγαλυνάρια τῆς Ὑπαπαντῆς «Ἀκατάληπτόν ἐστίν», πού πολλοί χρησιμοποιοῦν φέλλοντάς τα ἀμιγῶς στόν τρίσημο ρυθμό εἶναι λάθος⁹.

Ἐπίσης, τελειώνομε μέ τίς ἐπισημάνσεις: α) τό πολύ συνηθισμένο τροπάριο τῆς Μ. Πέμπτης «Τοῦ δείπνου σου τοῦ Μυστικοῦ» μόνο τὴν Μ. Πέμπτη ἐπέχει θέση Κοινωνικοῦ, ὡς καί Χερουβικοῦ καί μόνο τὴν ἡμέρα αὐτή καί ποτέ ἄλλοτε φέλλεται ἀντί αὐτῶν, ἢ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς θείας Κοινωνίας ὅσο ταιριαστό καί ἄν φαίνεται. β) Σέ πολλές Ἐνορίες ὑπάρχει ἢ συνήθεια σέ Μνημόσυνα ἀντί Κοινωνικοῦ νά λέγεται ὁ νεκρώσιμος «Ἄμωμος» καί τά νεκρώσιμα Εὐλογητάρια, ἀκόμη καί ἄν εἶναι Κυριακή, σέ ὀρισμένες δέ λέγεται καί Ἀπόστολος καί Εὐαγγέλιο τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας, πράγματα ἀπαράδεκτα. Μετά τὴ θ. Λειτουργία τά πάντα ἔχουν γεμίσει ἀπὸ ἀναστάσιμο φῶς. Χωρίς αὐτὴ τὴ συνειδητοποίηση μέ ὅλα τά ἄλλα πού συνεχῶς παρεισφρέουν στόν χῶρο τῆς δημιουργοῦν ἀλλοτρίωση τοῦ λειτουργικοῦ φρονήματος τῆς Ἐκκλησίας καί ἀπομακρύνουν τόν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν ὄντως ζωή καί τόν ἀπογυμνώνουν ἀπὸ τό νόημα τῆς εὐχαριστιακῆς σωτηριολογίας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ. 1. Βλ. Γ.Κ. Ἀγγελινάρας, *Θρασύβουλος Στανίτσας*, Ἀθήνα: Κουλτούρα 1988, σ. 23. 2. π. Εὐάγγ. Παχυγιαννάκης, *ὁ.π.*, σ. 16. 3. Γ. Φίλιας, «Ἡ Εὐχαριστιακὴ Ἀναφορά», *Πρακτικά Γ' Πανελληνίου Λειτουργικοῦ Συμποσίου*, *ὁ.π.*, σ. 115. 4. π. Εὐάγγ. Παχυγιαννάκης, *ὁ.π.*, σ. 16. Βλ. καί «Πίνακας τονικῶν βάσεων τῶν ἐκφωνήσεων μέ παραδείγματα κατ' ἕχρον», σ. 22-33. 5. Μητρ. Περιγᾶμου Ἰωάννης, «Εὐχαριστία καί Βασιλεία τοῦ Θεοῦ», *ὁ.π.*, 51' (1994), σ. 96-99. 6. Κ. Παπαγιάννης, «Εἰσαγωγικόν Σημείωμα», *Ἐγκόλπιον Ἀναγνώστου καί Ψάλτου*, *ὁ.π.*, σσ. 9-10. 7. Ἰ. Φουντούλης, «Τελετουργικὴ προσέγγιση τῆς Θείας Λειτουργίας», *ὁ.π.*, σ. 173-174. 8. Πβ. Ἰωαν. Τσερεβελάκης, *Ἐμμελής Μυσταγωγία*, σ. 135 κ.ἑ. 9. Βλ. *Οἱ φάλτες τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, Ἀθήνα 1996, σ. 216.

Ἡ ἰσλαμική βία καί ὁ μύθος τῶν σταυροφοριῶν

π. Δημητρίου Μπαθρέλλου

Ἐφημ. Ἱ.Ν. Ἀναλήψεως Ντράφι - Ἐπισκ. Καθηγητοῦ Παν. Emory

Ἰσλαμιστές καί μουσουλμάνοι ἐθνικιστές ἐνίοτε καλοῦν σέ ἱερό πόλεμο ἐναντίον τῶν χριστιανῶν τοῦ δυτικοῦ κόσμου, τοὺς ὁποίους χαρακτηρίζουν συλλήβδην καί ὑποτιμητικά ὡς σταυροφόρους.¹ Οἱ πολίτες καί οἱ κυβερνήσεις τοῦ δυτικοῦ κόσμου αἰσθάνονται συνήθως ἐνοχές γιά τίς σταυροφορίες, ὑπό τήν ἐπίδραση τοῦ μύθου ὅτι αὐτές ἀποτέλεσαν πρώιμες μορφές ἰμπεριαλισμοῦ καί ἀποικιοκρατίας, μέ κύριο, ἂν ὄχι ἀποκλειστικό, στόχο τήν κατάκτηση ἐδαφῶν καί τό κέρδος. Τό ὅτι οἱ πραγματικοί ἐπιτιθέμενοι ἦταν οἱ μουσουλμάνοι, ἐνῶ οἱ σταυροφορίες ἦταν κατά βάσιν ἀμυντικές στρατιωτικές ἐπιχειρήσεις μέ θρησκευτικά κίνητρα παραμένει σέ μεγάλο βαθμό ἄγνωστο στό εὐρύ κοινό. Στόν τόπο μας ἡ κατάσταση εἶναι ἀκόμα πιό περίπλοκη ἐξαιτίας τῶν δεινῶν πού ἐπέφερε ἡ τέταρτη σταυροφορία ἀλλά καί τῆς ἀνακριβοῦς πληροφόρησης σχετικά μέ αὐτήν.

Τό 632 μ.Χ., μετά τόν θάνατο τοῦ Μωάμεθ, τό Ἰσλάμ ἐξαπλώθηκε ἀστραπιαία σέ περιοχές πού μέχρι τότε ἀνήκαν σέ χριστιανούς. Τό 634 οἱ μουσουλμάνοι κυρίευσαν τή Δαμασκό, τό 635 τήν Ἀλεξάνδρεια, καί τό 638 τά Ἱεροσόλυμα. Μέσα σέ ἕνα περίπου αἰῶνα εἶχαν κατακτήσει, μεταξύ ἄλλων, τή Βόρεια Ἀφρική καί τήν Ἰσπανία, καί εἶχαν

δημιουργήσει μιᾶ τεράστια αὐτοκρατορία. Ὁ προσανατολισμός τους ἦταν καθαρᾶ ἐπιθετικός καί ἀπέρρεε ἀπό τόν πυρῆνα τῆς θρησκείας τους. Σύμφωνα μέ τό Ἰσλάμ, ὅλοι οἱ μὴ μουσουλμάνοι θά πρέπει εἶτε νά ἀσπαστοῦν τό Ἰσλάμ εἶτε νά ὑποταχθοῦν σ' αὐτό. Ἡ ἔννοια τοῦ ἐπεκτατικοῦ ἱεροῦ πολέμου ἦταν συνυφασμένη μέ τή νέα θρησκεία.

Ἡ ἀπρόκλητη καί ἐπιθετική ἐπέκταση τοῦ Ἰσλάμ δημιούργησε στίς χριστιανικές χώρες τεράστια προβλήματα. Ἐνα ἀπό αὐτά ἦταν ὅτι τά Ἱεροσόλυμα, τό μεγάλο προσκύνημα τοῦ χριστιανισμοῦ, βρισκόταν ὑπό ἰσλαμική κατοχή. Χιλιάδες χριστιανῶν πού ἐπιχειροῦσαν κάθε χρόνο νά προσκυνήσουν στά Ἱεροσόλυμα τό ἔκαναν τώρα πιά μέ μεγαλύτερες δυσκολίες. Ἡ δυναμική ἐμφάνιση τῶν Σελτζούκων Τούρκων τόν ἐνδέκατο αἰῶνα ἐπιδείνωσε ραγδαία τίς συνθήκες μετάβασης στοὺς Ἁγίους Τόπους. Πολλοί προσκυνητές ἔπεφταν θύματα οικονομικῆς ἐκμετάλλευσης, συλλαμβάνονταν καί πωλοῦνταν δοῦλοι, ὑποβάλλονταν σέ βασανιστήρια ἢ καί θανατώνονταν, ἐνῶ οἱ βιασμοί ἀλλά καί οἱ καταστροφές τῶν χριστιανικῶν προσκυνημάτων ἦταν ἐπίσης συνήθη φαινόμενα.

Οἱ σταυροφορίες εἶχαν τόν χαρακτηρη προσκυνηματος, μέ βασικό τους κίνητρο τήν ἀγάπη γιά τόν Χριστό, τή διασφάλι-

ση τῆς πρόσβασης τῶν χριστιανῶν στόν τόπο ὅπου ἔζησε, σταυρώθηκε, καί ἀναστήθηκε ὁ Κύριός τους, ἀλλά καί τήν υπεράσπιση τῶν χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς. Τά περί ἐπιδίωξης πλουτισμοῦ ἐλάχιστα ἀνταποκρίνονται στήν πραγματικότητα – οἱ φτωχές καί ἄνδρες περιοχές τῶν Ἁγίων Τόπων δέν θά μπορούσαν νά ἀποφέρουν στούς σταυροφόρους τά ποσά πού εἶχαν καταβάλει γιά νά χρηματοδοτήσουν τή συμμετοχή τους στίς σταυροφορίες, πολλῶ δέ μάλλον ἐπιπρόσθετο κέρδος. Πολλοί ἐξ αὐτῶν θυσιάσαν τήν περιουσία τους ἤ καί τήν ἴδια τή ζωή τους γιά ὅ,τι θεωροῦσαν ἱερό. Οἱ παπικές ὑποσχέσεις γιά λυσίποινα καί ἄφεση ἁμαριῶν ὁδήγησαν πολλούς νά λάβουν μέρος στίς σταυροφορίες γιά λόγους προσωπικῆς ἐξιλέωσης. Τά κρατίδια πού δημιούργησαν οἱ σταυροφόροι ὄχι μόνο δέν ἦταν κερδοφόρα ἀλλά καί συντηροῦνταν χάρη σέ οἰκονομικές ἐνισχύσεις ἀπό τήν Εὐρώπη. Ἐπιπλέον, οἱ σταυροφόροι δέν προσπάθησαν νά ἐκχριστιανίσουν τούς μουσουλμάνους. Προφανῶς, πολλοί ἐξ αὐτῶν δέν ἀποτελοῦσαν ὑποδείγματα χριστιανικῆς ζωῆς. Ὡστόσο, τά ἐγκλήματα πολέμου στά ὁποῖα ὑπέπεσαν, ἄν καί καταδικαστέα, ἦταν τά, δυστυχῶς, ἀναμενόμενα καί συνήθη γιά ἐκείνη τήν ἐποχή. Ἀντιθέτως, γιά παράδειγμα, ὁ Μπαϊμπάρς, σουλτάνος τῆς Αἰγύπτου, διέπραξε μαζικές

σφαγές ὄχι μόνο ἐμπολέμων χριστιανῶν ἀλλά καί ἀμάχων, γυναικῶν καί παιδιῶν, ἐνίοτε παραβιάζοντας τίς περί τοῦ ἀντιθέτου ὑποσχέσεις του.

Ἐνῶ γιά τούς Εὐρωπαίους οἱ σταυροφορίες ἦταν ἐπιχειρήσεις ἐξαιρετικῆς σημασίας, γιά τούς μουσουλμάνους παρέμειναν μέχρι τόν 19^ο αἰῶνα σχεδόν ἀδιάφορες. Ἐκλαμβάνονταν ὡς ἐν πολλοῖς ἀποτυχημένες ἀπόπειρες ἀνακατάληψης ἰσλαμικῶν ἐδαφῶν καί ἀνάσχεσης τοῦ Ἰσλάμ – τό ὁποῖο, ἄς θυμίσουμε, πολύ σύντομα θά κατέστρεφε τό Βυζάντιο. Μόνο σχετικά πρόσφατα ἀναπτύχθηκε, γιά πολεμικούς λόγους, ἡ ρητορική ἐναντίον τῶν σταυροφοριῶν μέ στόχο τή αὐτο-θυματοποίηση τοῦ Ἰσλάμ ἀπέναντι στήν (ὑποτίθεται) ἄδικη καί ἐπιθετική “Δύση”. Ὁ ἐπιρρεπῆς σέ ἐνοχές δυτικός κόσμος² ἔπασσε στήν παγίδα καί ἄρχισε νά “αὐτομαστιγώνεται” καί νά ἀπολογεῖται.

Σέ κάθε περίπτωση, θά ἀποτελοῦσε ἀφέλεια ἐκ μέρους τῶν χριστιανῶν ἡ παράβλεψη τῆς νεότερης καί μάλιστα συνεχιζόμενης ἐκδίωξης χριστιανικῶν πληθυσμῶν ἀπό πατρογονικές τους ἐστίες σέ ἰσλαμικές χῶρες³ ἢ ἡ μή υπεράσπιση τῆς ἐλευθερίας τους ἀπέναντι σέ ὅσους ἐπικαλοῦνται μιᾶ προσφάτως ἐπινοημένη ἐκδοχή τῆς ἱστορίας γιά νά προωθήσουν νέες μορφές ἱεροῦ πολέμου ἐναντίον τους.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ. 1. Τό σύντομο κείμενό μας βασίζεται, μεταξύ ἄλλων, στά ἐξῆς: Rodney Stark, *Bearing False Witness: Debunking Centuries of anti-Catholic History*, London: SPCK 2017, σ. 92-115· Thomas F. Madden, *The Concise History of the Crusades*, Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield 2014· Christopher Tyerman, *God's War: A New History of the Crusades*, London: Penguin Books 2007. 2. Paschal Bruckner, *Η τυραννία της μεταμέλειας: δοκίμιο πάνω στον δυτικό πολιτισμό*, μτφ. Λόισκα Αβαγιανού, Αθήνα: Αστάρτη 2007. 3. William Dalrymple, *Ταξίδι στη σκιά του Βυζαντίου*, μτφ. Αντώνης Καλοκύρης, Αθήνα: Μεταίχμιο 2019.

*Νεφέλη ἢ πάλαι προετύπου
τὴν θείαν σου σκέπην ἀληθῶς ...*
Σχόλιο στό Α' ἀνάγνωσμα τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς Γιορτῆς
τῆς Ἀγίας Σκέπης (Ἄροι 9:15-23))

Μιλτιάδου Κωνσταντίνου
Ὁμ. Καθηγ. Α.Π.Θ. - Ἄρχ. Διδασκάλου τοῦ Εὐαγγελίου τῆς ΜετΧ Ἐκκλησίας

Ἡ γιορτή τῆς Ἀγίας Σκέπης, σύμφωνα μέ παλαιότερο τυπικό τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, γιορτάζεται τὴν 1^η Ὀκτωβρίου, ἔτσι ὥστε κάθε λειτουργικό ἔτος νά ἀρχίζει καί τελειώνει μέ δύο γιορτές τῆς Παναγίας: μία πού ἀναφέρεται σέ κάποιο γεγονός τῆς ζωῆς τῆς (Γέννηση: 8 Σεπτεμβρίου – Κοίμηση: 15 Αὐγούστου) καί μία πού σχετίζεται μέ τὴν προσκύνηση ἀμφίων τῆς (ἁγία σκέπη: 1 Ὀκτωβρίου – ἁγία ζώνη: 31 Αὐγούστου). Τό 1952 ὁμως, ὕστερα ἀπό πρόταση τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Σπυρίδωνα, ἡ Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μετέθεσε τὴν ἡμερομηνία τῆς γιορτῆς στίς 28 Ὀκτωβρίου, ὥστε ὅλος ὁ ἑλληνικός λαός νά ἀποδίδει τίς εὐχαριστίες του στήν Παναγία γιά τὴ σωτηρία του ἀπό τὰ δεινά τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου, καθὼς, ὅπως ἀναφέρεται σέ ἕνα ἀπό τὰ ἀπολυτίκια τῆς γιορτῆς: «ὡς πάλαι καί νῦν θαυμαστῶς ἡμᾶς ἔσωσας, ὡς νοητὴ νεφέλη, τὸν σὸν λαὸν περιβαλοῦσα. Διὸ δυσωποῦμεν σέ, εἰρήνην τῇ πολιτείᾳ σου δώρησαι, καί ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν τὸ μέγα ἔλεος».

Τό ἱστορικό ὑπόβαθρο τῆς γιορτῆς τῆς ἁγίας Σκέπης ἀνάγεται στόν 10^ο αἰ.

μ.Χ. Δύο παράξενοι ἄνθρωποι, ὁ Ἀνδρέας, πού κάνει τὸν τρελό γιά νά τραβήξει τὴν προσοχή τοῦ κόσμου καί νά τοὺς διδάξει τὸ μήνυμα τοῦ Εὐαγγελίου, καί ὁ συνοδός του Ἐπιφάνιος ξαγρυπνοῦν μαζί μέ πλῆθος πιστῶν στήν ἐκκλησία τῶν Βλαχερνῶν στήν Κωνσταντινούπολη καί παρακαλοῦν τὴν Παναγία νά τοὺς ἀπαλλάξει ἀπό τίς ἐπιδρομές τῶν Ἀράβων. Ξαφνικά, ὁ Ἀνδρέας καί ὁ Ἐπιφάνιος βλέπουν ἕνα μεγαλειῶδες ὄραμα. Ἡ Παναγία συνοδευόμενη ἀπό τὸν ἅγιο Ἰωάννη τὸν Πρόδρομο καί ἀκολουθούμενη ἀπό πλῆθος ἁγίων ντυμένων στά λευκά μπαῖνουν στόν ναό καί κατευθύνονται πρὸς τὴν ἁγία τράπεζα. Ἐκεῖ ἡ Παναγία γονατίζει καί προσεύχεται ὥρα πολλή μέ δάκρυα στά μάτια. Ὑστερα γυρίζει πρὸς τὸν συγκεντρωμένο λαό καί ἀπλώνει πάνω του τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς τῆς. Ὅταν οἱ δύο ἄνδρες ἀφηγήθηκαν τὸ ὄραμά τους, ὅλοι κατάλαβαν ὅτι αὐτὸ ἦταν ἕνα σημάδι πὼς βρίσκονται κάτω ἀπὸ τὴ σκέπη, τὴν προστασία δηλαδή, τῆς Παναγίας καί δέν χρειάζεται νά ἀνησυχοῦν. Δοξολογήσαν μέ ὕμνους τὸν Θεό καί ἔτσι καθιερώθηκε ἡ γιορτὴ τῆς Ἀγίας Σκέπης.

Ἡ τοποθέτηση τῶν διπλῶν αὐτῶν γιορτῶν τῆς Παναγίας στήν ἀρχή καί στό τέλος κάθε ἐκκλησιαστικῆς χρονιάς κρύβει ἕναν βαθύτατο θεολογικό συμβολισμό, καθὼς ὑποδηλώνει ὅτι στό πρόσωπο τῆς Θεοτόκου συγκεφαλαιώνεται ὁλόκληρη ἡ ἱστορία τῶν σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν Θεό. Ἀποτελεῖ βασική διδασκαλία τῆς Ἁγίας Γραφῆς ὅτι τό σχέδιο τοῦ Θεοῦ γιά τόν κόσμον προϋποθέτει τήν ἐλεύθερη ἐπιλογή ἀπό τήν πλευρά τῶν ἀνθρώπων νά ἀκούσουν τόν λόγο τοῦ Θεοῦ καί νά συνεργαστοῦν μαζί του. Ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Ἀβραάμ, ὁ ὁποῖος χωρίς δευτέρη σκέψη, χωρίς ἀντίρρηση, δέχεται νά ἀκολουθήσει τόν δρόμο πού τοῦ δείχνει ὁ Θεός, θέτοντας τόν ἑαυτό του στήν ὑπηρεσία του, ὡς τήν ἡμέρα πού ἡ Μαρία δέχεται νά ὑπακούσει στήν ἀπόφαση τοῦ Θεοῦ πού τῆς μεταφέρει ὁ ἄγγελος, ἡ ὑπακοή στόν λόγο τοῦ Θεοῦ συνιστᾶ τή βασική προϋπόθεση γιά τήν πραγματοποίηση τοῦ σχεδίου του γιά τή σωτηρία τοῦ κόσμου.

Ἡ ὑπακοή στό θέλημα τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ καί τό θέμα τοῦ πρώτου ἀπό τά βιβλικά ἀναγνώσματα πού διαβάζεται κατά τόν Ἑσπερινό τῆς γιορτῆς τῆς Ἁγίας Σκέπης καί προέρχεται ἀπό τό βιβλίο τῶν Ἀριθμῶν.

Ἡ περικοπή Ἀρι 9:15-23 σηματοδοτεῖ τήν ὁλοκλήρωση τῆς περιόδου τῆς μονοετοῦς κατασκήνωσης τῶν Ἰσραηλιτῶν στό Σινᾶ καί τήν ἔναρξη τοῦ ταξιδιοῦ τους μέσα ἀπό τήν ἔρημο πρὸς τή Χαναάν. Κατά τή διάρκεια αὐτῆς τῆς χρονιάς, μεταξὺ τοῦ πρώτου Πάσχα στήν Αἴγυπτο (Ἐξο 12) καί τοῦ ἐπόμενου Πάσχα πού καταγράφεται στό Ἀρι 9:1, ὁ Θεός δέν

ἔπαψε νά κάνει αἰσθητή τήν παρουσία του στόν λαό του. Τούς ἔδωσε τόν Νόμο, θεσμοθέτησε τό ἱερατεῖο καί τό σύστημα τῶν θυσιῶν, τούς ἔδωσε ὁδηγίες γιά τήν κατασκευή τῆς Σκηνῆς τοῦ Μαρτυρίου καί ὀργάνωσε τίς δώδεκα φυλές, καθορίζοντας ἀκόμα καί τή θέση τῆς στρατοπέδευσής του περιμετρικά τῆς Σκηνῆς. Τό πιό ἐμφανές σημάδι ὅμως τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ στόν λαό του ἦταν ἀναμφίβολα ἡ στήλη τῆς νεφέλης τήν ἡμέρα καί ἡ στήλη τῆς φωτιᾶς τή νύχτα. Ὅταν ἡ Σκηνή ὁλοκληρώθηκε, αὐτό τό σύννεφο τῆς δόξας καί τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ αἰωροῦνταν πάνω ἀπό αὐτήν (στχ 16). Ἔτσι, τώρα πιά ὅλα ἦταν ἔτοιμα γιά τήν ἔναρξη τῆς μεγάλης πορείας πρὸς τή Γῆ τῆς Ἐπαγγελίας.

Κάθε φορά πού τό σύννεφο σηκωνόταν ἀπό τή Σκηνή μετακινούνταν καί οἱ Ἰσραηλίτες, ἐνῶ ὅταν τό σύννεφο σταματοῦσε, ὁ λαός στρατοπέδευε. «Μέ διαταγή τοῦ Κυρίου κατασκήνωναν καί μέ διαταγή τοῦ Κυρίου μετακινούνταν», σημειώνει χαρακτηριστικά τό κείμενο (στχ 18). Ὁ λαός ἐξαρτιόταν ἀπόλυτα ἀπό τόν Θεό γιά τήν καθοδήγησή του πότε νά βαδίσει καί πότε νά στρατοπεδεύσει.

Ἀπό τό ὕψος καί τό φραστικό τοῦ κειμένου γίνεται ἐμφανῆς ἡ ἀβεβαιότητα κάτω ἀπό τήν ὁποία ζοῦσε ὁ λαός κατά τήν πορεία του στήν ἔρημο. Ἀβεβαιότητα γιά τό πότε θά ἀναχωρήσει, ἀβεβαιότητα γιά τή διάρκεια τῆς πορείας, ἀβεβαιότητα γιά τόν προορισμό, ἀβεβαιότητα γιά τόν τόπο καί γιά τή διάρκεια τῆς στρατοπέδευσης. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι σέ κάθε σχεδόν στίχο τοῦ σύντομου κειμένου τῆς περικοπῆς ἐπαναλαμβάνε-

ται ή φράση «διά προστάγματος Κυρίου», πού δηλώνει τήν απόλυτη εξάρτηση του λαού από τό θέλημα του Θεού και τήν ύπακοή του σ' αυτό.

Παρά τήν άβεβαιότητα όμως ύπήρχε και κάτι πού ήταν βέβαιο: Δέν θα χρειάζοταν νά πάνε στην έρημο μόνοι τους· ο Θεός θα πήγαινε μαζί τους. Η Σκηνή ήταν τό όρατό σύμβολο τής παρουσίας του Θεού ανάμεσα στον λαό του, ή σκηνή του ουράνιου βασιλεία τους στό κέντρο του στρατοπέδου. Όστόσο, δέν ήταν άπλως ένα κενό σύμβολο: κατοικήθηκε από τό σύννεφο τής δόξας του Θεού πού κατέβηκε πάνω της τήν ίδια μέρα πού πρωτοστήθηκε (στχ 15). Αυτή ή κάθοδος τής δόξας του Θεού λειτουργούσε ως ένα άδιαμφισβήτητο σημάδι τής πρόθεσης του Θεού νά μήν εγκαταλείψει τον λαό του, αλλά νά κατοικήσει πραγματικά ανάμεσά τους. Τό ίδιο γεγονός έξι-στορείται και στό τέλος του βιβλίου τής Έξόδου (40:34-38). Μέ τήν επανάληψη του έδω, ο άφηγητής συνδέει αυτό τό νέο ταξίδι των Ισραηλιτών στην έρημο μέ τό ταξίδι τους από τήν Αίγυπτο στό Σινά. Όπως τότε ή δηλωτική τής παρουσίας του Θεού στήλη τής νεφέλης και τής φωτιάς τους είχε συνοδεύσει στον δρόμο προς τό όρος Σινά, έτσι και τώρα ή ίδια στήλη θα συνεχίσει νά συνοδεύει τον λαό διαβεβαιώνοντάς τον για τή θεία καθοδήγηση, τήν προστασία και τήν πρόνοια.

Όμως ή νεφέλη δέν ήταν μόνο μία εικόνα τής έγγύτητας του Θεού και τής παρουσίας του στον λαό του. Φανέρωνε και κάτι άλλο πολύ πιο σημαντικό: τήν πιστότητα του Θεού στή Διαθήκη μέ τον λαό του. Καθ' όλη τή διάρκεια

τής πορείας τους από τήν Αίγυπτο προς τή Χαναάν οι Ισραηλίτες πολλές φορές απομακρύνθηκαν από τον Θεό και τον εγκατέλειψαν, όμως ο Θεός παρέμενε πάντοτε οδηγός και προστάτης τους.

Δέν είναι, κατά συνέπεια, τυχαίο πού σ' αυτόν τον καθοδηγητικό και προστατευτικό ρόλο του Θεού κατά τήν πορεία του λαού του στην έρημο ή Έκκλησία είδε νά προτυπώνεται ο ρόλος τής Παναγίας στην ιστορία του νέου λαού του Θεού. Πάντοτε, σε κάθε δύσκολη περίοδο τής ιστορίας τους, όταν τά πάντα ανατρέπονται, όταν ή ασφάλεια του παρελθόντος χάνεται όριστικά, όταν όλες οι έλπίδες φαίνονται αστήρικτες, ή σκέπη τής Παναγίας έξακολουθεί νά είναι ή καταφυγή και ή προστασία των χριστιανών. Αν ή Σκηνή του Μαρτυρίου συμβόλιζε τήν παρουσία του Θεού ανάμεσα στον λαό του, στά σπλάχνα τής Μαρίας κατοίκησε πραγματικά ο Θεός.

Σήμερα ή ανθρωπότητα όλόκληρη βιώνει μία νέα, έντελως καινούργια και πάλι, φάση τής Ιστορίας. Οι κοσμογονικές αλλαγές σε πολιτικο-κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο κλόνισαν και πάλι τις έλπίδες εκατομμυρίων ανθρώπων και γέννησαν σε πολλούς από αυτούς αισθήματα ανασφάλειας και άβεβαιότητας, ένω δέν είναι λίγοι εκείνοι πού αναζητούν λύσεις και καταφύγιο στις πιο άπίθανες θρησκείες πού γεννά τό μυαλό του ανθρώπου. Όμως οι χριστιανοί μπορούν μέσα στον γενικό άποπροσανατολισμό νά νιώθουν ασφαλείς. Μπορούν νά νιώθουν βέβαιοι ότι βρίσκονται κάτω από τή σκέπη τής Παναγίας πού άνταποκρίνεται στις προσευχές τους.

Ὁ Σταυρός τοῦ Χριστοῦ καί ὁ ἄνθρωπος

π. Ἰωάννου Σκιαδαρέση
Πρ. Ἀναπλ. Καθηγητοῦ Α.Π.Θ.

Ἀναφέρθηκε σέ προηγούμενο ἄρθρο, στήν ἑορτή τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ὅτι ὁ Σταυρός τοῦ Χριστοῦ, τό κέντρο τῆς ἐνανθρώπησης, ριζώνει στήν αἰωνιότητα. Αὐτό εἶναι τό πρῶτο «παράδοξο» τοῦ μυστηρίου τῆς σωτηρίας μας, πού δείχνει τίς ἀπεριόριστες διαστάσεις τοῦ Σταυροῦ. Κοντά σ' αὐτό καί ἄλλα «παράδοξα» ἔχει ἡ πίστη μας σχετικά μέ τόν Σταυρό: λ.χ. ἡ προτυπωτική φανέρωση τῆς σταυρικής θυσίας τοῦ Κυρίου, ἡ ὁποία ἐνεργεῖται στήν Π. Διαθήκη, ὁ πολυδιάστατος Σταυρός του πρίν ἀπό τόν Γολγοθᾶ, πού ἐνεργεῖται στήν Κ. Διαθήκη, οἱ προρρήσεις τοῦ πάθους κ.λπ. Σήμερα, μέ εὐκαιρία τήν παγκόσμια ὑψωση τοῦ Σταυροῦ, ἄς συνεχίσουμε μέ πτυχές τοῦ ἴδιου θέματος.

Ὁ Σταυρός τοῦ Χριστοῦ
στήν Παλαιά Διαθήκη

Κατ' ἀρχήν τό μυστήριο τοῦ Σταυροῦ προτυπώνεται μέ τό «ξύλον τῆς ζωῆς» (Γεν 2,9) τοῦ παραδείσου. Ἀπό τούς καρπούς τοῦ δέντρου αὐτοῦ δέν ἔφαγαν οἱ πρωτόπλαστοι. Οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μᾶς διδάσκουν πώς ὅ,τι θά χορηγοῦσε τό ξύλο τῆς ζωῆς (ἀθανασία καί αἰώνια ζωή) τό χορήγησε, στόν ἄνθρωπο τῆς χάριτος, ἡ σταυρική θυσία τοῦ Χριστοῦ (βλ. μακαρισμό τῆς Κυριακῆς τοῦ βαρέως ἡχου: «ὠραῖος ἦν καί

καλός εἰς βρώσιν ὁ ἐμέ θανατώσας καρπός, Χριστός ἔστιν τό ξύλον τῆς ζωῆς, ἐξ οὗ φαγών οὐ θνήσκω ἀλλά βοῶ σὺν τῷ ληστῇ, μνήσθητί μου Κύριε ἐν τῇ βασιλείᾳ σου»).

Ἐπειτα, ἐκτός τοῦ «ξύλου τῆς ζωῆς», καί στό σχῆμα τοῦ ἀνθρώπου προτυπώθηκε ὁ Σταυρός, μέ σκοπό νά φανερώνει πάντα τό σχῆμα τοῦ Σταυροῦ. Ἀφ' ἐνός νά δέχεται τήν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καί νά ἀπαντάει σ' αὐτήν, σχηματίζοντας ἔτσι τήν κάθετο δοκό· ἀφ' ἐτέρου νά προσφέρει πρὸς τόν ἄνθρωπο καί νά δέχεται ἀπό αὐτόν τήν ἀγάπη, σχηματίζοντας ἔτσι τήν ὀριζόντια δοκό. Ὁ ἄνθρωπος, ὅμως, ἀθέτησε τό πολίτευμα αὐτό, τῆ βιοτή δηλαδή τοῦ Σταυροῦ. Ἀρνήθηκε τή σταυρική δομή καί ἀποστολή τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐκτοτε ὁ ἄνθρωπος ἀστοχοῦσε σταυρικά στήν πορεία του μέσα στόν χρόνο. Ἀμάρτανε καταλύοντας τή σταυρική του δομή. Ἀθετοῦσε τήν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, ἀλλά καί τοῦ ἀδελφοῦ. Ἡ περίπτωση τοῦ Ἄβελ, τοῦ πρώτου ἀδικοσκοτωμένου μάρτυρα, τό βεβαιώνει. Ὁ Θεός ὅμως ὑπενθύμιζε συνεχῶς τή σταυρική αὐτή ἀποστολή. Εἶναι γεμάτη ἡ Π. Διαθήκη μέ τίς ὑπομνήσεις αὐτές, γεμάτη ἀπό προτυπώσεις καί σκιές τοῦ ἐρχόμενου Σταυροῦ. Ὑπενθυμίζω μερικῆς, χωρὶς νά τίς ἀναπτύξω, γιατί νομί-

ζω ότι, λίγο ως πολύ, είναι γνωστές: Ἡ σκιά τοῦ Σταυροῦ πέφτει στήν ἱστορία τῆς θυσίας τοῦ Ἰσαάκ, πού δέν ὀλοκληρώθηκε (στήν προθυμία δηλαδή τοῦ Ἀβραάμ νά θυσιάσει τόν μονάκριβο γιό του), στόν βίο τοῦ Μωυσῆ (πάταξη τῆς Ἐρυθρᾶς σταυροειδῶς μέ τή ράβδο του, ὕψωση τοῦ χάλκινου φιδιοῦ στήν ἔρημο, μεταβολή τῶν πικρῶν ὑδάτων στήν περιοχή Μερρᾶ, ἀνάβλυση στήν ἔρημο Σίν νεροῦ μέ τή διπλή πάταξη τῆς πέτρας, σταυροειδές ἄπλωμα τῶν χειρῶν τοῦ Μωυσῆ κατά τή μάχη Ἰουδαίων καί Ἀμαληκитῶν κ.ἄ.), στόν βίο τοῦ Ἰωσήφ, τοῦ δικαίου Ἰώβ καί τόσων ἄλλων ἱερῶν προσώπων. Σέ ὅλες αὐτές, καί σέ πάρα πολλές ἄλλες περιπτώσεις, ἡ Ἐκκλησία βλέπει τήν προτυπωτική φανέρωση τοῦ Σταυροῦ καί τῆς θυσίας τοῦ Χριστοῦ στόν κόσμο.

*Ὁ Σταυρός τοῦ Χριστοῦ
στόν ἐθνικό κόσμο*

Φαίνεται, ὅμως, ὅτι τό μυστήριο τοῦ Σταυροῦ δέν εἶναι ξένο καί στόν ἐκτός τῆς Π. Διαθήκης κόσμο, λ.χ. στούς Ἕλληνας. Καί αὐτό ἔχει ιδιαίτερη βαρύτητα. Αὐτή ἡ διαπίστωση δείχνει δύο πραγματικότητες: α) ὅτι ὁ Θεός δέν ἄφησε τόν ἑαυτό του «ἀμάρτυρον» (πού νά μὴν ἔχει προκαταγγελθεῖ), καί ἐκτός Ἰουδαϊσμοῦ, καί β) ὅτι ὅσο κι ἂν ἀπομακρύνθηκε ὁ ἄνθρωπος ἀπό τήν ἀρχική θεογνωσία τοῦ παραδείσου, διατήρησε κάποια ἴχνη τῆς (σπερματικός λόγος). Ἔτσι ὁ ἅγιος Ἰουστίνος, ὁ φιλόσοφος καί μάρτυρας, στήν Ἀΐολογία του ὑποστηρίζει ὅτι καί ὁ Πλάτωνας στόν *Τίμαιο* (30b) δείχνει νά γνωρίζει

ὅτι ὁ Θεός συνέδεσε τόν ἄνθρωπο ἀπό τήν ἀρχή μέ τόν Σταυρό. Γράφει συγκεκριμένα (40,5): «ὁ Θεός ἀφοῦ δημιούργησε τήν ψυχή τοῦ κόσμου, τή διαίρεσε σέ δύο μεγάλες ταινίες, τίς ὁποῖες τοποθέτησε κατά τέτοιο τρόπο ὥστε νά τέμνονται χιαστί». Καί συνεχίζει ὅτι «αὐτά ὁ Πλάτων τά πήρε ἀπό τόν Μωυσῆ. Δέν κατάλαβε ὅμως τό σχῆμα τοῦ σταυροῦ καί μίλησε γιά χί («χίασμα»)).

Ἄς θυμηθοῦμε ἐδῶ καί τήν τριλογία τοῦ Αἰσχύλου (*Προμηθεὺς Πυρφόρος, Δεσμώτης καί Λυόμενος*) κ.λπ.

Θά ἔλεγε, λοιπόν, κανεῖς ὅτι πραγματικά, ἀλλοῦ εὐκρινέστερα καί ἀλλοῦ περισσότερο δυσδιάκριτα, ὁ Σταυρός διαγράφηκε ἀνεξίτηλα πάνω ἀπό τήν ἱστορία τοῦ κόσμου, ὡς τό κύριο χαρακτηριστικό της. Μέ ἄλλα λόγια, ὁ κόσμος ὅλος εἶναι σφραγισμένος, ἀπό τό ξεκίνημά του, μέ τόν Σταυρό.

Ἔχει, συνεπῶς, ἀπόλυτο δίκιο, ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, ὅταν λέει χαρακτηριστικά: «ὁ τοῦ Χριστοῦ Σταυρός προανεκηρύττετο καί προετυποῦτο ἐκ γενεῶν ἀρχαίων» (PG 151:124).

*Ἡ ζωή τοῦ Θεανθρώπου
ὡς τόν Γολγοθᾶ:
ἓνας πολυδιάστατος Σταυρός
πρό τοῦ Σταυροῦ*

Ὅμως, ὁ Σταυρός καί ἡ θυσία τοῦ Χριστοῦ προβάλλει κυριολεκτικά καί δυναμικά στήν Κ. Διαθήκη. Ὅλη ἡ ἱστορία τῆς ἐνανθρώπησης-κένωσης τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἓνας Σταυρός καί μάλιστα πολυδιάστατος. Τό πρόσωπο καί ἡ ζωή του ἀπό τόν ἐρχομό του στή γῆ ὡς τήν τελευταία του πνοή πάνω στόν Σταυρό,

ἦταν πραγματοποίηση τοῦ προαιώνιου σχεδίου τοῦ Θεοῦ γιά τή σωτηρία τοῦ κόσμου, μέσω τῆς θυσίας του. Σ' αὐτό τό σχέδιο ὁ Χριστός εἶναι «τὸ ἐσφαγμένον ἀρνίον», ὁ πρὸς θυσίαν «ἄμωμος καὶ ἄσπιλος ἀμνός» (ὅπως ἔπρεπε νά εἶναι τό πρὸς θυσίαν ζῶο), «ὁ προεγνωσμένος μὲν πρὸ καταβολῆς κόσμου, φανερωθεὶς δὲ ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων δι' ὑμᾶς» (Α' Πέτρ 1,19.20).

Νά παρακολουθήσουμε δι' ὀλίγων ἐγγύτερα τόν πολυδιάστατο αὐτόν Σταυρό καί τό πολύπλευρο πάθος τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τή γέννησή του ὡς θεανθρώπου καί μέχρι τόν Γολγοθά. Ἦς σημειώσουμε αὐτό πού ἀκοῦμε ἀπὸ τήν παράδοση, ὅτι δηλαδή τό πρῶτο κατασκευάσμα τοῦ μικροῦ Χριστοῦ στό ἐργαστήρι τοῦ Ἰωσήφ ἦταν ἓνας Σταυρός, ἀντίληψη πού θέλει τόν Χριστό ἀπὸ τό ξεκίνημα τῆς ζωῆς του ἐναγκαλισμένο μέ τόν Σταυρό.

Ἐπαναλαμβάνουμε ὅτι ἡ ζωὴ τοῦ Χριστοῦ, ὅπως διαγράφεται στήν Κ. Διαθήκη, ἦταν ὀλόκληρη ἓνας Σταυρός. Σταυρός γιά τόν Χριστό ἦταν ἡ ἀφιλόξενη καί γεμάτη ὑπόνοιες ὑποδοχή πού τοῦ ἐπεφύλαξε ὁ κόσμος στή γέννησή του. Σταυρός ἦταν τό στίγμα πού ἔδωσε γιά τό Βρέφος Ἰησοῦ ὁ πρεσβύτερος Σιμεὼν στήν ὑπαπαντή. Σταυρός διαρκῆς ἦταν ἡ μή κατανόησή του ἀπὸ τοὺς οἰκιακούς του. Σταυρός ἦταν ἡ ἀπόρριψη καί μόνιμη πολεμικὴ πού δεχόταν ἐκ μέρους τῶν θρησκευτικῶν κυρίως ἡγετῶν τοῦ λαοῦ του. Σταυρός ἐπίσης ἦταν ἡ ἀδυναμία κατανόησης καί συμπόρευσης τῶν μαθητῶν του. Σταυρός τέλος, κορύφωση καί ἀκρότητα, ἦταν ἡ σωματικὴ καί κυ-

ρίως πνευματικὴ ὀδύνη τοῦ ἱστορικοῦ σταυροῦ τοῦ Γολγοθά (γιά περισσότερα βλ. τὴν ἐξαιρετικὴ μελέτη τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀμερικῆς Δημητρίου Τρακατέλη *Ἐξουσία καὶ Πάθος*, Ἀθήνα 1983).

Ὁ Σταυρός, λοιπόν, δὲν ἦταν τό ἀποτελεσμα τῆς εἰδεχτοῦς προδοσίας τοῦ Ἰουδα ἢ τό στιγμιαῖο γεγονός τοῦ Γολγοθά, ἀλλὰ ὅλη ἡ ὑπεριστορικὴ καί ἱστορικὴ παρουσία του. (Στό θέμα αὐτό θά ἐπανέλθουμε καί μέ ἄλλη εὐκαιρία γιορτῆς τοῦ Σταυροῦ).

Συνεπῶς, τό διά σταυροῦ πάθος τοῦ Κυρίου α) στήν ὑπεριστορικὴ του διάσταση ὑπακούει καί πειθαρχεῖ σέ ἓνα θεῖο «δεῖ» (Ἰω 3,14), ἓνα θεῖο «ἔδει» (Λκ 24,26), καί β) στήν ἱστορικὴ του διάσταση ἐμφανίζεται ὡς ἔργο φθόνου τῶν θρησκευτικῶν ἡγετῶν τοῦ Ἰσραηλικοῦ λαοῦ (βλ. «διὰ φθόνον παραδεδώκεισαν», Μκ 15,10· ἢ «παρέδωκαν αὐτόν», Μθ 27,18). Καί οἱ δύο αὐτές διαστάσεις τοῦ ἐνιαίου πάθους τοῦ Χριστοῦ κυριαρχοῦν στήν Κ. Διαθήκη. Μέ τὴν πρώτη προβάλλεται τό μυστήριο τῆς φιλανθρωπίας καί τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, πού ἐνεργεῖται στό διηνεκές γιά τή σωτηρία τοῦ κόσμου. Στό δεύτερο ὑπογραμμίζεται ἡ εὐθύνη καί ἡ ἐνοχὴ τῶν Ἰουδαίων. Στόν Ἀπόστολο Παῦλο μάλιστα ἡ εὐθύνη αὐτὴ ἦταν καρπὸς ἄγνοιας τῶν συμπατριωτῶν του (Α' Κορ 2,8) καί θά ὑπάρχει αὐτὴ ἡ ἐνοχὴ στοὺς Ἰουδαίους ὥσπου, στό πλήρωμα τῶν καιρῶν, μεταστραφοῦν στήν πίστη στόν Χριστό (Ρωμ 9-11). Γιά τὴν ὥρα ἐλπίζουμε, δειλὰ ἔστω, γιά τό δυνάμωμα τοῦ κινήματος τοῦ «Μεσσιανικοῦ Χριστιανισμοῦ».

Ἡ ταυτότητα τῆς Ἐκκλησίας, ΝΣ΄ Διάγραμμα τῆς Λειτουργίας τῶν πιστῶν (Ε)

Δημήτρη Μαυρόπουλου

Βῆμα 13°. Εὐχαριστία

Μετά τή θεία Κοινωνία ἀκολουθεῖ ἡ Εὐχαριστία: «Εὐχαριστοῦμέν σοι, Δέσποτα φιλόανθρωπε, εὐεργέτα τῶν ψυχῶν ἡμῶν, ὅτι καί τῇ παρουσίᾳ ἡμέρα κατηξίωσας ἡμᾶς τῶν ἐπουρανίων σου καί ἀθανάτων μυστηρίων». Ἔχουμε ἔνωθεῖ μέ τόν Χριστό καί τόν εὐχαριστοῦμε γι' αὐτό τό δῶρο πού μᾶς ἔστειλε. Μιά ἀκόμη ἡμέρα τοῦ Κυρίου φτάνει στό ὄρατό της τέλος, ἀφήνοντας ὅμως τήν ἀόρατη διάρκειά της πού θά μᾶς συνδέσει μέ τήν ἐπόμενη λειτουργική μας σύναξη. Εὐχαριστώντας γιά ὅσα ζήσαμε, παρακαλοῦμε γιά διαφύλαξη τῆς ὀρθῆς πίστεως («ὀρθοτόμησον ἡμῶν τήν ὁδόν»), γιά φρούρηση τῆς ζωῆς μας ἀπό πειρασμικές παγίδες («φρούρησον ἡμῶν τήν ζωήν»), μέχρι νά ξαναζήσουμε τή θεοπρεπή ἱερουργία.

Στό σημεῖο αὐτό θά ἤθελα νά ὑπογραμμίσω ὅτι τό ἀποτέλεσμα τῆς κοινωνίας μέ τόν Χριστό ἀφορᾷ τή φύση τοῦ ἀνθρώπου. Δέν μετέχουμε στήν πράξη τῆς θείας Εὐχαριστίας μόνον γιά νά βελτιώσουμε τόν χαρακτήρα μας ἢ νά ἀναπτύξουμε τίς ἠθικές μας ἀρετές, ἀλλά κυρίως γιά νά θεραπεύσουμε τή φύση μας. Μέ μία ἄλλη διατύπωση, οἱ συνέπειες εἶναι ὑπαρξιακές, ἢ ὄντολογικές ὅπως συνηθίζουμε νά λέμε. Αὐτή ἡ θεραπεία τῆς φύσης πού νοσεῖ λόγῳ τῆς ἐγγενοῦς παρουσίας τοῦ θανάτου,

ὁ ὁποῖος ἐγκαθιστᾷ ἐντός μας τή ροπή πρὸς τήν ἁμαρτία, ἀρχίζει μέ τό βάπτισμα ἐκάστου πιστοῦ, μέ τήν ἔνταξή του δηλαδή στό σῶμα τοῦ Χριστοῦ καί τήν ἔναρξη μιᾶς ὁδοιπορίας πρὸς τή Βασιλεία τοῦ Θεοῦ. Ἡ ὁδός αὐτή πού ἀφορᾷ τή θεραπεία τῆς φύσης χαρακτηρίζεται ὡς ἀσκητική, δηλαδή ἐμπεριέχει μιᾶ διαρκή ἄσκηση, ἢ καλύτερα διαρκεῖς ἀσκήσεις, πνευματικές καί σωματικές. Μέ τίς ἀσκήσεις αὐτές, δηλαδή τήν προσευχή, τή νηστεία, τίς πράξεις ἀρετῶν, τόν ἔλεγχο τῶν λογισμῶν, τή συμμετοχή στίς ἐκκλησιαστικές ἀκολουθίες ὅπου σπουδάζουμε τόν λόγο τοῦ Θεοῦ, προετοιμαζόμαστε συνεχῶς γιά νά μπορούμε νά λαμβάνουμε μέρος στή θεία Εὐχαριστία. Ἐπομένως, μέ τήν κατά Χριστόν ζωή μας, πού θά μπορούσαμε νά τήν ὀνομάσουμε ἠθικό βίο, ἢ καλύτερα χριστιανικό βίο, προετοιμαζόμαστε γιά νά δεχθοῦμε ἐντός μας τόν Χριστό ὥστε νά συντελεστεῖ ἡ θεραπεία τῆς φύσης μας.

Βῆμα 14°. Ὁπισθάμβωνος εὐχή

Εἶναι εὐχή πρὸς τόν Πατέρα, ὅχι πρὸς τόν Υἱό, ὅπως δηλώνει τό περιεχόμενό της, ἰδιαίτερα ἡ ἀναφορά: «ὅτι πᾶσα δόσις ἀγαθή καί πᾶν δῶρημα τέλειον ἄνωθεν ἐστὶ, καταβαίνον ἐκ σοῦ τοῦ Πατρὸς τῶν φώτων». Τόν Πατέρα δοξολογοῦμε καί εὐχαριστοῦμε καί παρακαλοῦμε. Κατά

έναν παράδοξο τρόπο, ξεχνάμε συνήθως ότι ὅλη ἡ θεία Λειτουργία εἶναι μιά προσευχή πρὸς τὸν οὐράνιο Πατέρα. Νομίζουμε πὼς προσευχόμεσθε στὸν Υἱό, γι' αὐτὸ καὶ βλέπετε τοὺς ἱερεῖς νὰ στρέφονται στὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, ἂν καὶ τὰ τελευταῖα χρόνια αὐτὴ ἡ συνήθεια τείνει νὰ ἐκλείψει. Ἡ ὀπισθάμβωνος εὐχὴ γινόταν στὸ κέντρο τοῦ ναοῦ, πίσω ἀπὸ τὸν ἄμβωνα, ὁ ὁποῖος κατεῖχε τὸ κέντρο τοῦ ναοῦ. Ξεχνάμε ἴσως ὅτι ἡ θεία Εὐχαριστία εἶναι μιά ἀναφορά τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν οὐράνιο Πατέρα. Ὁ ἐπίσκοπος, ἢ ὁ ἱερέας ὅταν δέν εἶναι παρὼν ὁ ἐπίσκοπος, εἶναι ὁ Χριστὸς πού ἐπικεφαλῆς τοῦ σώματος τῶν πιστῶν παραλαμβάνει τὰ δῶρα ἀπὸ ἐμᾶς, τὰ μέλη τοῦ σώματός του, καὶ τὰ ἀναφέρει, μαζί μὲ ἐμᾶς, στὸν Πατέρα του ζητώντας νὰ τὰ ἀγιάσει ὥστε νὰ γίνουν σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ καὶ διὰ τῆς θείας Κοινωνίας νὰ μᾶς ἐνώσει μαζί του καὶ νὰ ἐπιτευχθεῖ τὸ μυστήριον τῆς θείας υἰοθεσίας. Βέβαια, ὅπως καταλαβαίνουμε ἀπὸ τίς ἀπολήξεις τῶν περισσότερων εὐχῶν, ναὶ μὲν τονίζεται ἡ ἀναφορά μας, προσευχητικὴ ἢ δοξολογικὴ, πρὸς ἓνα ἀπὸ τὰ πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδας, ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ἀναφορά ἐκτείνεται σὲ ὅλη τὴ θεότητα, ὅπως φαίνεται καθαρὰ στὴν ἀπόληξη τῆς ὀπισθάμβωνος εὐχῆς: «καὶ σοὶ [τῷ Πατρί] τὴν δόξαν καὶ εὐχαριστίαν καὶ προσκύνησιν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων».

Βῆμα 15°. Ἀπόλυση

Στὴ λειτουργία τοῦ Ἁγίου Ἰακώβου ἡ ἀπόλυση εἶναι εὐδιάκριτη: «Ἀπολύεσθε

ἐν εἰρήνῃ». Τὸ «Δι' εὐχῶν τῶν ἁγίων πατέρων ἡμῶν...» δέν περιέχει καμμία λέξη πού νὰ ἀναφέρεται σὲ ἀπόλυση, εἶναι μιά μετέωρη φράση, ἐντελῶς μετέωρη, πού ἀφήνει ἀνοιχτὰ μπροστά μας τὰ πάντα. Δηλώνει μόνο μιά σχέση, τὴ σχέση μὲ τοὺς ἁγίους Πατέρες πού μᾶς γέννησαν καὶ μᾶς γεννοῦν. Τί σημαίνει αὐτό; Αὐτὸ σημαίνει ὅτι μὲ τὸ «Δι' εὐχῶν» δέν τελειώνει ἡ Λειτουργία. Ἀνοιγόμεσθε πλέον στὸ μέλλον. Φεύγουμε ἀπὸ τὸν ναὸ γιὰ νὰ κάνουμε τί; Αὐτὸ πού κλήθηκα νὰ κάνω οἱ τρεῖς ἀπόστολοι ὅταν ἔφυγαν ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ ὄρους Θαβώρ. Ἐζήσαν κάτι ἀλλὰ δέν ἔμειναν ἐκεῖ. Κατέβηκαν καὶ τὸ ἔφεραν μέσα στὴν ἱστορία. Ἡ λειτουργία συνεχίζεται καὶ μετὰ τὸ «Δι' εὐχῶν», συνεχίζεται στὸν οἶκός μας, στὴ γειτονιά μας, στὴν πατρίδα μας, στὸν κόσμον ὅλο, στὴν οἰκουμένη. Ἀρχίζει δηλαδή, μετὰ τὴν ἀποχώρησή μας ἀπὸ τὸν ναὸ, τὸ ἱερό μυστήριον πού ὀνομάζουμε «ἀποστολή». Εἶναι τὸ ἔργο πού ἀνέθεσε ὁ Χριστὸς στοὺς μαθητὲς του καὶ δι' αὐτῶν σὲ ὅλους ἐμᾶς πού θεωρούμαστε ἐπίσης μαθητὲς του: «Καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ πατήρ, καὶ γὼ πέμπω ὑμᾶς» (Ἰωάν. 26,21). Καὶ συνόδευσεν τὴν ἐξαγγελία του αὐτὴ μὲ μιά πράξη: «... καὶ τοῦτο εἰπὼν ἐνεφύσησεν καὶ λέγει αὐτοῖς· λάβετε Πνεῦμα Ἅγιον» (αὐτ. 23). Κάθε φορὰ πού φεύγουμε ἀπὸ τὴ θεία Λειτουργία, φεύγουμε ἔχοντας δεχθεῖ αὐτὴ τὴν ἐμφύσησιν τοῦ Χριστοῦ καὶ ἔχοντας λάβει τὸ Ἅγιον Πνεῦμα. Ἐάν κάτι συνέβη στὴ θεία Λειτουργία αὐτὸ πρέπει νὰ φανερωθεῖ καὶ στὴν ἱστορία. Ἡ ἀδυναμία μας δέν μᾶς τὸ ἐπιτρέπει. Ζήσαμε κάτι καὶ λαχταροῦμε νὰ τὸ ξαναζήσουμε μήπως

κάνουμε ένα βήμα παραπάνω, και έτσι με λαχτάρα πάμε την επόμενη Κυριακή. Η διαφορά ανάμεσα στις δύο Κυριακές είναι ο ένθουσιασμός γι' αυτό που ζήσαμε και η λαχτάρα γι' αυτό που έρχεται.

Ως τελευταία πράξη της κοινής θείας Λειτουργίας ακολουθεί η διανομή του αντιδώρου. Το αντίδωρο αποτελούσε πάντοτε τα περισσεύματα της τραπέζης που διανεμόνταν στους πιστούς. Θα πρέπει να κάνουμε μια αναγωγή στην πρακτική της Ἐκκλησίας για να καταλάβουμε το περιεχόμενο του αντιδώρου. Όταν οι πιστοί συνήθιζαν να προσέρχονται στη θεία Εὐχαριστία φέροντας τα δώρα της δημιουργίας ως ἄρτο κυρίως, ο ἱερέας εὐλογοῦσε το σύνολο τῶν προσφερθέντων δώρων, κατά την ακολουθία της Προθέσεως, ἐπέλεγε τὸν ἄρτο με τὸν ὁποῖο θὰ τελοῦσε τὴ μυσταγωγία, καὶ τὰ ὑπόλοιπα τὰ διαμοίραζε στους πιστούς στο τέλος της Λειτουργίας. Μάλιστα, συχνά ἡ διανομὴ αὐτὴ ἐμπεριείχε καὶ μιὰ μέριμνα γιὰ τοὺς φτωχοὺς τῆς κοινότητας. Ἀργότερα, ὅταν ὄλο καὶ περισσότεροι πιστοί, γιὰ λόγους πού δέν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ ἀναπτύξουμε, ἔπαυσαν νὰ προσέρχονται στή θεία Κοινωνία, ἀρκοῦνταν νὰ παραλαμβάνουν ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ ἱερέα ἕνα τεμάχιο ἄρτου ἀπὸ τὰ περισσεύματα τῆς τραπέζης, ὡς εὐλογία γιὰ τὴν παρουσία τους στή θεία Εὐχαριστία. Θέλω νὰ πῶ, ὅτι τὸ ἀντίδωρο δέν ὑποκαθιστᾷ τὴ θεία Κοινωνία, οὔτε προσφέρεται ἀντὶ τῆς θείας Κοινωνίας. Ἡ λέξη «ἀντίδωρο» δέν σημαίνει ἀντὶ τῶν τιμίων καὶ καθαγιασμένων δώρων, ἀλλὰ ἀντὶ τῆς ἀρχικῆς προσφορᾶς τῶν δώρων πρὶν ἀπὸ τὸν καθαγιασμό. Τὸ ὅτι ἡ λαϊκὴ

κυρίως εὐσέβεια συνέδεσε τὸ ἀντίδωρο με τὰ ἅγια δῶρα, χωρὶς νὰ εἶναι λάθος, πάντως ἀποτελεῖ μιὰ ὑπερβολὴ πού παγιώνει τὴν ἔρπουσα ἀντίληψη ὅτι στή θεία Εὐχαριστία, ἀκόμα καὶ ὅταν δέν κοινωνήσω, θὰ πάρω κάτι πού ἀντιστοιχεῖ σ' αὐτήν. Καὶ ἔτσι ἀμβλύνεται ἡ ὁδὴ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι παρακάθησα στὸ γαμήλιο δεῖπνο τῆς Βασιλείας καὶ ἔφυγα νηστικός, χωρὶς νὰ «φάω» τὸν Χριστό, χωρὶς δηλαδή νὰ κοινωνήσω με τὸ σῶμα του καὶ τὸ αἷμα του. Ὁ λόγος πού θὰ μοῦ ἐπέτρεπε νὰ δεχτῶ μιὰ εὐλογία ἀπὸ τὸν κυμφίο Χριστό, ἀντὶ γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Χριστό, θὰ μπορούσε νὰ ἀντληθεῖ ἀπὸ τὸ ἐπεισόδιο πού μᾶς παραδίδει τὸ εὐαγγέλιο, γιὰ τὴ γυναῖκα πού αἰσθανόταν τὸν ἑαυτὴς ὡς κινάριο πού ἀρκεῖται νὰ χορταίνει ἀπὸ τὰ ψίχουλα πού πέφτουν ἀπὸ τὸ τραπέζι (βλ. *Ματθ.* 15,22-28). Καταλαβαίνουμε βέβαια, ὅτι γιὰ νὰ φτάσουμε στήν ταπεινότητα αὐτῆς τῆς γυναίκας, θὰ πρέπει νὰ ἔχουμε ἐγκαταλείψει τὴν αὐτάρκεια τῆς εὐσέβειάς μας καὶ τὸν ἐφησυχασμὸ ὅτι ἡ ἀποχὴ ἀπὸ τὴν κοινωνία τῶν ἁγίων δώρων δέν εἶναι πρὸς θάνατο. Ἔχει ἐπίσης σημασία νὰ ἀντιλαμβανόμαστε ὅτι τὸ ἀντίδωρο, ἐκτὸς τοῦ χαρακτήρα τῆς εὐλογίας πού φέρει, ἀποτελεῖ ἐπίσης ἕνα ὄρατό σημεῖο τῆς σύνδεσης πού ἔχουμε μετὰ ξύ μας, καὶ ὡς τέτοιο σημεῖο παραπέμπει στὰ δεῖπνα τῶν πρώτων χριστιανῶν, στίς ἀγάπες, ὅπως τὰ ὀνομάζουμε. Συγχρόνως ἀποτελεῖ καὶ ἕναν προσωπικὸ χαιρετισμὸ με τὸν κληρικὸ πού διανέμει τὸ ἀντίδωρο, ἐπίσκοπο ἢ πρεσβύτερο, πού ἐμπεριέχει εὐχαριστία γιὰ τὴν ἱεραουργία πού ἐπιτέλεσε πρὸς χάρι μας.

Κατανυκτικός Έσπερινός

Παναγιώτη Ί. Σκαλτσή

Καθηγητοῦ Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.

Ἑρώτηση: Γιά ποιό λόγο ὁ Ἑσπερινός τῶν Κυριακῶν τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς χαρακτηρίζεται ὡς Κατανυκτικός;

π. Ν.Χ.

Οἱ ἔσπερινοὶ τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς διακρίνονται στοὺς κατανυκτικούς ἔσπερινούς τῶν Κυριακῶν καὶ στοὺς ἔσπερινούς τῶν καθημερινῶν.

α) Ἐνας ἔσπερινός καθημερινῆς περιλαμβάνει: Τὸν Προοιμιακό ψαλμό (103^{ος}) «Εὐλόγει ἡ ψυχὴ μου τὸν Κύριον», τὰ «Πρὸς Κύριον» δηλαδή τὸ 18^ο κάθισμα τοῦ ψαλτηρίου (ψαλμοὶ Ἀναβαθμῶν 119-133), ψαλμούς τοῦ Λυχνικοῦ (140^{ος} καὶ 141^{ος}) μὲ τὰ τρία τροπάρια τοῦ Τριωδίου καὶ τρία τοῦ Μηναίου, σὺν Δόξα... καὶ νῦν..., καὶ Θεοτοκίῳ ἢ Σταυροθεοτοκίῳ (Τρίτη καὶ Πέμπτη). Εἴσοδος δὲν γίνεται. Ἀκολουθοῦν τὸ «Φῶς ἰλαρόν», καὶ δύο Ἀναγνώσματα (Γένεση καὶ Παροιμίαις) μὲ τὰ προκείμενά των πού λαμβάνονται κατὰ σειράν, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τῆ Δευτέρα τῆς Α΄ Ἑβδομάδος στὴν Τριθέκτη.

Ἄν τελεσθεῖ Προηγιασμένη λέγονται εὐχές κατηγουμένων καὶ πιστῶν, εἴσοδος τῶν τιμίων δώρων, χερουβικός ὕμνος κ.λπ. Διαφορετικά ὁ ἔσπερινός τῶν καθημερινῶν συνεχίζει μὲ τὸ «Καταξίωσον...» καὶ γ' μετάνοιες, τὰ ἀπόστιχα, πρῶτο ἐκ τῶν ὁποίων φάλλεται τὸ ἰδιόμελο τοῦ Τριωδίου. Ἐν συνεχείᾳ

Κύριε, ἐλέησον μ' (40), Δόξα ... καὶ νῦν. Τὴν Τιμιωτέραν τῶν Χερουβείμ, ἐν ὀνόματι Κυρίου, εὐλόγησον πάτερ. Ὁ ἱερεὺς «Ὁ ὢν εὐλογητὸς Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν... Ἐπουράνιε βασιλεῦ...» καὶ ἡ εὐχὴ τοῦ ὁσίου Ἐφραίμ τοῦ Σύρου, «Κύριε καὶ δέσποτα τῆς ζωῆς μου». Ἡ Ἀκολουθία ὀλοκληροῦται μὲ τὰ τῆς Ἀπολύσεως: Νῦν ἀπολύεις..., τρισάγιο, ἀντὶ ἀπολυτικίων τὰ ἄμνημα «Θεοτόκε Παρθένε», «Βαπτιστὰ τοῦ Χριστοῦ...», «ἰκετεύσατε ὑπὲρ ἡμῶν...», «Ἰπὸ τὴν σὴν εὐσπλαγχνίαν...», τὸ τρισάγιο, Παναγία Τριάς κ.λπ.¹

β) Ὁ ἔσπερινός τώρα τῶν Κυριακῶν τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς διαφέρει σὲ ἀρκετά σημεία ἀπὸ τὸν ἔσπερινό τῶν καθημερινῶν, μὲ στοιχεῖα πού αἰτιολογοῦν τὸν χαρακτηρισμό του ὡς κατανυκτικοῦ. Πρῶτα-πρῶτα, δὲν ἔχει κάθισμα ψαλτηρίου. Τίς Κυριακές ἄλλωστε ὅλου τοῦ ἔτους δὲν προβλέπεται στιχολογία ψαλτηρίου κατὰ τὸν ἔσπερινό².

Σύμφωνα μὲ τὸ Τυπικό καὶ τῆ σχετικῆ διάταξη τοῦ Τριωδίου στό «Κύριε ἐκέκραξα» φάλλονται «στιχηρὰ κατανυκτικὰ τοῦ τυχόντος ἡχοῦ δ' (ὄρα ἐν τῷ τέλει τοῦ Τριωδίου τὰ τῶν ὀκτῶ ἡχῶν

κατανυκτικά), εἶτα τῆς σειρᾶς τοῦ Τριωδίου γ' καὶ τοῦ Μηναίου γ', Δόξα καὶ νῦν Θεοτοκίον προσόμοιον»³. Αὐτὸ εἶναι τὸ πρῶτο σημεῖο μέ βάση τὸ ὁποῖο ὁ ἑσπερινός τῶν Κυριακῶν τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς προσδιορίζεται ὡς κατανυκτικός. Μετά τὸν Προοιμακὸ ψαλμὸ, δηλαδή, δέν στιχολογεῖται ψαλτήριον, ἀλλὰ φάλλοντα στὸ «Κύριε ἐκέκραξα» δέκα στιχηρά, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ τέσσαρα πρῶτα ὀνομάζονται κατανυκτικά. Βρίσκονται στὸ τέλος τοῦ λειτουργικοῦ βιβλίου Τριώδιον μέ τὸν τίτλο «Στιχηρά καὶ καθίσματα κατανυκτικά, θεοτοκία, σταυρώσιμα, σταυροθεοτοκία, ἀποστολικά καὶ μαρτυρικά κατ' ἤχον φαλλόμενα καθ' ὄλην τὴν ἁγίαν καὶ Μεγάλην Τεσσαρακοστήν».

Νά ὑπογραμμισθεῖ ὅτι μόνο οἱ Κυριακές τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς ἔχουν ἑσπερινὰ τροπάρια μέ τὸν χαρακτηρισμὸ «κατανυκτικά». Τα τροπάρια αὐτὰ ἀπὸ τὸ περιεχόμενό τους ἐμπνέουν τὴν κατάνυξη, τὸ τελωνικὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἐκζήτηση τοῦ θείου ἐλέους στίς ψυχές τῶν πιστῶν καὶ ἐναλλάσσονται μέ βάση τὴ σειρά τῶν ὀκτώ ἤχων. Ἐνδεικτικὰ μνημονεύουμε τὴν ἀρχὴ τῶν τροπαρίων τοῦ δευτέρου ἤχου: 1) «Ἦμαρτον εἰς σὲ Σωτήρ, ὡς ὁ ἄσωτος Υἱός...», 2) «Κράζω σοι Χριστὲ Σωτήρ, τοῦ τελῶνου τὴν φωνήν...», 3) «Τῶν πεπραγμένων μου δεινῶν, ἐννοῶν τὰ ἄτοπα, ἐπὶ τοὺς σοὺς καταφεύγω οἰκτιρμούς...», 4) «Τὰς ἀνομίας μου πάριδε Κύριε, ὁ ἐκ Παρθένου τεχθεὶς, καὶ τὴν καρδίαν μου καθάρισον...».

Μετά τὴν φαλμωδία τῶν δέκα στιχηρῶν τροπαρίων, τὸ Δόξα... καὶ νῦν,

γίνεται ἡ εἴσοδος μετὰ θυμιατοῦ καὶ ἀκολουθεῖ τὸ «Φῶς ἰλαρόν...», χωρὶς ἀναγνώσματα. Ἡ εἴσοδος προβλέπεται διὰ τὸ μέγα προκείμενον⁴. Ὁ Γεώργιος Ρήγας στὸ σημεῖο αὐτὸ γράφει: «Εἴσοδος μετὰ θυμιατοῦ, ἥτις γίνεται ἐν πάσαις ταῖς Κυριακαῖς τῆς ἁγίας Τεσσαρακοστῆς εἰς τὸ λυχνικόν, διὰ τὰ μεγάλα προκείμενα»⁵. Πρόκειται γιὰ δύο φαλμικά προκείμενα, τὸ «Μὴ ἀποστρέψεις τὸ πρόσωπόν σου ἀπὸ τοῦ παιδός σου...» (Ψαλμ. 68) καὶ «Ἐδωκας κληρονομίαν...» (Ψαλμ. 60). Διαφέρουν ἀπὸ τὰ προκείμενα τῶν ἡμερῶν ὅλου τοῦ λειτουργικοῦ ἔτους, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ προκείμενα τῶν καθημερινῶν τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς. Γι' αὐτὸ λέγονται καὶ «μεγάλα», πρὸς διάκριση δηλαδή ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα. Ψάλλονται ἐναλλάξ τὸ βράδυ τῶν Κυριακῶν τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς καὶ θεωροῦνται ὡς κατανυκτικά προκείμενα τόσο ἀπὸ τὸ περιεχόμενό των, ὅσο καὶ ἀπὸ τὸν τρόπο φαλμωδίας των σὲ ἤχο πλ. δ' μέ τρεῖς στίχους τὸ καθένα⁶.

Τὸ στοιχεῖο αὐτὸ τῶν μεγάλων προκειμένων εἶναι τὸ δεύτερο πού αἰτιολογεῖ τὸν κατανυκτικὸ χαρακτήρα τῶν ἑσπερινῶν τῶν Κυριακῶν τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς. Τὸ τρίτο συνδέεται μέ τὸ γεγονὸς τῆς ἀλλαγῆς τῶν λευκῶν ἀμφίων μέ τὰ πένθημα τῆς περιόδου αὐτῆς. Ἡ εἴσοδος γίνεται μέ λευκὸ φελόνιο. Μετὰ ὅμως τὴν ἐκτενή, τὸ «Καταξίωσον, Κύριε», τὰ πληρωτικά, τὴν κεφαλοκλισία καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ «νῦν ἀπολύεις...» φάλλεται τὸ ἰδιόμελον ἀπόστιχο. «Τούτου φαλλομένου κατ' ἀρχαῖον ἔθος», σημειώνει ὁ μακαριστός

Δοσίθεος, ἡγούμενος Ἰ.Μ. Τατάρνης, «ὁ ἱερεὺς ἀποβάλλει τὸ λευκὸν φελώνιον καὶ τὸ ἐπιτραχήλιον. Τὸ καταπέτασμα τῆς Ὁραίας Πύλης κλείεται καὶ ὁ ἱερεὺς ἐπενδύει τὴν ἀγίαν τράπεζαν διὰ μελαίνης ἐνδυτῆς καὶ ἐξέρχεται ἀπερχόμενος εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ, ἐκτός δηλονότι τοῦ ἀγίου Βήματος. Πᾶσαι αἱ λοιπαὶ ἐκφωνήσεις γίνονται ἐκτός τοῦ ἀγίου Βήματος καὶ διὰ μέλανος ἐπιτραχήλιου. Τοῦτο ποιούμεν κατὰ πάντα κατανουκτικὸν ἐσπερινὸν τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς. Σημειώσαι ὅτι τὸ πένθος τῆς Ἐκκλησίας ἀποβάλλεται καὶ αὐθις μετὰ τὴν Προηγιασμένην τῆς Παρασκευῆς»⁷.

Τὰ κατ' ἦχον λοιπὸν φαλλόμενα κατανουκτικὰ τροπάρια στὰ στιχηρὰ τοῦ λυχνικοῦ, τὰ μεγάλα κατανουκτικὰ προ-

κείμενα, καὶ ἡ ἀλλαγὴ τῶν ἀμφίων κατὰ τὴν φαλμωδία τοῦ ἰδιομέλου ἀποστίχου πρὸς τὸ τέλος τοῦ ἐσπερινοῦ, εἶναι τὰ κριτήρια βάσει τῶν ὁποίων ἡ Ἐκκλησία μας ὀνόμασε «κατανουκτικὸ ἐσπερινό» τὴ σχετικὴ ἀκολουθία τῶν Κυριακῶν τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς. Ὡς πρότυπο δὲ αὐτῆς τῆς παράδοσης θεωρεῖται ὁ ἐσπερινὸς τῆς Κυριακῆς τῆς Τυρινῆς: «Οὗτος ὁ τύπος ὀφείλει γίνεσθαι κατὰ πᾶσαν Κυριακὴν ἐσπέρας, ἕως τῆς πέμπτης Κυριακῆς τῶν Νηστειῶν. Ἰστέον δὲ ὅτι μίαν ἡμέραν τῆς ἀγίας Τεσσαρακοστῆς ἐπεσκεμμένως καὶ ἀκριβῶς διεθέμεθα, καὶ ἔστω αὕτη τύπος καὶ ὑπόδειγμα καὶ κανὼν ἔμφυχος ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν πάσης τῆς ἀγίας Τεσσαρακοστῆς»⁸.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ. 1. Βλ. Γεώργιος Βιολάκης, *Τυπικὸν τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας*, Ἀθήνα / Θεσσαλονίκη: Μιχ. Σαλίβερος χ.χ., σσ. 329-330. πρωτ. Κωνσταντίνος Παπαγιάννης, *Σύστημα Τυπικοῦ τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν τοῦ ὄλου ἐνιαυτοῦ*, Ἀθήνα: Ἀποστολικὴ Διακονία 2006, σ. 608. 2. Βλ. Ἰωάννης Μ. Φουντούλης, *Λειτουργικὴ*, τχ. Ε': Ἀκολουθία τοῦ νυκθημέρου, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 30. 3. Γ. Βιολάκης, ὁ.π., σ. 324. 4. Γ. Βιολάκης, ὁ.π., σ. 324. 5. Γεώργιος Ρήγας (Οἰκονόμος), *Τυπικὸν [Λειτουργικὰ Βλατάδων 1]*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 751. Βλ. καὶ *Τυπικὸν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἀκολουθίας τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἀγίας Λαύρας τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Σάββα*, ἐπιμ. Ἀρχιμ. Νικόδημος Σκρέττας, Ἱεροσόλυμα 2012, σ. 281. 6. Ἰωάννης Μ. Φουντούλης, ὁ.π., σ. 39. 7. *Τυπικὸν τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Σάββα τοῦ ἡγιασμένου*, Ἀθήνα: ἐκδ. Ἱερᾶς Σταυροπηγιακῆς Μονῆς Παναγίας Τατάρνης χ.χ., σ. 331. 8. *Τυπικὸν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἀκολουθίας τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἀγίας Λαύρας τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Σάββα*, ἐπιμ. Ἀρχιμ. Νικόδημος Σκρέττας, ὁ.π., σ. 281.

Γέφυρες II (2011)

Ἀρχή τῆς Ἰνδίκτου

Πρωτ. Γεωργίου Δορμπαράκη
Ἐφημ. Ἰ. Ν. Ἁγίας Παρασκευῆς Καλλιπόλεως, Ἰ. Μ. Πειραιῶς

«κηρῦξαι ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτόν» (Λουκ. 4:19)

Ἀρχή τῆς νέας ἐκκλησιαστικῆς χρονιᾶς ἢ 1^η Σεπτεμβρίου, γι' αὐτό καὶ ὅλη ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀκολουθία, πέραν βεβαίως ἐκείνης πού ἀναφέρεται καὶ στοὺς ἄλλους ἁγίους πού ἐορτάζουμε σήμερα, ὅπως τὸν ὁσιο Συμεὼν τὸν στυλίτη, τίς ἅγιες σαράντα γυναῖκες μάρτυρες, ἀποτελεῖ στήν πραγματικότητα μία εὐχή: νά εὐλογήσει ὁ Κύριος τή χρονιά αὐτή —«εὐλόγησον τὸν στέφανον τοῦ ἐνιαυτοῦ τῆς χρηστότητός Σου, Κύριε»— πού σημαίνει νά δώσει τή χάρη Του, ὥστε νά ζήσουμε οἱ ἄνθρωποι μέ εἰρήνη καὶ ὁμόνοια, ἀκολουθώντας τίς ἅγιες ἐντολές Ἐκείνου. Εἶναι πολύ σημαντικό τό γεγονός ὅτι ἡ Ἐκκλησία μας μόνο μέ τὸν τρόπο αὐτό θεωρεῖ ὅτι ὑπάρχει εὐλογία στόν κόσμο: ὄχι ἂν οἱ ἄνθρωποι ἀπλῶς εὐημεροῦν οικονομικά, ὄχι ἂν ὅλα τοὺς ἔρχονται βολικά, ὅπως λέμε, ἀλλά ἂν βρισκόμαστε «ἐν ὁμονοίᾳ καὶ εἰρήνῃ», δηλαδή τελικῶς ἂν τηροῦμε τίς ἅγιες ἐντολές τοῦ Θεοῦ. Ἡ προτεραιότητα τοῦ συντονισμοῦ μας μέ τό θέλημα τοῦ Θεοῦ, ἡ πραγματοποίησή, ὅπως σημειώνουν οἱ ὕμνοι τῆς ἡμέρας, τῶν αἰτημάτων τοῦ «Πάτερ ἡμῶν», γιά νά ἔχουμε τήν εὐλογία τοῦ Θεοῦ, δέν σημαίνει βεβαίως ὑποτίμηση καὶ υποβάθμιση καὶ τῶν οικονομικῶν μεγεθῶν: χωρίς αὐτά

δέν μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νά ἐπιβιώσει σ' αὐτόν τόν κόσμο. Σημαίνει ὅτι τὰ οικονομικά δέν ἔχουν τήν προτεραιότητα. Τό πρῶτο στή ζωὴ μας εἶναι τό «ἐλθέτω ἡ βασιλεία Σου», ὅπως ἄλλωστε δίδαξε τήν ὀρθή ἱεράρχηση τῶν πραγμάτων ὁ ἴδιος ὁ Κύριος: «ζητεῖτε πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην Αὐτοῦ καὶ ταῦτα πάντα (ὅλα τὰ ὑλικά καὶ ἐπίγεια) προστεθήσεται ὑμῖν».

Δυστυχῶς, στήν ἐποχὴ μας, ἡ ἱεράρχηση αὐτὴ σ' ἓνα μεγάλο ποσοστὸ ἔχει ἀνατραπεῖ. Ὁ Θεός καὶ τό ἅγιο θέλημα Του ἔχει μπεῖ στό περιθώριο, ἂν δέν ἔχει διαγραφῆ πλήρως, καὶ προτεραιότητα ὡς ἀποκλειστικός σχεδὸν σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔχει γίνει τό οικονομικὸ στοιχεῖο. Ἰνδαλμα γιά τοὺς πολλοὺς φαντάζει ὁ ἄφρων πλούσιος τῆς γνωστῆς παραβολῆς, ὁ ὁποῖος ναὶ μέν εὐφραίνετο καθ' ἡμέραν λαμπρῶς, ὁ θάνατος ὅμως ἤλθε ἀδυσώπητος καὶ ἀπροειδοποίητα στή ζωὴ του καὶ τοῦ... ἀνέτρεψε τὰ σχέδια, βυθίζοντάς τον στήν ἀφατη ὁδύνη. Ἀπὸ τήν ἀποψη αὐτῆ, ἡ ἐποχὴ μας εἶναι ἐποχὴ ἀφροσύνης, ἡ ὁποία περιλαμβάνει ὄχι μόνον πολλοὺς πλουσίους, ἀλλὰ καὶ ἓνα πολὺ μεγάλο μέρος τῶν πτωχῶν. Γιατί καὶ οἱ πτωχοί, ἂν ἐπιθυμοῦν ὡς προτεραιότητα τῆς ζωῆς τους τὰ χρή-

ματα και τά υλικά αγαθά, ἔστω κι ἂν δέν τά ἔχουν, ὡς ἄφρονες πλούσιοι ἀντιμετωπίζονται ἀπό τόν λόγο τοῦ Θεοῦ. Τό περιεχόμενο τῆς καρδιάς μας εἶναι ἐκεῖνο πού ἔχει πάντοτε πρό ὀφθαλμῶν Του ὁ Θεός, κατά τήν ἀποκάλυψη τοῦ Ἰδιοῦ. «Ἄνθρωπος εἰς πρόσωπον, Θεός εἰς καρδίαν βλέπει». Καί: «οὐκ ἔστιν κτίσις ἀφανῆς ἐνώπιον Αὐτοῦ. Πάντα γάρ γυμνά καί τετραχλισμένα τοῖς ὀφθαλμοῖς Αὐτοῦ».

Ἡ Ἐκκλησία μας σήμερα, μέ τήν πρωτοχρονιά πού ἐορτάζει, ὑπενθυμίζοντάς μας καί τήν ἔναρξη τῆς δημόσιας δράσης τοῦ Κυρίου μέ τό κήρυγμά Του στή Ναζαρέτ γιά μία καινούργια ἐποχή δεκτική καί εὐάρεστη στόν Θεό, μᾶς φέρνει σέ ἰσορροπία, διότι μᾶς προτείνει αὐτό πού συνιστᾶ τό αἰώνιο θέλημα τοῦ Θεοῦ: πάνω ἀπό ὅλα νά θέτουμε ἀκριβῶς Ἐκεῖνον καί τόν λόγο Του. Μᾶς ἀνοίγει καί πάλι τά μάτια, σέ μία ἐποχή σύγχυσης καί θλόωσης τῆς διανοίας, γιά νά συνειδητοποιοῦμε ὅτι στή ζωή βρισκόμαστε κατά χάριν Θεοῦ, ὅτι Ἐκεῖνος παρατείνει τόν χρόνο τῆς διαμονῆς μας σ' αὐτόν, ὡς «καιροὺς καί χρόνους ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ θέμενος», προκειμένου νά ζοῦμε κατά τό ἄγιο θέλημά Του.

Μέ ἄλλα λόγια, ἡ Ἐκκλησία μᾶς ὑπενθυμίζει ὅτι ὁ χρόνος ἀποτελεῖ δωρεά τοῦ Θεοῦ, ὄχι γιά νά τή σπαταλᾶμε σέ ἀνοησίες καί ἁμαρτίες, ἀλλά νά τήν ἀξιοποιοῦμε πρὸς ἀνοδική πορεία πάντοτε πρὸς Αὐτόν, δηλαδή σέ πορεία ἀγάπης πρὸς τόν συνάνθρωπο, κάτι πού συνιστᾶ καί τό ἀληθινό περιεχόμενο τῆς μετανοίας. «Ἐδῶσα χρόνο γιά νά μετανοήσει» (ὁ ἄνθρωπος), ἀκοῦμε ἀπό

τόν θεόπνευστο λόγο τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰωάννου. Καί τότε, μᾶς λέει, θά δοῦμε ὅτι ὑποσχέθηκε ὁ Κύριος: τήν ὥρα πού θά θέτουμε αὐτό τό θέλημά Του ὡς βάση τῆς ζωῆς μας, («ἐπὶ τὴν πέτραν τῶν ἐντολῶν Σου στερέωσόν με, Κύριε»), τήν ἴδια ὥρα θά ἐνεργοποιῶνται καί οἱ δυνάμεις Ἐκεῖνου, πρὸς ὑπέρβαση τῶν ὁποίων προβλημάτων μας, ἀφ' ἑνός, πρὸς ἀποκατάσταση καί ὅλης τῆς δημιουργίας, ἀφ' ἑτέρου. Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι ἐδῶ καί ἀρκετά χρόνια, τό Οἰκουμενικό μας Πατριαρχεῖο ἔχει προβάλλει τήν ἀρχή τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους ὡς ἡμέρα προστασίας τοῦ περιβάλλοντος. Καί εὐλογα: τό θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὅπως εἶπαμε, βιούμενο ἀπό τόν «βασιλιᾶ» τῆς κτίσεως, τόν ἄνθρωπο, ἔχει ἄμεση ἀντανάκλαση καί σέ ὅλη τή φύση καί σέ ὅλη τή δημιουργία. Ἐχει κατά κόρον τονιστεῖ: ἡ λύση στή σημερινή οικονομική κρίση, καί κάθε κρίση βεβαίως, θά ἔλθει, μόλις ἀρχίσουμε νά ζοῦμε ὡς πραγματικοὶ ἄνθρωποι, μέ βάση τόν νόμο τοῦ Θεοῦ. Πού θά πει: ἡ κρίση ὅποιασδήποτε διάστασης εἶναι κατ' οὐσίαν πνευματική.

Παραλλαγές σέ δέντρο τοῦ Πουσσέν (2011)

Κυριακή ΣΤ' Λουκᾶ

πρωτ. Βασιλείου Θερμοῦ
πρ. Καθηγητοῦ ΑΕΑΑ - Παιδοφυχιάτροῦ

Πάντοτε μᾶς προκαλοῦν ἐντύπωση, ἄδελφοί μου, οἱ περικοπές τῆς θεραπεύσεως δαιμονισμένων ἀπό τόν Χριστό. Ὅντως ὁ Χριστός ἤλθε νά διαλύσει τά ἔργα τοῦ διαβόλου!

Μέ αὐτές τίς δραματικές εἰκόνες, ὅμως, τῶν συνανθρώπων μας οἱ ὅποιοι βρίσκονται κάτω ἀπό τήν ἐξουσία τοῦ διαβόλου, ἐλάχιστες φυσικά, διατρέχουμε ἕναν κίνδυνο. Καί αὐτός ὁ κίνδυνος εἶναι νά περιορίσουμε στήν φαντασία μας τήν παρουσία τῶν δαιμονικῶν ἐνεργειῶν ἀποκλειστικά, ἤ κυρίως, στήν κατοχή τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τόν διάβολο. Ὅπως δὲποτε, ὅταν αὐτή συμβαίνει γεννᾶ φόβο καί θλίψη γιά τό κατάντημα τῆς εἰκόνας τοῦ Θεοῦ. Ὅμως, αὐτός εἶναι ἕνας σπάνιος τρόπος μέ τόν ὅποιο ὁ διάβολος κάνει αἰσθητή τήν δράση του. Κινδυνεύουμε, δηλαδή, νά παραβλέψουμε τούς πιό συνηθισμένους τρόπους μέ τούς ὁποίους ἐκδηλώνεται ἡ ἐπίδραση τοῦ διαβόλου σέ ἐμᾶς τούς ἀνθρώπους. Καί ἀκριβῶς ἐπειδή εἶναι συνηθισμένοι, ἀλλά καί καθόλου ἐντυπωσιακοί, ἐνδέχεται νά μὴν τούς συνειδητοποιοῦμε.

Σίγουρα ὅλοι ἔχουμε ἐπίγνωση ὅτι ὁ διάβολος ἐπηρεάζει τή ζωή μας μέ τούς πειρασμούς τούς ὁποίους στέλνει, ἐπιφελοῦμενος ἀπό τά εὐάλωτα σημεῖα τῆς προσωπικότητάς μας. Ὅλοι μας διαθέτουμε τέτοιες πύλες εἰσόδου τοῦ πειρα-

σμοῦ. Ἄλλο εἶναι, ὅμως, τό ζήτημα στό ὅποιο θά ἤθελα νά σταθῶ σήμερα.

Ἡ ἱστορία τοῦ δαιμονισμένου, τήν ὁποία ἀκούσαμε, βρίσκεται σέ ἔντονη ἀντίθεση μέ τήν κοινότητα τοῦ διαβόλου. Τό νά ἐμφανίζεται στήν καθημερινότητά μας ὡς κάτι πολύ ἀπλό, πολύ συνηθισμένο, καθόλου ἐντυπωσιακό, ὡς κάτι φυσικό, δηλαδή, δέν ἀποτελεῖ ἐξαιρεση ἀλλά μᾶλλον τόν κανόνα! Γιά παράδειγμα, εἶναι κοινότοπο τό νά διατηροῦμε μιά ἀντιπάθεια πρὸς κάποιον πού μᾶς ἔβλαψε. Τί πιό εὐλόγο γιά τήν ἀνθρώπινη φύση; Καί ὅμως, ἐνδέχεται νά πρόκειται γιά μιά συγκαλυμμένη μνησικακία, ἡ ὁποία ὑπηρετεῖ τό θέλημα τοῦ διαβόλου καί ὑπαγορεύεται ἀπό αὐτόν! Εἶναι, ἐπίσης, συνηθέστατο νά ξεχνοῦμε νά περιλάβουμε στήν προσευχή μας τούς ἀνθρώπους οἱ ὅποιοι δυστυχοῦν μέ ποικίλους τρόπους: πολέμους, ἀνθρωπιστικές ἢ φυσικές καταστροφές, κακοποίηση καί ἐκμετάλλευση, ἀναπηρίες, τοξικομανίες, χρόνιες νόσους κτλ. Ἀντίστροφα, σπάνια θυμόμαστε νά προσευχηθοῦμε καί γιά τούς δράστες τῶν ἐγκλημάτων, τῶν κακῶν πολιτικῶν ἀποφάσεων, τῶν παρανομιῶν. Μά, θά ρωτοῦσε κάποιος, τόσα κακά συμβαίνουν γύρω μας, γιατί νά θεωροῦμε δαιμονικό ἔργο ὅτι παραλείπουμε νά προσευχηθοῦμε γιά θύματα καί θύτες; Ἐπειδή αὐτή ἡ λησμονιά

ἐγκαθιστᾶ μέσα μας, λίγο-λίγο, ἀδιαφορία καί σκληροκαρδία. Εἶναι ἐπίτευγμα τοῦ διαβόλου, ἀδελφοί μου, τό νά μήν αἰσθανόμαστε πιά τούς πάσχοντες, ἀλλά καί ὅσους διαπράττουν τό κακό, ὡς μέλη τοῦ ἴδιου σώματος τῆς ἀνθρωπότητας.

Ἐνας ἄλλος τρόπος μέ τόν ὁποῖο συντελεῖται ἔργο διαβόλου εἶναι ὁ φανατισμός καί ἡ ἐμπαθής ἀντιμετώπιση τῆς διαφωνίας, σύμφωνα μέ ὅσα γράφει ὁ ἀδελφός Θεός Ἰάκωβος: ἄς θυμηθοῦμε ὅτι χαρακτηρίζει τόν ζῆλο οὐ κατ' ἐπίγνωσιν ὡς δαιμονική «σοφία»! Νομίζουμε ὅτι γνωρίζουμε τό σωστό καί βάλλουμε ἐναντίον τοῦ λάθους, ὅμως στήν πραγματικότητα βάλλουμε ἐναντίον προσώπων, ἀδελφῶν μας. Μέ ἄλλα λόγια, πρόκειται γιά δαιμονικό ἔργο, τό ὁποῖο ὅμως καμουφλάρεται μέ δῆθεν πνευματικό μανδύα.

Ἄλλος τρόπος μέ τόν ὁποῖο τό δαιμονικό στοιχεῖο ἐμφανίζεται ὡς κοινότοπο καί ἀθῶο μπορεῖ νά εἶναι ἡ ἀδιαφορία γιά συνεχῆ βελτίωση τῆς ποιότητας τοῦ γάμου μας, κάτι πού μπορεῖ νά καταλήξει στό τέλος σέ σοβαρή ἐκτροπή – στήν περίπτωση αὐτή διακρίνουμε τό κατόρθωμα τοῦ διαβόλου ὅταν εἶναι πλέον ἀργά καί δέν τό εἴχαμε προσέξει ὅταν τά βήματα εἶναι μικρά καί τά θεωρούσαμε ἀκίνδυνα.

Ἀδελφοί, σήμερα τό πιό συνηθισμένο εἶναι νά μήν εἶναι ἐντυπωσιακοί οἱ τρόποι τοῦ διαβόλου. Μέ μεγάλη ὀξυδέρχεια μᾶς εἶχε προειδοποιήσει ὁ σπουδαῖος Ντοστογιέφσκι στό ἔργο του *Ἀδελφοί Καραμάζοφ*. Ἐκεῖ παρουσιάζει μιᾶ συγκλονιστική σκηνή: ὁ Ἰβάν μπαίνει στό σπίτι του καί βρίσκει ἕναν ἄνθρωπο νά κάθεται στό σαλόνι του. Εἶναι συνηθισμένος, χωρίς τίποτε τό πα-

ράξενο, ὅμως σέ λίγο διαπιστώνουμε ὅτι πρόκειται γιά τόν διάβολο! Ἡ λογοτεχνική αὐτή ἐπινόηση ὑπῆρξε πράγματι μεγαλοφυής, ἀλλά καί πολύτιμη.

Νά κάποιες ἀπό τίς φράσεις πού ὁ ἀνθρωπόμορφος διάβολος λέει στόν συνομιλητή του στό ἐν λόγω μυθιστόρημα: «Τί ἄλλο εἶμαι στή γῆ ἄν ὄχι φιλοξενούμενος; [Ἐδῶ μαθαίνουμε ὅτι δέν εἶναι ἀφεντικό, δέν τοῦ ἀνήκει ὁ κόσμος!].... Μ' ἐνδιαφέρει νάχω τήν ὑπόληψη ἑνός καθῶς πρέπει ἀνθρώπου καί νά ζῶ ὅπως τύχει προσπαθώντας νάμαι εὐχάριστος... Εἶμαι συκοφαντημένος». Βλέπουμε ὅτι αὐτό πού ἐπιδιώκει εἶναι ἡ ἐξοικείωσή μας, τό νά βλέπουμε τό θέλημά του ὡς κάτι εὐλόγο, σάν ζήτημα ρουτίνας. Μετά ἀπό ὅλα αὐτά, ἀδελφοί μου, χρειάζεται ὄντως μιᾶ προφητική δύναμη γιά νά εἶμαστε σέ θέση νά ἀντιλαμβανόμαστε τόν κόσμο τοῦ διαβόλου. Αὐτή δέν τήν διαθέτουμε ἀπό μόνοι μας, φυσικά. Εἶναι τό Εὐαγγέλιο, καί γενικά ἡ γνήσια ζωή ἐντός τῆς Ἐκκλησίας, πού μποροῦν νά μᾶς μεταγγίσουν τήν προφητική δύναμη τοῦ Χριστοῦ, ἔτσι ὥστε νά γίνουμε ἱκανοί νά «διακρίνουμε τά πνεύματα» τῶν πράξεών μας (ὅπως θά ἔλεγε ὁ Εὐαγγελιστής Ἰωάννης), νά ξεχωρίζουμε ποιό εἶναι τό εὐάρεστο στόν Θεό (ὅπως γράφει ὁ Ἄπ. Παῦλος).

Ἔτσι, καθῶς ὁ Χριστός ἦλθε «νά καταλύσει τά ἔργα τοῦ διαβόλου», γινόμαστε κι ἐμεῖς συνεργοί Του στήν ἐξάπλωση τῆς Βασιλείας Του. Καί ἡ φράση τοῦ Ἀποστόλου Παύλου «ζῆ ἐν ἐμοὶ Χριστός» φέρνει ἐνώπιόν μας διαρκές τό ἐρώτημα: σέ ποιόν κάνουμε χῶρο νά κατοικήσει μέσα μας; Ποιοῦ τό χατήρι κάνουμε κάθε συγκεκριμένη στιγμή;

Μοναστικά τάγματα

Δημητρίου Ν. Μόσχου

Καθηγητού Θεολογικής Σχολής Ε.Κ.Π.Α.

Ἡ ἔννοια «μοναχικό τάγμα» ἀποτελεῖ ἀντίφραση. Μοναχισμός σημαίνει ἐλευθερία καί χάρισμα πού ἀντιβαίνουν στή λέξη τάγμα, πού ἔχει τή σημασία τοῦ στρατωνισμοῦ. Πράγματι, τά μοναστικά τάγματα εἶναι μιά πραγματικότητα πού ἀνήκει στόν Δυτικό Χριστιανισμό, χρειάζεται ὅμως ἕνα ξεκαθάρισμα σχετικά μέ τό τί πραγματικά σημαίνει γιά τό παρελθόν καί τό παρόν τῆς ἱστορίας τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ἄν κανεῖς θεωρήσει ὅτι ὡς τάγμα ἐννοοῦμε μιά ομάδα μοναχῶν ἢ καί μονῶν μέ κοινά χαρακτηριστικά, αὐτό συμβαίνει ἤδη ἀπό τήν ἐποχή τῆς ἴδρυσης τοῦ κοινοβιακοῦ μοναχισμοῦ στήν Αἴγυπτο ἀπό τόν Μέγα Παχώμιο τόν 4^ο αἰ. Ὁ Κανόνας του (μέ ὀργανωτικές λεπτομέρειες γιά τή διοίκηση καί τήν καθημερινότητα τῶν μοναχῶν) καταγράφηκε μετά τήν κοίμησή του, μεταφράσθηκε στά Λατινικά ἀπό τόν Ἰερώνυμο τό 400, γιά νά λειτουργήσει ὡς βάση στήν Ἰταλία γιά τόν Κανόνα τοῦ πατέρα τοῦ κοινοβιακοῦ μοναχισμοῦ, τοῦ Βενέδικτου τῆς Νουρσίας τόν 6^ο αἰ. Ὅλοι οἱ μοναχοί στή Δύση τόν ἀκολούθησαν. Ὅμως, ὑπάρχει μιά οὐσιώδης διαφορά μεταξύ Ἀνατολῆς καί Δύσης, ὥστε στή δεύτερη νά μιλάμε γιά «τάγματα»: στήν Ἀνατολή ὑπάρχουν «σύνδεσμοι» ἢ ομάδες μοναστηριῶν, μέ πιό γνωστό ἀνάμεσά τους τόν σύνδεσμο τῶν Στουδιτῶν

τόν 8^ο αἰ. μέ κέντρο τους τή Μονή Στουδίου στήν Κωνσταντινούπολη. Ὅμως, ἐδῶ δέν παραδίδεται, ἄμεσα τοῦλάχιστον, ἡ σύνδεση τῶν μοναστηριῶν νά ὑπερβαίνει τήν κανονική ἐξάρτηση ἑνός μοναστηριοῦ ἢ καί μιᾶς ομάδας (π.χ. στό Ὅρος τοῦ Ἄθωνα) ἀπό τόν ἐπίσκοπο ἢ τόν Πατριάρχη (ἄν ἦταν πατριαρχικό σταυροπήγιο) πού εἶναι καί το ἐκκλησιολογικά ὀρθό. Ἀντίθετα στή Δύση ὁ κανόνας τοῦ Βενέδικτου λειτούργησε ὡς ὀργανωτικό πρότυπο μέ πληρότητα (νομοθετική, ἐκτελεστική καί δικαστική/πειθαρχική ἐξουσία πού ἀσκοῦνταν ἀπό τήν ἴδια τήν ομάδα). Αὐτό ἀκολούθηθηκε καί ἀπό τίς ομάδες πού προσπάθησαν νά ἀναβιώσουν τόν Βενέδικτινισμό, π.χ. τό Κλουνιακό (μέ κέντρο τό Cluny στή ΝΑ Γαλλία) καί τούς λεγόμενους Κιστερσιανούς (ἀπό τό Cîteaux τῆς Βουργουνδίας, πάλι ἐκεῖ κοντά). Ἔτσι, ἡ ὀλοκληρωμένη αὐτή ὀργάνωσή τους τοῦς ἐπέτρεπε νά παρακάμπτουν τόν τοπικό ἐπίσκοπο. Τά τάγματα αὐτά δέν εἶχαν μεγάλη διαφορά ἀπό τόν κανόνα τῶν παραδοσιακῶν κοινοβίων. Στό κέντρο τους εἶχαν τήν προσευχή καί τήν ἐργασία, τό περίφημο *ora et labora*. Ἡ διαφορά τους μέ τήν Ἀνατολή προέκυπτε ἀπό τίς πολιτικές συνθήκες καί τήν κοινωνική ὀργάνωση. Ἡ βιβλιογραφία ἐπισημαίνει ὅτι στήν Ἀνατολή, ὅπου ἡ πολιτική ἐνότητα ὑπό τόν Αὐτοκράτορα καί τόν κρατικό

του μηχανισμό συνεχίστηκε έως τό τέλος τοῦ Μεσαίωνα, τά μοναστήρια διέπονταν ἀπό τόν κανόνα τοῦ κάθε κτήτορα (Τυπικό) πού μπορεί νά εἶχε μικρές ἀποκλίσεις στό ἔργο καί τήν προσευχή (ἔχουμε μιά πλούσια συλλογή τέτοιων Τυπικῶν, πού ἔχουν ἐκδοθεῖ καί μπορούμε νά τά μελετήσουμε), ἀλλά σέ τελική ἀνάλυση διέπονταν ἀπό ἕνα νομοθετικό πλαίσιο, πού, εἰδικά ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἦταν ἀρκετά λεπτομερειακό π.χ. προσόντα καί διαδικασία ἐκλογῆς ἡγουμένων κ.ἄ. Ἔτσι, τά μοναστήρια σέ καταστάσεις κρίσης, μπορούσαν πάντα νά ἀπευθύνονται ἀκόμα καί στόν αὐτοκράτορα.

Στή Δύση τά πράγματα ἦταν διαφορετικά. Ὁ κατακλυσμιαῖος κοινωνικός κατακερματισμός πού ἐπῆλθε μέ τόν φεουδαρχικό τρόπο ὀργάνωσης ἤδη μετά τόν 6^ο αἰ., μετέβαλε τήν ἐξουσία τοῦ βασιλιά (Φράγκων, Βησιγόθων, Λογγοβάρδων ἀργότερα, Ἀγγλίας κλπ.) σέ, σχεδόν σιωπῶδη, ἐνῶ δέν μπορούσε νά ὑπάρξει οὐσιαστική διακυβέρνηση, διότι μιά σειρά ἀπό ὑποδομές καί μηχανισμούς εἶχαν καταστραφεῖ (δρόμοι, νομισματοκοπή, ἐκπαιδευτικοί θεσμοί, ἀπονομή δικαιοσύνης), ὅπως καταδεικνύει ὁ Marc Bloch στό παλαιό, ἀλλά θεμελιῶδες βιβλίο του *Φεουδαλική κοινωνία*. Οἱ μοναχοί ἔπρεπε νά προστατεύσουν τήν ἀσφάλειά τους καί τό ἔργο τους μέσα ἀπό ἐνότητα, πού σημαίνει ἐπίλυση διαφορῶν, μέσα ἀπό οὐσιαστική ἐπικοινωνία κλπ. Ἔτσι, σταδιακά καί μέσα ἀπό τήν τάση γιά νομική διατύπωση πού διακατέχει τή Ρωμαϊκή Ἐκκλησία, δημιουργήθηκε ἕνα ιδιαίτερο *ordo* (τάγμα) πού ἀπετέλεσε τή βασική μορφή ἐκκλησιοκρατικῆς λειτουργίας

καί συμπεριέλαβε σέ αὐτήν ἀκόμη καί ἄλλες μορφές μοναχισμοῦ, ὅπως τούς μεμονωμένους ἀσκητές μέ ποιμαντικό ἔργο σέ πόλεις (πού τούς συνέδεσε μέ τό ὄνομα τοῦ ἱ. Αὐγουστίνου Ἰππῶνος καί τούς ὁμαδοποίησε ὡς «Αὐγουστινιανό» τάγμα), ἐνῶ τούς μοναχοῦς τῶν Ὀρθόδοξων μοναστηριῶν πού βρίσκονταν σέ περιοχές πού περιέρχονταν μέ ὁποιοδήποτε τρόπο σέ δυτικές δικαιοδοσίες (ὅπως στήν Κάτω Ἰταλία), χαρακτηρίζονταν καί αὐτοί (τελείως αὐθαίρετα, φυσικά) ὡς «Βασιλειανό τάγμα» (*Ordo Sancti Basilii*) ὡς ἀκολουθοῦντες τόν Κανόνα τοῦ Μεγάλου Βασιλείου. Τά μοναστικά τάγματα στή Δύση πού ἐπεδίωξαν τήν ἐπανανακάλυψη τῆς κληρονομιάς τοῦ Βενεδίκτου ἐπιδόθηκαν καί στήν καλλιέργεια τοῦ εὐαγγελικοῦ λόγου στίς πόλεις πού ἄρχισαν νά ἀναπτύσσονται μετά τόν 11^ο αἰ., ὅταν σταμάτησαν ὀριστικά οἱ ἐξωτερικές ἐπιδρομές καί ἡ ἀστάθεια στήν εὐρωπαϊκή ἡπειρο. Εἰδικά οἱ Κιστερσιανοί μέ τό μεγάλης κλίμακας «ἐργόχειρό» τους, τήν ἐκχέρσωση καί τήν ἀποστράγγιση ἐλῶν καί δασῶν, συνέβαλαν στήν ἀνάπτυξη τῆς Εὐρώπης. Ὅμως, πολύ σπάνια ἀξιοποίησαν τήν ἀναχωρητική παράδοση καί κινδύνεψε ὁ μοναχισμός νά μπεῖ στήν κοσμική λογική τῆς οἰκονομικῆς μετέθισης. Αὐτό, ἐν τούτοις, δέν εἶναι τό τέλος τῆς ἱστορίας. Μετά τόν 12^ο αἰ. ἀναπτύσσονται τά «νέα» μοναστικά τάγματα, ὅπως τῶν Δομηνικανῶν καί τῶν Φραγκισκανῶν, πού ἀντί τῆς ἐργασίας ἀναπτύσσονται ἐπαιτεία καί τή μελέτη τῆς Βίβλου καί τῆς θεολογίας γενικότερα. Ἀλλά αὐτά θά τά δοῦμε σέ ἐπόμενη παρουσίαση.

Ἰχνηλατώντας τήν συνοδικότητα (XII)

Ἀρχιμ. Ἀμφιλοχίου Μήλτου
Δρος Θεολογίας*Ἡ θεμελιώδης σχέση ἐπισκόπου
καί τοπικῆς Ἐκκλησίας*

Ὅλοκληρώνοντας τήν παρουσίαση τῆς κριτικής τῆς ρωμαιοκαθολικῆς θεωρίας τῆς συλλογικότητας τῶν ἐπισκόπων θά ἀναφερθοῦμε στό κεντρικό πρόβλημα πού ἡ διδασκαλία αὐτή δημιουργεῖ, δηλαδή στόν διαχωρισμό ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος καί ἐπισκοπῆς, ἀκολουθώντας τήν ἐποικοδομητική σκέψη τοῦ μακαριστοῦ καθηγητοῦ, Μητροπολίτου Περγάμου, Ἰωάννου Ζηζιούλα. Καί γι' αὐτόν, ὅπως καί γιά ὄλους τούς ὀρθοδόξους θεολόγους, ἡ ἔννοια τῆς συλλογικότητας ἀπαιτεῖ πολλή συζήτηση πρὶν ταυτιστεῖ μέ τήν ὀρθόδοξη ἔννοια τῆς συνοδικότητας, «καί αὐτό ὄχι μόνο ἐξαιτίας τοῦ παπικοῦ πρωτείου»¹. Πράγματι, τό κρίσιμο ἐκκλησιολογικό ζήτημα ἐδῶ δέν εἶναι ἡ μοναρχική θεώρηση τῆς θέσης τοῦ πάπα Ρώμης (ὡς κεφαλῆς τοῦ συλλόγου τῶν ἐπισκόπων), ἀλλά, ὅπως θά φανεῖ παρακάτω, ἡ κατανόηση τοῦ ἐπισκοπικοῦ λειτουργήματος καί τοῦ τρόπου πραγμάτωσης τῆς ἴδιας τῆς Ἐκκλησίας.

*Ἡ ἀποστολική διαδοχή
ὡς διαδοχή κοινοτήτων*

Ἡ ἐπισκοπική συλλογικότητα τῆς Β' Βατικανῆς περιέχει μία προβληματική ἀντίληψη τῆς ἀποστολικῆς διαδοχῆς καί τῆς ἐνότητος τῶν ἐπισκόπων. Ἄν κάθε

ἐπίσκοπος εἶναι διάδοχος τῶν Ἀποστόλων μόνο μαζί μέ τούς ὑπόλοιπους ἐπίσκοπους καί ὄχι μόνος, ὅπως ἰσχυρίζεται ἡ περί συλλογικότητας θεωρία, τότε ἡ ἐνότητα τῶν ἐπισκόπων (καί συνεπῶς τῶν τοπικῶν Ἐκκλησιῶν) πραγματώνεται ἄθροιστικά ἢ συμπληρωματικά. Ἡ ἀποστολική διαδοχή κάθε ἐπισκόπου εἶναι μερική, στόν βαθμό πού συμμετέχει στή «συλλογικοῦ» χαρακτήρα διαδοχή ἀνάμεσα στόν σύλλογο τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων καί στόν σύλλογο τῶν ἐπισκόπων. Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἡ περίπτωση τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης ὁ ὁποῖος διατηρεῖ μία προσωπική διαδοχή ἀπό τόν Ἀπόστολο Πέτρο (!).

Ἄν καί ἡ θεωρία αὐτή ὑπογραμμίζει τήν ἐνότητα τῶν ἐπισκόπων, ἐντούτοις, ὅπως θά ἀναδείξει ὁ μητροπολίτης Περγάμου Ἰωάννης, δέν διασφαλίζει τήν καθολικότητα τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας, τήν ἰσότητα τῶν ἐπισκόπων καί τήν πληρότητα τῆς ἀρχιερωσύνης, πού εἶναι βασικές ἀρχές τῆς ἀρχέγονης ἐκκλησιολογίας. Τό πρόβλημα γίνεται πῶς φανερό ὅταν μεταφέρουμε τήν ἄθροιστική αὐτή λογική ἀπό τήν ἐνότητα τῶν ἐπισκόπων στήν ἐνότητα τῶν τοπικῶν τους Ἐκκλησιῶν. Ἡ μία ἀνά τήν οἰκουμένη Ἐκκλησία δέν ἀποτελεῖ ἄθροισμα ἐπιμέρους μερῶν, ἀφοῦ κάθε τοπική Ἐκκλησία συνιστᾷ εὐχαριστιακά τήν ὅλη Ἐκκλη-

σία. Δέν πρόκειται γιά ένότητα μερών ἢ τμημάτων ἀλλά γιά ένότητα πλήρων ὁμοειδῶν κύκλων πού συμπίπτουν ἢ ταυτίζονται οὐσιαστικά ὁ ἕνας μέ τόν ἄλλο. Αὐτή «ἡ ένότης ἐν τῇ ταυτότητι» φανερώνεται τόσο χρονικά μέσω τῆς ταυτότητος μέ ὅσα δίδαξε ὁ Κύριος καί οἱ Ἀπόστολοι (ἀποστολική διαδοχή), ὅσο καί τοπικά διά τῆς ταυτότητος μέ ὅσα διδάσκουν οἱ ὑπόλοιπες Ἐκκλησίες (συνοδικός θεσμός)². Ἀπό αὐτήν τήν ταύτιση, ἄλλωστε, πηγάζει καί ἡ ισότη-
τα τῶν ἐπισκόπων.

Ἡ ένότητα ταυτότητας πού χαρακτηρίζει τίς τοπικές Ἐκκλησίες καί τούς ἐπισκόπους χαρακτηρίζει ἐπίσης καί τήν ἀποστολική διαδοχή, ἡ ὁποία δέν μπορεῖ νά εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς ἄθροισης ἐπιμέρους ἐπισκοπικῶν διαδοχῶν ὅπως τήν ἐννοεῖ ἡ συλλογικότητα. Ἡ διαδοχή τοῦ «συλλόγου» εἶναι ἀδιαίρετη καί κάθε ἐπίσκοπος πιστώνεται μέ ὁλόκληρη τήν διαδοχή τῶν Ἀποστόλων, ὅπως καί κάθε τοπική Ἐκκλησία, συνηγμένη περί τόν ἐπίσκοπό της, ἀποκαλύπτει ἢ μᾶλλον ταυτίζεται μέ τήν ὅλη ἀποστολική καί καθολική Ἐκκλησία. Ἀπό τά παραπάνω προκύπτει ὅτι ἡ ἀποστολική διαδοχή, τό «χάρισμα ἀληθείας» (κατά τόν Ἅγ. Εἰρηναῖο) τοῦ ἐπισκόπου, δέν εἶναι μία ἀτομική ιδιότητα πού κατέχει ἀπό τήν χειροτονία του, ἀλλά εἶναι ἄμεσα καί ὀργανικά συνδεδεμένη μέ ὁλόκληρη τήν κοινότητα, τήν ἐπισκοπή του. Στήν ἐπισκοπική διαδοχή, ὅπως προσφωῶς ὑπογραμμίζει ὁ μητρ. Περγάμου, ἔχουμε οὐσιαστικά μία διαδοχή κοινοτήτων³.

Ἡ ἐσχατολογική διάσταση τῆς ἀποστολικῆς διαδοχῆς

Ἀναλύοντας αὐτή τή σχέση ἐπισκόπου-ἐπισκοπῆς, ὁ μακαριστός καθηγητής τονίζει ιδιαίτερα τήν ἐσχατολογική διάσταση τῆς ἀποστολικῆς διαδοχῆς: ἡ κοινότητα δέν ταυτίζεται μόνο μέ τήν αὐτή τῶν Ἀποστόλων ὡς πρὸς τήν πίστη, ἀλλά χάρη στήν Θεία Εὐχαριστία (πού κατανοεῖται ὡς φανέρωση καί πρόγευση τῶν ἐσχάτων) καί μέ τήν ἐρχόμενη Βασιλεία. Στήν προοπτική αὐτή τό λειτουργημα τοῦ ἐπισκόπου, ὡς αὐτό πού εἰκονίζει τόν ἐρχόμενο Χριστό, εἶναι ἀπαραίτητο γιά τόν εἰκονισμό τῆς Βασιλείας, μέσω τῆς δομῆς τῆς εὐχαριστιακῆς κοινότητος καί συνεπῶς γιά τήν πραγμάτωση τῆς κοινότητος αὐτῆς ὡς Ἐκκλησίας.

Ἡ πρωτότυπη ἀνάδειξη αὐτῆς τῆς ἐσχατολογικῆς διάστασης συντελεῖ καίρια στήν ἀποφυγή τῆς ἀποσύνδεσης ἐπισκόπου (καί τῶν ἄλλων βέβαια ἱερατικῶν λειτουργημάτων) καί συγκεκριμένης Ἐκκλησίας. Ὁ χωρισμός αὐτῶν τῶν δύο μπορεῖ νά ὀδηγήσει σέ προβλήματα, ὅπως π.χ. στήν θεώρηση τῆς χειροτονίας ὡς ἀνάθεσης μίας ἀτομικῆς ἀποστολῆς καί ὄχι ὡς λειτουργικῆς ἐνταξῆς σέ μία κοινότητα, στήν ἐσφαλμένη διάκριση ἀνάμεσα σέ ἱερατική ἐξουσία, *potestas ordinis*, καί δικαιοδοσία, *potestas jurisdictionis* (πού ἔγινε στήν Δύση τόν μεσαίωνα), ἢ στήν δικαιολόγηση ἐπισκόπων ἄνευ ἐπισκοπῆς (κάτι πού γίνεται ἀκόμα τόσο στήν Ἀνατολή ὅσο καί στήν Δύση), οἱ ὁποῖοι ἔχουν μία ἀποστολή καί τήν ἀποστολική διαδοχή, χάρη στήν χειροτονία, χωρίς ὅμως τήν πραγματι-

κή σύνδεση με μία αληθινή κοινότητα. Στην ανώμαλη αυτή περίπτωση ή διαδοχή αποκτᾶ δυστυχῶς ἓνα ἀτομικὸ χαρακτηριστῆρα ἀφοῦ ἐννοεῖται ἀπλῶς με ἓνα γραμμικὸ τρόπο, ὡς ἀδιάκοπη σειρά χειροτονιῶν. Ἀπεναντίας, ἡ ἐσχατολογικὴ διάσταση δέν μπορεῖ νά φανερωθεῖ παρά μόνο στό πλαίσιο τῆς εὐχαριστιακῆς συνάξεως μίας πραγματικῆς κοινότητας. Χάρη στόν ἐσχατολογικὸ χαρακτηριστῆρα τῆς ἀποστολικῆς διαδοχῆς (πού θεμελιώνεται στήν θεία Εὐχαριστία), ὁ ὁποῖος προϋποθέτει τήν κοινοτική διάσταση, διασώζεται ὁ ἐκκλησιαστικός χαρακτήρας τόσο τοῦ ἐπισκοπικοῦ λειτουργήματος ὅσο καί τῆς ἴδιας τῆς διαδοχῆς.

Ἐπίσκοπος χωρίς ἐπισκοπή;

Στόν ἀπόηχο τῆς Β΄ Βατικανῆς ρωμαιοκαθολικοῦ θεολόγοι, ὅπως ὁ μέγας Yves Congar, ἀναρωτήθηκαν ἐάν ἡ εἰς ἐπίσκοπον χειροτονία καθιστᾶ κάποιον πρῶτα μέλος τοῦ ἐπισκοπικοῦ συλλόγου ἢ ἐπικεφαλῆς μίας τοπικῆς Ἐκκλησίας. Πίσω ἀπό τό ἐρώτημα αὐτό κρύβεται τό ζήτημα τῆς προτεραιότητος ἀνάμεσα στήν παγκόσμια (ὀρθότερο εἶναι νά λέγεται ἢ ὄλη) καί τήν τοπική Ἐκκλησία. Ὁ π. Congar (σέ ἀντίθεση με ἄλλους ρωμαιοκαθολικούς ὅπως οἱ J. Ratzinger καί E. Schillebeeckx πού ὑποστηρίζουν τήν προτεραιότητα τῆς παγκόσμιας) θά ἀπορρίψει τόν ἀντιθετικὸ διαχωρισμὸ τοῦ τοπικοῦ ἀπό τό παγκόσμιο, ἀλλὰ δέν θά μιλήσει ξεκάθαρα γιά τήν ταυτόχρονη ὑπαρξή καί τῶν δύο αὐτῶν διαστάσεων. Τό ἐπισκοπικὸ λειτουργήμα εἶναι ταυτόχρονα τοπικὸ καί οἰκουμενικόν, ὅπως καί ἡ τοπική Ἐκκλησία. Χωρίς

ὅμως τό τοπικὸ δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει ἢ ἀνά τήν οἰκουμένη Ἐκκλησία. Γι' αὐτὸ καί κάθε ἐπίσκοπος συμμετέχει στόν ἐπισκοπικὸ σύλλογο ἢ σῶμα (οἱ ὀρθόδοξοι θά λέγαμε σύνοδο) «διαμέσου τῆς κοινότητός του, ὄχι ἀπευθείας. Ἡ ἀποστολικὴ διαδοχὴ εἶναι μία διαδοχὴ ἀποστολικῶν κοινοτήτων μέσω τῶν ἐπικεφαλῆς τους, δηλαδή τῶν ἐπισκόπων»⁴.

Ὁ π. Congar, γράφοντας πολὺ ἀργότερα ἀπό τήν Β΄ Βατικανὴ Σύνοδο (ὅπου εἶχε πρωταγωνιστικὸ θεολογικὸ ρόλο), σημειώνει ὅτι ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν τιτουλαριῶν ἐπισκόπων ἐπέβαλε δύο νέα στοιχεῖα γιά τήν περί ἐπισκόπων διδασκαλία, δηλαδή τήν συλλογικότητα καί τόν τονισμὸ τῆς χειροτονίας καί ὄχι τῆς δικαιοδοσίας⁵. Εἶναι ἀποκαλυπτικὸ ὅτι ἡ θέση αὐτὴ προέρχεται ἀπό τόν θεολόγο πού κατ' ἐξοχίαν ἐργάσθηκε γιά νά δείξει τήν ἐκκλησιαστική/κοινοτική διάσταση τῆς ἱερωσύνης. Ὡστόσο ἐδῶ ὑπονοεῖ ὅτι δέν χρειάζεται νά ὑπάρξει ἄμεση σύνδεση με κάποια τοπικὴ ἐκκλησία, ὅλα πηγάζουν ἀπό τήν Ρώμη καί τήν παγκόσμια Ἐκκλησία. Ἐξίσου ἀξιοσημείωτο εἶναι τό κριτικὸ σχόλιο ἐνός ἄλλου φιλορθόδοξου θεολόγου, πρωτεργάτη τῆς θεολογίας τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας, σχολιάζοντας τό 2000 τό πῶς ἐξελίχθηκε ἡ συλλογικότητα: «Τό κολλέγιο προηγεῖται τῆς κοινωνίας τῶν τοπικῶν Ἐκκλησιῶν. Ὅλα μοιάζουν νά ἐξελίσσονται με τήν ἀκόλουθη λογική: ὁ ἐπίσκοπος χειροτονεῖται κατ' ἀρχήν γιά νά εἶναι μέλος ἐνός παγκόσμιου ὀργάνου διοίκησης. Ὁ προκαθήμενος τοῦ ὀρίζει ἓνα μέρος γιά ἀσκήσει τήν ἐξουσία του, τό ὁποῖο δέν εἶναι ἀναγκαστικά

μία τοπική ἐκκλησία – μπορεί νά εἶναι μαϊκή κουρία. Τό collegium ἔχει ἀπορ-
μία νουντσιατούρα ἢ μία θέση στήν ρω- ροφήσει τίς τοπικές Ἐκκλησίες»⁶.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ. 1. Ἰ. Ζηζιούλας, «Ὁ συνοδικός θεσμός», *Θεολογία*, 80/2 (2009) 21, σ. 35. 2. Ἰωάννης Ζηζιούλας, Μητρ. Περγάμου, *Ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας*, Ἀθήνα 1990, σ. 147. 3. Βλ. ἐνδεικτικά J. Zizioulas, "Apostolic Continuity of the Church and Apostolic Succession in the First Five Centuries", *Louvain Studies*, 21 (1996) 156. 4. J. Zizioulas, *ὁ.π.*, σ. 166. 5. Y. Congar, *Ministères et Communion ecclésiale*, *ὁ.π.*, σ. 125-126. 6. J.-M. Tillard, *Irénikon*, 73 (2000) 86.

Παραλλαγές σέ δέντρο τοῦ Μαντένια (2011)

Ἄμην - Ἄμωμος

π. Χρυσοβαλάντη Θεοδώρου
προϊστ. Ἱ.Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου Ἁγ. Στεφάνου Ἀττικῆς, Δρος Λειτουργικῆς

Ἄμην. Ἑβραϊκὴ λέξις πού χρησιμοποιεῖται στή λατρεία τῆς Ἐκκλησίας μας. Λέγεται ἀπό ὅλο τόν λαό (διὰ τῶν ἱεροψαλτῶν) καί ἡ σημαίνει τήν ἀπάντησή του ἢ ἐπιβεβαιώνει πώς αὐτό πού λέει ὁ ἱερέας κάθε φορά εἶναι ἀλήθεια ἢ εὐχεται νά πραγματοποιηθεῖ.

Στήν ε΄ μυσταγωγική κατήχησή του ὁ Ἅγιος Κύριλλος Ἱεροσολύμων περιγράφει τή συγκλονιστική χρήση τοῦ «Ἄμην» κατά τή στιγμή τῆς θείας μεταλήψεως, τήν ὁποία καταχωροῦμε ὀλόκληρη ὡς ὄντως μυσταγωγική:

«Προσιῶν οὖν μὴ τεταμένοις τοῖς τῶν χειρῶν καρποῖς προσέρχου, μηδὲ διηρημένοις τοῖς δακτύλοις· ἀλλὰ τὴν ἀριστερὰν θρόνον ποιήσας τῇ δεξιᾷ, ὡς μελλούσῃ Βασιλέα ὑποδέχεσθαι, καὶ κοιλάντας τὴν παλάμην δέχου τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ἐπιλέγων "Ἄμην".

Μετ' ἀσφαλείας οὖν ἀγιάσας τοὺς ὀφθαλμοὺς τῇ ἐπαφῇ τοῦ ἁγίου σώματος μεταλάμβανε, προσέχων μὴ παραπολέσης τι ἐκ τούτου· ὅπερ γὰρ ἐὰν ἀπολέσης, τοῦτο ὡς ἀπὸ οἰκείου ἐζημιώθης μέλους. Εἰπὲ γάρ μοι, εἴ τίς σοι ἔδωκε ψήγματα χρυσοῦ, οὐκ ἂν μετὰ πάσης ἀσφαλείας ἐκράτεις, φυλαττόμενος μή τι αὐτῶν παραπολέσης καὶ ζημίαν ὑποστῆς; Οὐ πολλῶ οὖν μᾶλλον ἀσφαλέστερον τοῦ χρυσοῦ καὶ λίθων

τιμίων τιμιώτερον διασκοπήσεις ὑπὲρ τοῦ μὴ ψίχα ἐκπεσεῖν;

Εἶτα μετὰ τὸ κοινωνῆσαί σε τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, προσέρχου καὶ τῷ ποτηρίῳ τοῦ αἵματος, μὴ ἀνατείνων τὰς χεῖρας, ἀλλὰ κύπτων, καὶ τρόπῳ προσκυνήσεως καὶ σεβάσματος λέγων τὸ "Ἄμην", ἀγιάζου καὶ ἐκ τοῦ αἵματος μεταλαμβάνων Χριστοῦ.

Ἔτι δὲ τῆς νοτίδος ἐνούσης τοῖς χεῖλεσι χειρὶν ἐπαφόμενος καὶ ὀφθαλμοὺς καὶ μέτωπον καὶ τὰ λοιπὰ ἀγίαζε αἰσθητήρια. Εἶτα ἀναμείνας τὴν εὐχήν, εὐχαρίστει τῷ Θεῷ τῷ καταξιώσαντί σε τῶν τηλικούτων μυστηρίων».

Ἄμνος. Ὀνομάζεται ἔτσι τὸ κεντρικὸ τμήμα τῆς Προσφορᾶς. Εἶναι διηρημένο σὲ τέσσερα μικρότερα τετραγωνίδια μέσα στὰ ὁποῖα ὑπάρχουν τὰ γράμματα ΙΣ., ΧΡ., ΝΙ., ΚΑ. Στὴν Ἀκολουθία τῆς Προσκομιδῆς ὁ λειτουργὸς ἐξάγει τὸν Ἄμνο μέ τῆ Λόγχῃ καὶ τὸν τοποθετεῖ ἐπάνω στό δισκάριο. Στὴ Θ. Λειτουργία μεταβάλλεται σὲ Σῶμα Χριστοῦ.

Ἄμπελος. Ἐνα ἀπὸ τὰ σύμβολα πού χρησιμοποιεῖ ἡ Ἐκκλησία μας. Εἶναι τὸ σύμβολο τοῦ Χριστοῦ (Ἰωάν. ιε', 1). Ὁ Χριστὸς «ὀνομάζει τὸν ἑαυτὸ Του ἄμπελο, ἐπειδὴ ἐκτρέφει αὐτούς, πού μέ τὴν

πίστη τους είναι ριζωμένοι σ' Αυτόν, γιὰ νὰ καρποφοροῦν ἀγαθὰ ἔργα», λέει ὁ ἅγιος Βασίλειος ὁ Μέγας.

Χρησιμοποιεῖται ἐπίσης καί στὰ ὕμνο-γραφικὰ κείμενα (βλ. «Θεοτόκε σὺ εἶ ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή», «Κύριε Κύριε ἐπί-βλεψον ἐξ οὐρανοῦ καὶ ἴδε καὶ ἐπίσκε-ψε τὴν ἄμπελον ταύτην καὶ κατάρτισαι αὐτήν» κ.ἄ.)

Ἄμφια. Ἡ Ἱερατικὴ στολὴ τῶν Κλη-ρικῶν πού τή φοροῦν κατὰ τὴν ὥρα τῆς λατρείας. Πιθανότατα, ἡ λέξη εἶναι συ-νεπτυγμένη μορφή τῆς λέξης «ἀμφία-σμα», πού σημαίνει ἔνδυμα, ροῦχο. Ἡ ὀνομασία μπορεῖ, ἐπίσης, νὰ συνδέεται μέ τό γεγονός ὅτι καλύπτουν καὶ τίς δύο ὀψεις τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος.

Οἱ Κληρικοί, ἀνάλογα μέ τόν βαθμὸ πού ἔχουν, φοροῦν καὶ διαφορετικὰ ἄμ-φια. Ἐπικρατεῖ ὅμως ἓνα, ὡς τό κυριό-τερο τοῦ βαθμοῦ. Ἔτσι:

Τὰ ἄμφια τοῦ Διακόνου εἶναι τό Ὅρά-ριο, τό Στιχάριο καὶ τὰ Ἐπιμάνικα. Τό χαρακτηριστικό τοῦ βαθμοῦ εἶναι τό Ὅράριο, πού ὁ διάκονος πρέπει πάντα νὰ φέρει στή λατρεία.

Τὰ ἄμφια τοῦ Πρεσβυτέρου εἶναι τό Στιχάριο, τό Ἐπιτραχήλιο, ἡ Ζώνη, τὰ Ἐπιμάνικα καὶ τό Φαιλόνιο. Τό χαρα-κτηριστικό τοῦ βαθμοῦ εἶναι τό Ἐπι-τραχήλιο.

Τὰ ἄμφια τοῦ Ἐπισκόπου εἶναι τό Στιχάριο, τό Ἐπιτραχήλιο, ἡ Ζώνη, τὰ Ἐπιμάνικα, (ὁ Σάκκος), τό Ὠμοφόριο (μικρὸ καὶ μεγάλο), τό Ἐπιγονάτιο. Ὁ Ἐπίσκοπος φέρει ἐπίσης Μίτρα, Ποιμα-ντορικὴ Ράβδο, Σταυρό καὶ τό Ἐγκόλ-

πιο. Τό χαρακτηριστικό τοῦ βαθμοῦ εἶ-ναι τό Ὠμοφόριο.

Στὴν Παλαιὰ Διαθήκη ὁ προφήτης Ἰεζεκιήλ ὀνομάζει τὰ ἄμφια «ἱερά». «Οὐκ εἰσελεύσονται ἐκεῖ πάρεξ τῶν ἱε-ρέων· οὐκ ἐξελεύσονται ἐκ τοῦ ἁγίου εἰς τὴν αὐλὴν τὴν ἐξωτέραν, ὅπως δια-παντὸς ἅγιοι ὧσιν οἱ προσάγοντες, καὶ μὴ ἄπτωνται τοῦ στολισμοῦ αὐτῶν, ἐν οἷς λειτουργοῦσιν ἐν αὐτοῖς, διότι ἁγία ἐστὶ· καὶ ἐνδύσονται ἱμάτια ἕτερα, ὅταν ἄπτωνται τοῦ λαοῦ» (Ιεζ. μβ', 14).

Ἄμωμος. Ἔτσι ὀνομάζεται ὁ 118ος Ψαλμὸς στή λειτουργικὴ γλῶσσα τῆς Ἐκκλησίας μας. Πῆρε τό ὄνομά του ἀπό τίς πρώτες του λέξεις «Μακάριοι οἱ ἄμωμοι ἐν ὁδοῦ». Ψάλλεται στό Μεσο-νυκτικό, στὸν Ὅρθρο τοῦ Σαββάτου καὶ τῆς Κυριακῆς καθὼς καὶ στή Νεκρώσιμη Ἀκολουθία (στίχους κατ' ἐπιλογὴν).

Στίς πρώιμες πηγές ἀπαντοῦν «στιχη-ρὰ εἰς τὸν ἄμωμον» ἢ «τροπάρια τοῦ ἀμώμου», δηλαδὴ στιχηρά τῶν τελευ-ταίων στίχων τοῦ ψαλμοῦ. Αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὰ παλαιὰ στιχηρά βαθμηδὸν ἀποσπάρθηκαν ἀπὸ τὸν ἄμωμο, δέχθη-καν στίχο «Εὐλογητὸς εἶ Κύριε, δίδαξόν με τὰ δικαιώματά σου» καί, συνεκδοχι-κά, ὀνομάστηκαν «εὐλογητάρια».

Γέφυρες II (2011)

Ἡ «ἄξινη» καί τό «πτύον» (Λκ. 3.9, 17): Ἰδρυση Πολιτείας τῆς Ἐρήμου;

Σταύρου Γουλούλη
Δρος Βυζαντινῆς Τέχνης

Ὁ Ἰωάννης Πρόδρομος στό ἀνατρεπτικό κήρυγμά του πρὸς τοὺς «ὄχλους» (Λκ. 3.1-11) μεταφέρει «ῥῆμα Θεοῦ», τῆ θεϊκῆ Βουλή σάν σέ ἔγγραφο ἐντολή. Ὁ Λουκάς πού ἀποτείνεται μέσω τοῦ “κράτιστου” Θεοφίλου στή ρωμαϊκῆ ἐξουσία περιγράφει τό γεγονός ἀλληγορικά μέ ὄρους ἰδρύσεως ρωμαϊκῆς πόλεως, δίνοντας: 1) χρονολογία (3.1-2), τῆ μόνη μαρτυρία ἐνάρξεως λειτουργίας (15^ο ἔτος Τιβερίου, ἐπί Ποντίου Πιλάτου, τετραρχίας Ἡρώδου Φιλίππου κ.ἄ., ἀρχιερέως Ἴβνα καί Καϊάφρα)· 2) τόπον: «...ἐν τῇ ἐρήμῳ. καί ἦλθε κηρύσσω βάπτισμα...», 3) τρόπον: μέ βάση τὴν προφητεία τοῦ Ἡσαΐα, 40.3-4: «... 3. ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου / εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ. 4. πᾶσα φάραγξ πληρωθήσεται, πᾶν ὄρος καὶ βουνὸς ταπεινωθήσεται /καὶ ἔσται τὰ σκολιὰ εἰς εὐθειαν / καὶ αἱ τραχεῖαι εἰς ὁδοὺς λείας...». Ταυτόχρονα: α) μεγεθύνει τὴν εἰκόνα ὀργανωμένου Χώρου (ὁδοῦ) πού ἐκθέτουν οἱ ἄλλοι εὐαγγελιστές¹, παραθέτοντας τό πλήρες χωρίο τοῦ Ἡσαΐα, τὸν ἐλλείποντα σέ ἐκείνους στίχο Ἡσ. 40.4· β) ὀλοκληρώνει ποιητικῶς μία εἰκόνα ἐκχερσώσεως γιὰ δημιουργία νέου οἰκισμοῦ ἢ στρατοπέδου (συνόρων)². Ἐνῶ οἱ ἄλλοι εὐαγγελιστές περιγράφουν ἕνα ἐργοτάξιο στοιχειώ-

δους πολιτισμοῦ, ὁ Λουκάς τό ἐπεκτείνει στὸν τύπο τῆς ρωμαϊκῆς πόλεως: ὁ τόπος ὁμαλοποιεῖται, χαράσσεται ἢ «ὁδὸς Κυρίου» (κεντρικὴ *cardo* B-N); οἱ «σκολιοί» δρόμοι πού γίνονται «εὐθεῖς», ὅπως στό ἵπποδάμειο σύστημα.

Εἶναι σάν νά ἐκφωνεῖ ἡμερήσια διαταγὴ-ἔγγραφο ἰδρύσεως. Ἐμφανίζεται ὁ ἐκχερσωτῆς, ἐπιστάτης τοῦ ἔργου, ὑποδεχόμενος τοὺς «ὄχλους» μέ φωνές, ἡκιστα φιλικές, καὶ τοὺς γειώνει (Λκ. 3.7-9: «γεννήματα ἐχιδνῶν» [Μθ. 3.7-10: ἀπευθύνεται σέ Φαρισαίους καὶ Σαδδουκαίους]: «ἐσᾶς πού φίδια σᾶς γέννησαν, ποιὸς σᾶς ὑπέδειξε νά ἀποφύγετε τὴ μέλλουσα (ἐπικείμενη) ὀργὴ τοῦ Θεοῦ; Δέν ὑπάρχει διέξοδος, πέρα ἀπὸ τοῦ νά κάνετε ἔργα ἀντάξια πρὸς εἰλικρινῆ μεταστροφή. Μὴ βαυκαλιζέσθε ὅτι σᾶς γέννησε ὁ Ἄβραάμ (πατέρα ἔχομεν...), γιὰ τὸ Θεὸς (πού κάποτε εἶπε ὅτι θά τοῦ φτιάξει λαό «ὡς τὴν ἄμμόν τῆς γῆς», βλ. Γεν. 13.16) εἶναι ἱκανὸς νά προσθέσει στὸν γενάρχη Ἄβραάμ μιά νέα γενιά ἀπὸ λίθους, αὐτὲς γύρω πού βλέπετε [Γεν. 2.7, ὁ Ἄδάμ δημιουργεῖται ἀπὸ χῶμα. Στὸν ἐλληνικὸ μῦθο οἱ Δευκαλίων καὶ Πύρρα δημιουργοῦν λαό ἀπὸ λάας-λίθους]. Τό ἔργο τοῦ Θεοῦ ἄρχισε ἤδη. Ἡ “ἄξινη” σᾶς περιμένει (κεῖται) στή ρίζα τῶν δένδρων. Διατα-

γῆ: τὰ ἄκαρπα δένδρα νά κοποῦν, νά καοῦν».

Ακούγονται, σάν σέ προσομοίωση, οἱ ἄγριες φωνές τοῦ ἐκπαιδευτῆ λοχία! “Ψαρώνει” τούς Νέους (σύγχρονοι μυητικοί ὄροι νεοσυλλέκτων: «Ψάρια», «Ἄρουραῖοι», ἀντί «φίδια», παιδιὰ φιδιών). «Βγεῖτε ἀπό τίς τρυῖπες πού ζούσατε ἀπό τούς γονεῖς σας, καί ἐλάτε σέ ἕνα νέο ἔδαφος πού θά ξεχερσώσετε. Θά τό κλαδέψετε μέ τόν πέλεκυ, μπροστά σας...». Ἡ “ἄξινη” ὀρίζει ἕνα λιτό σχῆμα συνεκδοχῆς, πρόσφορο γιά ἀκροατές, ἀγρότες, γιά νά φανταστοῦν τόν συνειρμό τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας: κλάδεμα (παραφυάδες κ.λπ.), νά καθαρίσει ὁ χώρος, ἀκόμη καί ἀπό φίδια, γιά σίγουρο καρπό. Τά φίδια συμβολικῶς εἶναι οἱ ἴδιοι οἱ ἐκουσίως ἀφιγμένοι ἐργάτες. Ἡ προγονική ἀβραμιαία ρίζα διεφθάρη. Ὁ ὄρος ὄφεις εἶναι μυητικός, ὅπως ὁ χάλκινος ὄφεις πού θεράπευε ἀπό τὰ φίδια τούς Ἑβραίους στήν Ἔρημο (Αριθμ. 21.4-9, πρβλ. Ἰω. 3.1-4).

Καί λίγο ἀργότερα ὁ Ἰωάννης θά περιγράψει μιὰ ἀκόμη συνεκδοχή-εἰκόνα, ὅπου σέ ἄλλο χωράφι μέ σίτο ἢ ἐτήσια συγκεντρώνεται παραγωγή. Οἱ ὑποψήφιοι στρατιῶτες-πολίτες θά λάβουν ὀργανωμένη πολιτική ζωή, πού διακρίνεται ἀπό αὐτή τῶν βαρβάρων. Ὅμως τώρα ἐμφανίζεται ὁ ἰδιοκτήτης, ὁ ἱερέας-βασι-

λιάς, ὁ ὁποῖος δέν βαπτίζει ἀπλῶς «ἐν ὕδατι», ἀλλά «ἐν πνεύματι καί πυρί» (Λκ. 3.16, Μθ. 3.11, Μκ. 1.8). Αὐτός θά τελεσφορήσει τό ἔργο, ἔχοντας ἕνα ἄλλο ἀγροτικό ὄργανο, τό «πτύον» (Λκ. 3.17, Μθ. 3.12): “συναγαγεῖν” τόν σίτο (καρπό) στήν ἀποθήκη, “κατακαύσει” τό ἄχυρο. Ὁ ἐκπολιτισμός (πολιτισμός) πού ἄρχισε μέ ἐκχέρσωση καί σκάλισμα τῆς γῆς, ὀλοκληρώνεται μέ τόν σίτο (ὅπως ἤθελε καί ὁ μῦθος τοῦ ἔλευσίνιου Τριπτόλεμου, ἐνός πολεμιστῆ διαδόσεως σίτου).

Οἱ πρῶτοι ἐργάτες-στρατιῶτες, πρῶτην «γεννήματα ἐχιδνῶν», ἀφοῦ καθαρίζονται (βαπτίζονται), ἐξημερώνονται ἢ μεταμορφώνονται συμβολικά ἀπό ὄφεις σέ ἀνθρώπους, ὅπως στούς λαϊκοῦς ἐθνικούς μύθους³, ὑφίστανται μία πνευματική θυσία, ἀλλά πολιτογραφοῦνται, ἐξασφαλίζοντας διαμονή μέ τροφή.

Τά δύο σύμβολα, ἡ ἀξινη καί τό πτύον, ἀντιπροσωπεύοντας ἀρχή καί τέλος τῆς ἀγροτικῆς διαδικασίας, συνοψίζουν ἕνα ἐργατικό σύμβολο συγκροτήσεως πόλεως-κοινωνίας (σάν τό σφυροδρέπανο) στήν (ἐστρατευμένη) μεταφυσική Πολιτεία τῆς Ἐρήμου πού ἰδρύει ὁ Ἰωάννης Πρόδρομος καί ἀναδεικνύει ὁ Ἰησοῦς ὑπό τύπον ρωμαϊκῆς πόλεως, κατά Λουκᾶν. Διαδίδεται ἡ βιωματική νέα Πολιτεία ὡς ἀλήθεια πάνω στά καθιερωμένα ρωμαϊκά πολεοδομικά πρότυπα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ. 1. Βασική πράξη εἶναι ἡ κατασκευή κεντρικῆς ὁδοῦ: α) Μθ. 3.3: ὁ Πρόδρομος ἐφαρμόζει τήν προφητεία τοῦ Ἠσ. 40.3 «φωνῆ βοῶντος ... ἐτοιμάσατε τήν ὁδόν Κυρίου, εὐθείας τὰς τρίβους αὐτοῦ». β) Μκ. 1.3: ἐμφανίζεται ὡς ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ «...ὃς κατασκευάσει τήν ὁδόν σου... τὰς τρίβους αὐτοῦ» (παραλλαγή Ἐξοδ. 23.20: «...ἵνα φυλάξῃ σε ἐν τῇ ὁδῷ...»). γ) Ἰω. 1.23: ὁ ἴδιος ὁ Πρόδρομος ἐξαγγέλλει τό χ. «φωνῆ βοῶντος... εὐθύνετε τήν ὁδόν Κυρίου». 2. Α. -Φ. Λαγόπουλος, Ἡ ἐπιρροή τῶν κοσμικῶν ἀντιλήψεων ἐπί τῆς παραδοσιακῆς Μεσογειακῆς καί Ἰνδοευρωπαϊκῆς πολεοδομίας, δ.δ. ΕΜΠ, Ἀθήνα 1970, 235 κ.έ., 254. 3. Τέτοιοι ἦταν οἱ οἰκουροὶ ὄφεις ἢ καί οἱ αὐτόχθονες, ὅπως Σπαρτοί, πρῶτοι κάτοικοι πόλεων (π.χ. Θήβα). Ἦταν ἡ πόλη πού κατά παράδοσιν μαρτύρησε ὁ Λουκάς!

Εισαγωγικά Ι. 3. Ἡ Θεσσαλονίκη στά κείμενα τοῦ 10^{ου}-11^{ου} αἰ.

Ἀρχιμ. Παντελεήμονος Τσορμπατζόγλου
Δρος Θεολογίας - Ἱερ. Προϊστ. Ἱ.Ν. Ἁγίων Ἀναργύρων Ψυρρῆ

Ἀπό τήν Μεγάλη Ἑλλάδα, Καλαβρία, καταγόταν ὁ Ὅσιος Φαντίνος, ὁ ὁποῖος, ὀρμώμενος ἀπό τήν μονή τοῦ Ἡλίου τοῦ Νέου στίς Σαλίνες, ἀκολούθησε πορεία παρόμοια μέ αὐτήν τοῦ Ἡλίου, γιά νά καταλήξει στήν Θεσσαλονίκη, ὅπου ἄφησε τήν τελευταία του πνοή (10^{ος} αἰ.)¹.

Ὁ Φαντίνος, ἐντός τῆς Ἑλλάδος ἀκολούθησε τήν διαδρομή: «ἐν Πελοποννήσῳ προσεπιβάς, εἶτα εἰς Κόρινθον, εἶτα εἰς Ἀθήνας εἰσελθών²... καταλαμβάνει τήν Λάρισσαν. Χρόνῳ δὲ ἰκανῶ τῷ ναῶ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου προσεδρεύσας³... ἐπὶ τὸν Ἀγχιάλον κατελθών, καὶ πλοῖον ἐμβάς, εἰς τήν περίβλεπτον ταύτην Θεσσαλονίκην ἐξώρμησεν. Εἶτα εἰς τὸν τοῦ Ἁγίου μεγαλομάρτυρος Μηνᾶ ναὸν εἰσελθὼν κάκεισε τὰ πρῶτα τῆς καταμονῆς αὐτοῦ ποιησάμενος... ἐν τῷ ῥηθησομένῳ σηκῷ τοῦ μάρτυρος ὡς ἐπὶ τέτρασιν ἢ ἔλαττον, μεταναστεύσει πάλιν ἔνθα καὶ ζήσας βίου τὸ πέρασ κατείληφε»⁴.

Ὅπως καταφαίνεται ἀπὸ τὸ ὁδοιπορικό, ὁ Ὅσιος Φαντίνος ἀκολούθησε τήν τυπικὴ διαδρομὴ ἀπὸ νότια Ἰταλία, Σικελία, Ἑλλάδα μέχρι τήν Θεσσαλονίκη. Προβλήματα καὶ ἐμπόδια κατὰ τήν με-

τακίνησή του δεν μαρτυροῦνται, παρὰ μόνον ὑπαινιγμοὶ γιά τήν ἐπερχόμενη ἀναστάτωση ἐξαιτίας τῶν βουλγαρικῶν πολέμων. Στόν *Βίο* ἀναφέρεται μία προφητεία τοῦ Φαντίνου, κατὰ τήν διέλευσή του ἀπὸ τήν Λάρισα, γιά τήν μελλοντικὴ κατάληψη τῆς πόλεως ἀπὸ τὸν Σαμουήλ (986)⁵, καθὼς ἐπίσης καὶ πληροφορίες ἀπὸ μεταγενέστερα θαύματα τοῦ ἁγίου, γιά ἐπιχειρήσεις τῶν Βουλγάρων στήν περιοχὴ τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Πιερίας⁶. Ὅλες αὐτές οἱ μαρτυρίες καθιστοῦν ἀξιόπιστο τὸν *Βίο* καὶ ὡς πρὸς τήν ἀπουσία, ἔστω καὶ νύξεων, σλαβικῶν ἐγκαταστάσεων στήν Μακεδονία.

Ἡ παραπάνω εἰκόνα τοῦ κοινωνικοῦ ὀρίζοντος τῆς Μακεδονίας, σέ σχέση πάντα μέ τοὺς Σλάβους ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τίς πληροφορίες τοῦ *Βίου* τοῦ Ἁγίου Φωτίου τοῦ Θεσσαλοῦ⁷. Ἀμφότεροι, Φαντίνος καὶ Φώτιος, συμβαίνει γιά κάποιον διάστημα, ἄγνωστο πόσο, νά εἶναι συμπολίτες στήν Θεσσαλονίκη, ὅπως τοῦλάχιστον μαρτυρεῖ ὁ *Βίος* Φαντίνου⁸.

Ὁ Φώτιος, Θεσσαλὸς τήν καταγωγὴ, ἐμφανίζεται κατὰ τὸν *Βίο* του νά μονάζει πρῶτα στήν Θεσσαλονίκη, στήν συνέχεια νά μετακινεῖται στήν Κωνσταντινούπο-

λη καί ἔπειτα νά ἐπιστρέφει πάλι στήν Θεσσαλονίκη. Ἀναφέρεται, μάλιστα, ὅτι ἦταν ἀπό τούς πλέον ἀφοσιωμένους μαθητές τοῦ μεγάλου ἀσκητοῦ Βλασίου τοῦ Ἀμορίου⁹. Παρά τά σοβαρά προβλήματα ἐναρμονίσεως πού παρουσιάζουν οἱ *Βίοι Φωτίου καί Βλασίου*, γεγονός πάντως εἶναι ὅτι κατὰ τήν πρώτη παραμονή του στήν Θεσσαλονίκη, ὁ Φώτιος ἐγκαταστάθηκε, «ἐν τινι βραχυτάτῳ σεμνείῳ γεγυμένῳ, ἄνω πού περὶ τήν ἀκρόπολιν... ἐπ' ὀνόματι τῶν ἀγίων ἱατρῶν Κοσμᾶ καί Δαμιανοῦ δεδομημένῳ»¹⁰.

Μετά τήν ἐπιστροφή του ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη, «εἰς Θετταλῶν αὔθις παραγενόμενος ἡσυχίας τε βαλλόμενος ἔρωτι περὶ τινα βουνὸν ἐληλύθει, Χορταίτην ἐγχωρίως ὠνομασμένον, καὶ τρώγλην εἰσδεδοκῶς... τὸν ἀγῶνα [τὸν] καλὸν ἠγωνίζετο»¹¹, ὅπου καὶ παρέμεινε μέχρι τοῦ θανάτου του. Ἡ παραμονή του στήν Θεσσαλονίκη ἦταν συνεχῆς, διεκόπη μόνον γιὰ νά μεταβεῖ στήν Κωνσταντινούπολη γιὰ ἄγνωστο

διάστημα, μετὰ ἀπὸ πρόσκληση τοῦ Βασιλείου Β' (976-1025)¹². Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ μαρτυρία τοῦ *Βίου* σχετικὰ μέ τήν ἀξία τῆς Θεσσαλονίκης στίς ἐπιχειρήσεις τοῦ Βασιλείου Β' κατὰ τῶν Βουλγάρων: «τὴν Θεσσαλονίκην... ἦν δὴ καὶ φρούριον εἶχε καὶ κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἀσφαλὲς ὀρμητήριον»¹³. ἀπὸ τό 990 ἡ Θεσσαλονίκη θά ἀποτελεῖ τήν βάση τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Βασιλείου κατὰ τῶν Βουλγάρων¹⁴.

Ἀπὸ τά περιστατικά τοῦ *Βίου Ὄσιου Φαντίνου* ξεχωριστό ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ συνάντησή του, κατὰ τήν διαμονή του στήν Θεσσαλονίκη, μέ τὸν Ὅσιο Ἀθανάσιο τὸν Ἀθωνίτη¹⁵, ἰδρυτὴ τοῦ κοινοβιακοῦ μοναχισμοῦ στό Ἅγιο Ὅρος, κάτι πού ἐπιβεβαιώνεται ἄλλωστε καὶ ἀπὸ τὸν *Βίο τοῦ Ἀθανασίου*¹⁶.

Τὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ εἶναι δηλωτικὸ τοῦ πνευματικοῦ ὀρίζοντος τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἀπόδειξη τῆς θέσεώς της ὡς μητροπόλεως καὶ πνευματικοῦ ὀμφαλοῦ τῆς Ἑλλάδος.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ. 1. E. Follieri (ἔκδ.), *La Vita di San Fantino il Giovane*. Introduzione, testo Greco; traduzione commentario e indici, Bruxelles 1993, ὁ *Βίος* σ. 401-470, στήν συνέχεια ὡς *Βίος Φαντίνου*. Ἡ δράση καὶ ἡ συγγραφή τοῦ *Βίου*, πρέπει νά τεθοῦν στὸν 10^ο αἰ., μέ *terminus ante quem* τό 986, καταστροφή τῆς Λάρισας ἀπὸ τὸν τσάρο Σαμουήλ καὶ *terminus post quem* τό 997, χρόνος ἀνακτῆσεώς της. Βλ. Π. Χρήστου, «Φαντίνος ὁ Νέος, Ὅσιος», *Τὸ Ἀγιολόγιον τῆς Θεσσαλονίκης*, σ. 260-262. 2. *Βίος Φαντίνου*, σ. 442, 351. 3. *Βίος Φαντίνου*, σ. 442, 363. 4. *Βίος Φαντίνου*, σ. 444, 37. 5. *Βίος Φαντίνου*, σ. 442, 365-8. Πρβλ. Θεοχαρίδης, *Ἱστορία τῆς Μακεδονίας*, σ. 258-277. Ε. Κυριάκης, *Βυζάντιο καὶ Βούλγαροι (7^ο-10^ο αἰ.)*. Συμβολὴ στήν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ Βυζαντίου, Ἀθήνα 1993. 6. *Βίος Φαντίνου*, σ. 468, 611-4. Μέ τήν εὐκαιρία μιᾶς θαυμαστῆς ἀπελευθερώσεως αἰχμαλώτου τῶν Βουλγάρων ἀπὸ τὸν Φαντίνου, στὸν *Βίο* μνημονεύεται ἡ ὑπαρξὴ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Φαντίνου στήν Θεσσαλονίκη, σ. 468, 6120, μαρτυρία μοναδική, ἄγνωστη ἀπὸ ἄλλες πηγές καὶ ἀταύτιστη ἀρχαιολογικά. 7. Ἐπίσκοπος Arsenij (ἔκδ.), *Ὁ Ἅγιος Φώτιος Θεσσαλονίκης*, (ἑλληνικά, ρωσικά), Novgorod 1897, στήν συνέχεια ὡς *Βίος Φωτίου*. Ἀπὸ ἔσωτερικὴς μαρτυρίες τοῦ *Βίου* φαίνεται ὅτι ὁ συντάκτης εἶναι μαθητὴς του καὶ σύγχρονος τῶν γεγονότων. Ὑπάρχει καὶ ἓνα ἐγκώμιο στὸν Φώτιο, V. Vasilievskij (ἔκδ.), "Odin iz greceskich sbornikov Moskovskol sinodalnoj biblioteki", (=Μία ἀπὸ τίς ἑλληνικὲς συλλογές τῆς συνοδικῆς βιβλιοθήκης τῆς Μόσχας), *ZMNP* 248 (Nov. 1886) 65-106. 8. *Βίος Φαντίνου*, σ. 458, 525-8. Γιὰ τὸν Συμεών, βλ. E. Follieri, "Quando visse Simeone monaco e filosofo, autore der panegerico per s. Demetrio (BHG 547e)", *Βυζαντινά* 13,1 (1985) 103-123. 9. *Βίος Βλασίου Ἀμορίου*, H. Delehay, *AASS Novembris IV*, Bruxelles 1925, σ. 657-669. Πρβλ. H. Grégoire, "La Vie de Saint Blaisie d'Amorium", *Byzantion* 5 (1929) 391-414.

Σ. Πασχαλίδης, «Φώτιος ὁ Θεσσαλός, Ὁσιος», *Τό Ἁγιολόγιον τῆς Θεσσαλονίκης*, ὁ.π. **10**. Ὃπου συμπληρώνει, «ἐντετυχηγῶς τε Βλασίῳ τῷ ἀσκητῇ», *Βίος Φωτίου*, σ. 14. Κατὰ τὴν μαρτυρία τοῦ *Βίου* ἡ συνάντησις Φωτίου καὶ Βλασίου ἐγένετο στὴν μονὴ Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ στὴν Θεσσαλονίκη, καὶ στὴν συνέχεια ὁ *Βίος* τοὺς μεταφέρει στὴν Κωνσταντινούπολη. Πέρα ἀπὸ τὰ προβλήματα, ἡ μονὴ Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ πρέπει νὰ εἶναι ἡ γνωστὴ μεταγενεστέρως ὡς μονὴ τοῦ Ἀκαπίου, 12^{ος} αἰ.· βλ. Κ. Τσιοντικίδου, *Ἱερός Ναός Ἁγίων Ἀναργύρων Θεσσαλονίκης. Ἱστορικά στοιχεία*, (ἀνέκδ. μεταπτυχ.), Θεσσαλονίκη 2022. **11**. *Βίος Φωτίου*, σ. 19. Ἐνα στοιχεῖο τοῦ ἀποσιωπᾶται στὸν *Βίο* εἶναι ἡ σχέση τοῦ μέ τοῦ Ἁγίου Ὄρος. Ὁ Βλάσιος ἀνεχώρησε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 896 καὶ στὴν συνέχεια ἐπὶ μία δωδεκαετία, μέχρι τὸ 907/908, ἀποσύρθηκε στὸν Ἄθωνα γιὰ νὰ ἐπιστρέψει στὴν Βασιλεύουσα λίγο πρὶν τὸν θανάτο του, δηλ. μετὰ τὸ 909. Εὐλόγο εἶναι νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἐγκατέλειψαν τὴν Κωνσταντινούπολη ταυτόχρονα, ὁ μὲν Βλάσιος πρὸς τὸν Ἄθωνα, ὁ δὲ Φώτιος στὴν Θεσσαλονίκη, Χορτιάτη. **12**. Ὁ *Βίος Φωτίου* ἀναφέρεται ἐκτεταμένως στὴν σχέση Φωτίου καὶ Βασιλείου Β' (976-1025), στὴν Κωνσταντινούπολη ὡς πνευματικὸς του, στὰ χρόνια τῶν Βουλγαρικῶν πολέμων, *Βίος Φωτίου* σ. 27. **13**. *Βίος Φωτίου*, σ. 24. **14**. Βλ. Ἰ. Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους*, Θεσσαλονίκη, ἀνατυπ. 1990, σ. 437-439, 454-468. Μία ἐπιγραφὴ στὰ τείχη τῆς Θεσσαλονίκης, μαρτυρεῖ τὴν ιδιαίτερον φροντίδα τοῦ Βασιλείου· βλ. Γ. Γούναρης, *Τὰ τείχη τῆς Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 20. **15**. *Βίος Φαντίνου*, σ. 446: «πρὸς τὴν Κασσαδριωτικὴν πύλην παραγενόμενος... πρὸς τὸν τῆς ἁγίας μεγαλομάρτυρος Ἀνυσίας ναόν... δύο μονάζοντες ἀπὸ τὸ τοῦ Ἄθω καὶ ὡς ἐν παραβύστῳ λαθεῖν δόξοντες πρὸς τὰς Ἀθήνας ἀπήγασαν... ὁ εἷς τούτων ὁ μέγας ἐστὶν Ἀθανάσιος, ὁ δὲ εὐνοῦχος πάλιν ὁ ἕτερος Παῦλος ὑπάρχει ὁ ἅγιος». **16**. Ὑπάρχουν δύο παραλλαγές τοῦ *Βίου Ἀθανασίου Ἀθωνίτου*, J. Nore, (ἔκδ.), *Vitae duae antiquae Sancti Athanasii Athonitae*, Leuven 1982, καὶ οἱ δύο συμπίπτουν γιὰ τὸ ἱστορικὸ τῆς συναντήσεως, Α', σ. 1605-11, παρομοίως στὴν Β', σ. 432-34.

Ἡ στήλη τῶν δέντρων:
 Αρχαιότητα (ἀριστερά)
 Βυζάντιο (2005)

Άρχαία και σύγχρονη άμφισβήτηση τοῦ θεομητορικοῦ προσώπου τῆς Παναγίας

Άρχιμ. Θεοφίλου Λεμοντζή
Δρος Θεολογίας

Όταν τόν 5^ο αἰ. ὁ αἰρετικός Νεστόριος άμφισβήτησε τήν άρχαία παράδοση πού άπέδιδε στήν Παρθένο Μαρία τήν όνομασία «Θεοτόκος» και τήν όνόμαζε «άνθρωποτόκο» ἢ «Χριστοτόκο», ύπονοώντας ότι γέννησε έναν άπλό άνθρωπο, κλόνιζε ένα άπό τά θεμέλια τῆς χριστιανικῆς μας πίστεως, ότι δηλαδή ὁ Ἰησοῦς Χριστός εἶναι ὁ τέλειος Θεός πού έγινε τέλειος άνθρωπος, ὁ ένσαρκωμένος Θεός Λόγος (Ίω 1,14). Οἱ θεοφόροι Πατέρες τῆς Γ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (431 μ.Χ.) καταδίκασαν αὐτές τῖς αἰρετικές άπόψεις.

Σύγχρονοι αἰρετικοί, ὅπως οἱ Άντβεντιστές και οἱ μάρτυρες τοῦ Ἰεχωβά βλασφημοῦν και πάλι τό πρόσωπο τῆς Παναγίας και άρνοῦνται ὅτι ἡ Μαρία εἶναι Θεοτόκος. Κατά συνέπεια, άρνοῦνται ὅτι ὁ Χριστός εἶναι Θεάνθρωπος, ύποστηρίζουν ὅτι ἦταν ένας κοινός άνθρωπος και τόν έξισώνουν μέ έναν ἠθικό διδάσκαλο και φιλόσοφο σάν και αὐτούς πού γνώρισε κατά καιρούς ἡ άνθρωπότητα.

Όμως ὁ Ἰησοῦς Χριστός δέν ἦταν ένας άπλός ἠθικός διδάσκαλος ἢ φιλόσοφος και ἡ λύτρωση πού μάς προσέφερε δέν εἶναι μία λύση ἠθική ἢ θρησκευτική, σάν τῖς άλλες πού προσφέρουν οἱ διάφορες

θρησκείες. Ἡ διδασκαλία Του δέν εἶναι άπλῶς μία ἠθική διδασκαλία, ὅπως οἱ διδασκαλίες άλλων ιδρυτῶν θρησκειῶν πού ἦταν άπλοί άνθρωποι. Ἡ λύτρωση πού προσφέρει ὁ Ἰησοῦς εἶναι σωτηρία άπό τόν θάνατο, «έκ τῶν δεσμῶν τῶν τοῦ ἄδου», ὅπως φάλλουμε στήν Ἐκκλησία. Ἐάν ἦταν ένας άπλός άνθρωπος, ὅπως νομίζουν έσφαλμένα οἱ αἰρετικοί, δέν θά εἶχε τή δύναμη νά λυτρώσει τόν άνθρωπο άπό τόν θάνατο. Μόνο ὁ Θεάνθρωπος Ἰησοῦς Χριστός, ὡς τέλειος Θεός και τέλειος άνθρωπος, εἶχε τή φυσική δύναμη νά λυτρώσει τό άνθρώπινο γένος άπό τήν άμαρτία, τήν κυριαρχία τοῦ διαβόλου και τῶν παθῶν, νά κατέλθει στόν Ἄδη, νά έλευθερώσει τούς άνθρώπους άπό τόν θάνατο, νά ανοίξει και πάλι τόν Παράδεισο και νά άναστηθεῖ (Έβρ 2,14-15).

Ἡ Παναγία όνομάζεται Θεοτόκος, διότι δι' αὐτῆς ὁ Υἱός τοῦ Θεοῦ έγινε άνθρωπος, άνακαίνισε και άγίασε τήν άνθρώπινη φύση (Γαλ 4,4). Γι' αὐτό και στή Θεία Λειτουργία κοινωνοῦμε τό Σῶμα και τό Αἷμα τοῦ ένανθρωπήσαντος Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ και άνάμεσα στίς άλλες εὐχαριστίες, «έξαιρέτως» εκφράζουμε εὐγνωμοσύνη και εὐχαριστία πρὸς τόν Πανάγιο Θεό για τό πρόσωπο

της Ὑπεραγίας Θεοτόκου πού ἐπελέγη γιά νά κατέλθει ὁ ἴδιος ὁ Θεός στόν κόσμο καί μέ αὐτόν τόν τρόπο νά καταργηθεῖ ὁ θάνατος (Α΄ Κορ 15, 53-55).

«Ἄξιόν ἐστιν ὡς ἀληθῶς, μακαρίζειν σε τήν Θεοτόκον, τήν ἀειμακάριστον καί παναμώμητον, καί Μητέρα τοῦ Θεοῦ ἡμῶν», ψάλλουμε καί αὐτός ὁ ὕμνος πού ὀνομάζει τήν Παναγία Θεοτόκο δέν γράφτηκε ἀπό ἀνθρώπινο χέρι, ἀλλά εἶναι θεοδίδακτος.

Ἡ ἱστορία ἔχει ὡς ἐξῆς: σέ κοντινή ἀπόσταση ἀπό τίς Καρυές τοῦ Ἁγίου Ὅρους, ἀσκήτεψε ἕνας ἐνάρετος Ἱερομόναχος μέ τόν ὑποτακτικό του. Τό Σάββατο βράδυ τῆς 11^{ης} Ἰουνίου τοῦ 980 μ.Χ., ὁ εὐσεβής Γέροντας μετέβη σέ ἀγρυπνία στίς Καρυές, ἀφήνοντας πίσω στό κελί τόν εὐσεβῆ ὑποτακτικό. Λίγη ὥρα μετά ὁ ὑποτακτικός του δέχτηκε τήν ἐπίσκεψη ἑνός ἀγνώστου μοναχοῦ, ὁ ὁποῖος τοῦ ζήτησε νά τόν φιλοξενήσει τή νύχτα στό κελί. Ὅταν ἦρθε ἡ ὥρα νά τελέσουν τά μοναχικά τους καθήκοντα καί ἀφοῦ ἄρχισαν νά ψάλλουν τήν ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου, φθάνοντας στήν θ΄ ὠδή, ἐνῶ ὁ ὑποτακτικός ἐπρόκειτο νά ψάλει τόν ἀρχαῖο ὕμνο τοῦ ἁγίου Κοσμά τοῦ μελωδοῦ «Τήν τιμιωτέραν τῶν Χερουβείμ...» ἐνώπιον τῆς εἰκόνας τῆς Θεοτόκου, ὅμως ὁ φιλοξενούμενος μοναχός παρενέβαλε τόν ἀγνώστο μέχρι τότε ὕμνο «Ἄξιόν ἐστιν ὡς ἀληθῶς...».

Ἀκούγοντας γιά πρώτη φορά αὐτόν τόν ὕμνο ὁ ὑποτακτικός, ἐνίωσε δέος καί ζήτησε ἀπό τόν ἀγνώστο μοναχό νά τόν γράψει κάπου γιά νά τόν θυμᾶται. Καθώς ὅμως δέν ὑπῆρχε χαρτί καί μελάνι, ὁ μοναχός χάραξε μέ τό δάχτυλό

του τά ἱερά αὐτά λόγια σέ μιᾶ πέτρινη πλάκα, προσθέτοντας: «ἀπό τῆς σήμερον καί εἰς τό ἐξῆς, οὕτω νά ψάλλετε καί ἐσεῖς, καί ὅλοι οἱ Ὁρθόδοξοι». Λέγοντας αὐτά τά λόγια ἔγινε ἄφαντος.

Σύμφωνα μέ τόν ἅγιο Νικόδημο τόν Ἁγιορείτη, ὁ ἀγνώστος ἐκεῖνος μοναχός πού μᾶς δίδαξε τόν ὕμνο ἦταν ὁ ἀρχάγγελος Γαβριήλ, διότι πάντοτε αὐτός ἦταν «ὁ ἔνθεος ὕμνολόγος τῆς Θεοτόκου, καί τροφεύς, καί διακονητής, καί χαροποιός αὐτῆς Εὐαγγελιστής». Ἡ εἰκόνα τῆς Θεοτόκου, πού γιά πρώτη φορά ἐψάλη μπροστά της ὁ ὕμνος αὐτός, ὀνομάστηκε εἰκόνα «Ἄξιόν Ἔστιν» καί μεταφέρθηκε ἀπό τό εὐλογημένο ἐκεῖνο κελί στόν Ναό τοῦ Πρωτάτου τῶν Καρυῶν τοῦ Ἁγίου Ὅρους.

Ἀπό τήν παραπάνω θαυμαστή διήγηση, ἀλλά καί ἀπό ἄλλα θαυμαστά γεγονότα πού συνέβησαν καί συμβαίνουν ἐντός τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, ἀποδεικνύεται περίτρανα ὅτι ἡ πίστη πού μᾶς παρέδωσαν οἱ Ἀπόστολοι καί διαφύλαξαν οἱ Πατέρες μας δέν ἀποτελεῖ ἀνθρώπινη ἔμπνευση ἀλλά εἶναι θεοδίδακτη, σέ ἀντίθεση μέ τίς αἰρετικές διδασκαλίες οἱ ὁποῖες εἶναι ἀνθρώπινης ἐμπνεύσεως.

Παραλλαγές σέ δέντρο
τοῦ Πουσσέν (2011)

Τελετουργικά θέματα 2. Αρχιερατικό συλλείτουργο

Μακαριστού Μητροπ. Ζιχνών και Νευροκοπίου Νικοδήμου

Κατά τις αρχιερατικές συλλειτουργίες τίθεται ζήτημα προβαδίσματος, κυρίως δέ ζήτημα προεξάρχοντος, διότι για τους λοιπούς ισχύουν τά πρεσβεία της αρχιερωσύνης, κατά τήν επικρατούσα σέ ἐμᾶς τάξη.

Σχετικά μέ τόν προεξάρχοντα, προβάλλονται τρεῖς ἀπόψεις: α) ὅτι κανονικῶς προεξάρχει ὁ οἰκείος ἀρχιερέας, ἄσχετα μέ τά πρεσβεία· β) ὅτι προεξάρχει ἐκεῖνος πού ἔχει τά πρεσβεία τῆς ἀρχιερωσύνης – ἢ τό προβαδίσμα, ὅπου ισχύει τό συνταγματίο· καί, γ) ὅτι ἐπαφίεται στήν ἀγάπη καί τή φιλόξενη διάθεση τοῦ φιλοξενούντος νά τιμήσει τόν φιλοξενούμενο, ἄσχετα μέ τά πρεσβεία, πολλές φορές μάλιστα καί ἐκτιμώντας τά τελετουργικά ἢ ἄλλα προσόντα τοῦ φιλοξενούμενου, τά ὁποῖα συμβάλλουν στήν ἔξαρση καί τό μεγαλεῖο τῆς ἱεουργίας.

Πρέπει νά γνωρίζουμε ὅτι ἡ κανονική ἀκρίβεια ὑπάρχει στήν πρώτη ἄποψη. Στήν ἐπαρχία του, μόνον ὁ οἰκείος ἱεράρχης ἔχει τό δικαίωμα «καί τῆς ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ συνθρόνου ἐγκαθιδρύσεως». Ὡς ἐκ τούτου, ὅταν πρόκειται οἱ συλλειτουργοῦντες νά ἀνέλθουν στό Σύνθρονο – ὅπως ἐπιβάλλει ἡ τάξη – κανεῖς ἄλλος δέν ἔχει τό δικαίωμα νά προκάθῃται στό σύνθρονο, παρά μόνον ὁ ἀρχιερέας τοῦ τόπου, ἔστω κι ἂν ἄλλος ἔχει τά

πρεσβεία ἢ τό προβαδίσμα. Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι ἂν ὁ Προκαθήμενος τῆς Ἐκκλησίας, ἐπειδῆ ὑπερέχει τό ἀξίωμα του, προεξάρχει σέ ἐπαρχιακή ἔδρα ἄλλου ἱεράρχη, κανένας δέν ἀνέρχεται στό σύνθρονο, ὥστε νά μήν ἐγκαθιδρυθεῖ κάποιος ἄλλος, ἔστω καί Πατριάρχης, στήν καθέδρα τοῦ κατά τόπον ἐπισκόπου, γιατί κάτι τέτοιο παραβιάζει τήν κανονική τάξη. (Ἡ ἀκρίβεια αὐτή δέν τηρήθηκε παντοῦ καί πάντα. Εἶδαμε μέ τά μάτια μας καί τόν ἀοίδιμο Πατριάρχη τῶν Σέρβων Βικέντιο [Προντάνωφ, πατρ. 1950-1958] νά ἐγκαθιδρύεται στό σύνθρονο τοῦ Μητροπολιτικοῦ Ναοῦ Ἀθηνῶν, καί τόν ἴδιο τόν Πατριάρχη Ἀθηναγόρα [1948-1972], σέ συλλειτουργία μάλιστα μέ τόν Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν, νά προκάθῃται στό ἴδιο σύνθρονο, παρά τήν κανονική τάξη, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἔπρεπε νά μήν ἀνέλθουν καθόλου στό σύνθρονο). Κάθε ἀρχιερέας μπορεί νά προσφέρει ὅποιαδήποτε ἄλλη φιλοφροσύνη σέ φιλοξενούμενο ἱεράρχη, ποτέ τήν καθέδρα ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ συνθρόνου. Οἱ γνωστές «ἐκδόσεις», διά τῶν ὁποίων τό Οἶκ. Πατριαρχεῖο (καί ἄλλες Ἐκκλησίες) παρεῖχαν τήν ἄδεια ἱεουργίας σέ παρεπιδημοῦντες ἱεράρχες, ἀναφέρουν ρητῶς «δίχα μέντοι τῆς ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ συνθρόνου ἐγκαθιδρύσεως».

Ὁ δὲ ἀείμνηστος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Σπυρίδων [Βλάχος, 1949-1956] (ὡς Ἰωαννίνων [1916-1949]), εἶχε ἐπιτρέψει σὲ ὄμορο ἀρχιερέα νά ἱερουργήσει στὰ Ἰωάννινα καί ὅταν πληροφορήθηκε ὅτι ἐκεῖνος, νεοχειροτονημένος καί ἀδαής, ἀνῆλθε στό σύνθρονο, μοῦ εἶπε χαρακτηριστικά: «δέν γνωρίζει αὐτό τό: ἡ κοίτη ἀμίαντος!»

Ὡς ἐκ τούτου, τό προβάδισμα στή συλλειτουργία ἀνήκει κανονικῶς στόν ἀρχιερέα τοῦ τόπου. Ὡστόσο, καί οἱ ἄλλες προαναφερθεῖσες ἀπόψεις, μολονότι δέν συμφωνοῦν μέ τήν κανονική τάξη, μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὅτι ἐπιβάλλονται ἀπό ἀγάπη καί φιλόφρονη διάθεση. Αὐτό τό θέμα δέν ἀνήκει σέ ἐκεῖνα, στά ὁποῖα ἡ κανονική ἀκρίβεια δέν ἐπιτρέπει τέτοιες φιλοφρονήσεις καί ἀβρότητες. Ἀντιθέτως μάλιστα συνάδει πρὸς τό ἀποστολικό «τῆ τιμῆ ἀλλήλους προηγούμενοι» [Ρωμ 12:10]. Ἀρχαία συναφή μαρτυρία ἔχουμε περὶ τοῦ ἱεροῦ Πολυκάρπου, ἐπισκόπου Σμύρνης [2^{ος} αἰ. μ.Χ.], ὁ ὁποῖος τιμήθηκε διὰ τῆς παραχωρήσεως σ' αὐτόν τῆς «Εὐχαριστίας» (Θ. Λειτουργίας) ἀπό τόν πάπα Ἀνίκητο [περ. 157-168], τόν ὁποῖον εἶχε ἐπισκεφθεῖ γιά νά συσκεφθοῦν γιά τόν ἑορτασμό τοῦ Πάσχα. Δέν εἶναι ὅμως βέβαιο ἂν συλλειτούργησε ὁ Πάπας ἢ ἀπλῶς ἐκοινωνήσε τῆς θείας Εὐχαριστίας, πού τελέστηκε ἀπό τόν Πολύκαρπο. Πάντως καί αὐτός ὁ τρόπος εἶναι μιά κανονική διέξοδος, προκειμένου καί ὁ φιλοξενούμενος νά τιμηθεῖ ὅπως ἀρμόζει καί νά μὴν ἀγνοηθεῖ ἡ κανονική τάξη. (Ἔτσι, π.χ., κατὰ τίς τελετές τῆς ἐπιστροφῆς τῆς τίμιας κάρας τοῦ Ἀποστόλου Ἀν-

δρέα στήν Πάτρα, τό 1964, προεξῆρχε μέν τῆς συλλειτουργίας, ὡς ἀρχαιότερος, ὁ μητροπολίτης Ἡλείας Γερμανός [Γκούμας, 1945-1968], ἀλλά δέν λειτούργησε ὁ Σεβ. Πατρῶν [Κωνσταντῖνος (Πλατῆς), 1957-1972], ὁ ὁποῖος στή συνέχεια προεξῆρχε κατὰ τήν εἰδική Δοξολογία πού τελέστηκε).

Ἐν προκειμένῳ τίθεται ἄλλο συναφές ζήτημα, σχετικά μέ τό ποιός θά μνημονεύεται καί τίνος ἡ «φήμη» θά ψάλλεται κατὰ τίς ἀρχιερατικές συλλειτουργίες (βλ. καί τήν ἐνότητα 3, πού ἀναφέρεται στήν «κανονική μνημόνευση τοῦ Πρώτου»). Στά Πατριαρχικά κλίματα, ὅταν προεξάρχει ὁ Πατριάρχης δέν μνημονεύεται κανένας ἄλλος. Καί σέ συλλειτουργία μητροπολίτη μέ ἐπισκόπους, ὅπως ὀρίζει τό Τυπικόν τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, μνημονεύεται μόνον ὁ Μητροπολίτης, μετά δέ τῆ φήμη τοῦ Πατριάρχου ψάλλεται καί ἡ φήμη τοῦ Μητροπολίτη. Σύμφωνα ὅμως μέ τό ἴδιο Τυπικό, σέ συλλειτουργία μόνο μητροπολιτῶν, ψάλλεται μόνον ἡ φήμη τοῦ Πατριάρχου καί παραλείπεται ἡ φήμη τοῦ πρώτου τῆ τάξει, πού θεωρεῖται περιττή ἐπειδὴ «πάντες εἰσὶν ἴσοι».

Στήν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, παλαιότερα στίς Συνοδικές λειτουργίες οἱ διάκονοι μνημόνευαν ἀπλῶς «ὑπὲρ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου», χωρίς τήν ὀνομαστική μνημόνευση τοῦ προεχάρχοντος, ἀκόμη καί ἂν ἦταν ὁ Ἀθηνῶν. Μεταγενεστέρως, συνδυάστηκε διττῶς ἡ μνημόνευση τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καί τῆς Ἱερᾶς Συνόδου («ὑπὲρ τῆς Ἁγίας καί Ἱερᾶς ἡμῶν Συνόδου, τοῦ Ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν ..., καί τοῦ τιμίου πρεσβυτερίου»,

καί ἀργότερα «ὕπερ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν... καί τῆς Ἱερᾶς ἡμῶν Συνόδου...»), ἀλλά ὄχι καί ὅποιοιδήποτε ἄλλου προεξάρχοντος, ἄν αὐτός δέν ἦταν ὁ Προκαθήμενος. (Ἐνθυμούμαστε, τό 1934, κατά τή χειροτονία τοῦ μητροπολίτη Ζακύνθου Χρυσοστόμου [Δημητρίου, 1934-1957], προεξάρχοντος τοῦ τότε Δημητριάδος Γερμανοῦ [Μαυρομάτη, 1922-1935], ὅτι ἀρχικῶς διέταξε τόν διάκονο νά μνημονεύσει ἀπλῶς «ὕπερ τῆς Ἱερᾶς ἡμῶν Συνόδου», καί ἔπειτα παρακινήθηκε ἀπό τούς συλλειτουργοὺς ἀρχιερεῖς νά ἐπιτρέψει τή μνημόνευση καί τοῦ δικοῦ του ὀνόματος, ὡς προεξάρχοντος, τό ὅποιο πάντως τοῦ φάνηκε ἄηθες). Ἐσχάτως, μέ τή γενίκευση τῶν ἀρχιερατικῶν συλλειτουργιῶν, ἄρχισε νά καθιερώνεται ἡ μνημόνευση ὄχι μόνο τοῦ προεξάρχοντος, ἀλλά καί ὄλων τῶν συλλειτουργούντων ἀρχιερέων κατ' ὄνομα.

Τοῦτο, μολονότι καινοφανές, δέν θεωρεῖται ἄτοπο. Ἐρευνώντας, βρήκαμε στήν ἴδια τήν ἀρχαία λειτουργία τῶν λεγόμενων Ἀποστολικῶν Διαταγῶν (βιβλ. 8ο, κεφ. 5 κ.έ.), τή φερόμενη ἐπ' ὀνόματι τοῦ Κλήμεντος Ρώμης [1ος αἰ. μ.Χ.], μιὰ τέτοια μνημόνευση: «Καί ὑπερ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν Ἰακώβου καί τῶν παροικιῶν αὐτοῦ δεηθῶμεν, ὑπερ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν Κλήμεντος καί τῶν παροικιῶν αὐτοῦ δεηθῶμεν, ὑπερ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν Εὐοδίου καί τῶν παροικιῶν αὐτοῦ δεηθῶμεν, ὑπερ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν Ἀννιανοῦ καί τῶν παροικιῶν αὐτοῦ δεηθῶμεν» (κεφ. 10, §7). Δεδομένου ὅτι ἡ ἐν λόγῳ ἀρχαία λειτουργία περιελήφθη στίς Ἀποστολικές Διαταγές ὡς λειτουργία μέ χειροτονία ἐπισκόπου (βλ. κεφ.

4, §2 κ.έ. καί κυρίως §6, καί κεφ. 5, §11), μπορεῖ εὐλόγως νά ὑποτεθεῖ ὅτι οἱ μνημονευόμενοι ὡς ἀνωτέρω ἐπίσκοποι εἶναι ἐνδεχομένως οἱ συλλειτουργοῦντες σέ χειροτονία ἐπισκόπου. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ καθ' ἕκαστον μνημόνευση τῶν συλλειτουργούντων ἐπισκόπων (καί μάλιστα ὄχι ὄλων μαζί, ἀλλά μέ ἰδιαίτερη γιά καθένα μνεῖα καί δέηση, ὅπως παραπάνω στή λειτουργία τοῦ Κλήμεντος) φαίνεται σύμφωνη μέ τήν ἀρχαία παράδοση.

Ὡστόσο, δέν θά ποῦμε τό ἴδιο καί γιά τή «φήμη» ὄλων τῶν συλλειτουργούντων. Ὅταν μάλιστα οἱ συλλειτουργοῦντες εἶναι πολλοί, προσκρούει στό αἶσθημα τοῦ ἐκκλησιασματος, τό ὅποιο δυσφορεῖ καί πάντως δέν οἰκοδομεῖται ἀκούγοντας ἀλλεπάλληλες ἀρχιερατικές «φήμες» νά ἀπαγγέλλονται ἀλληλοδιαδόχως ἀπό τόν διάκονο καί ἔπειτα νά ψάλλονται ἐν χορῷ. (Ἀρκεῖ νά ἀναφέρουμε ὡς παράδειγμα ὅτι στή λειτουργία 14 ἀρχιερέων κατά τήν ἐπιστροφή τῆς τιμίας κάρρας τοῦ Ἁπ. Τίτου στό Ἡράκλειο Κρήτης, τό 1966, μετά τή δεύτερη φήμη πού ἐψάλη, παραλείφθηκε ἡ φήμη τῶν ὑπόλοιπων 12 ἀρχιερέων). Ἀρκεῖ, νομίζουμε, ἡ μνημόνευση τῶν ὀνομάτων καί ἡ δέηση ὑπερ τῶν ἀρχιερέων στή συλλειτουργία. Καί ἡ φήμη τοῦ προεξάρχοντος, ὅταν μάλιστα εἶναι ὁ Προκαθήμενος, ἄς θεωρηθεῖ ἀρκετή. (Στή Θεσσαλονίκη, κατά τίς ἐορτές τοῦ Πολιούχου Ἁγ. Δημητρίου, ἀκούστηκαν πρὶν ἀπό μερικά χρόνια οἱ φήμες τῶν συλλειτουργούντων ἀρχιερέων νά ἀπαγγέλλονται μόνον ἀπό τούς διακόνους ἀλληλοδιαδόχως, ἐνῶ ἐψάλη μόνον ἡ φήμη τοῦ οἰκείου ποιμενάρχου).

Ο Bruno Gröning και οι «θεραπείες» του

Πρωτ. Βασιλείου Α. Γεωργόπουλου
Αναπλ. Καθηγητού Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ.

Παιδί πολυμελοῦς ρωμαιοκαθολικῆς οἰκογένειας, ὁ Bruno Gronkowski (1906-1959) γεννήθηκε στό Danzig. Νυμφεύθηκε σέ ἡλικία 21 ἐτῶν καί γερμανοποίησε τό ἐπώνυμό του σέ Gröning. Γιά ἓνα διάστημα ἐργάστηκε ὡς περιστασιακός ἐργάτης. Τό 1943 ἐντάχθηκε στή Βέρμαχτ καί ὅταν ἐπέστρεψε ἀπό τή ρωσική αἰχμαλωσία (1946) μετακόμισε στό Dillenburg (Ἑσση). Ἐκεῖ ἡ σπιτονοικοκυρά του ἄρχισε νά διαδίδει ὅτι εἶχε θεραπεύσει τήν ἀνιψιά της. Τό γεγονός προκάλεσε μεγάλο ἐνδιαφέρον καί τά νέα γιά τή «θεϊκή δύναμη» τοῦ Gröning διαδόθηκαν πολύ γρήγορα ἀπό τά μέσα ἐνημέρωσης τό 1949, ὥστε πολλοί ἀσθενεῖς συνέρρευσαν στόν «θαυματοουργό θεραπευτή» στό Herford. Ἄλλοι σταθμοί τῆς δράσης του ἀπό τό 1950 ἕως τό 1953 ἦταν οἱ πόλεις Hamburg, Oldenburg καί ἡ Ἄνω Βαυαρία.

Ὅστόσο, λόγω τῆς ἔλλειψης ἰατρικῆς ἄδειας, ὁ B. Gröning σύντομα ἤρθε σέ σύγκρουση μέ τίς κρατικές ὑγειονομικές ἀρχές. Ἐπειδή ἀγνόησε ἐπανειλημμένως τίς νομικές διατάξεις, ξεκίνησε ἐκτεταμένη ἔρευνα στό Μόναχο τό 1954. Κατηγορήθηκε ὅτι ἐν γνώσει του παραβίασε τόν νόμο καί ἀποδέχθηκε τόν ἐξ ἀμελείας θάνατο τοῦλάχιστον ἑνός ἀτόμου. Καταδικάστηκε σέ δετῆ φυλάκιση. Σέ μία ἄλλη δικαστική ὑπόθεση, στό ἐρώ-

τημα ποιές ἀσθένειες θά μπορούσε νά θεραπεύσει, ἀπάντησε: «θεραπεύω ὅλες τίς ἀσθένειες στή γῆ». Ὅταν ρωτήθηκε γιατί δέν ξεκίνησε μέ τόν ἑαυτό του καί δέν θεράπευσε τήν ἐμφανῆ βρογχοκήλη του, ἀπάντησε ὅτι προέχει νά θεραπεύσει τίς ἀσθένειες τῶν ἀνθρώπων.

Τήν ἴδια χρονική περίοδο σέ γνωμοδότηση γιά δικαστική χρήση, ὁ Γερμανός ψυχίατρος Alexander Mitscherlich ἔκανε λόγο γιά τήν «παθολογική προσωπικότητα τοῦ Gröning [...] μέ βαθμό ὑποβλητικῆς ἰσχύος ἄνω τοῦ μέσου ὄρου». Ὑποσχόταν θεραπεία σέ πολλούς ἀνθρώπους πού ζητοῦσαν συμβουλές καί τοὺς παρακινοῦσε νά μή δοῦν ἄλλο γιαντρό. Εἶχε ἐπίσης ἀπορρίψει ὅποιαδήποτε ἐπιστημονική ἰατρική βοήθεια στήν θεραπεία τῶν δύο ἄρρωστων παιδιῶν του πού τελικά πέθαναν σέ νεαρή ἡλικία. Ὁ ἴδιος νόσησε ἀπό καρκίνο τοῦ στομάχου καί ὑποβλήθηκε σέ θεραπεία βασισιμένη στήν ἐπιστημονική ἰατρική στό Παρίσι τό 1958, ἀλλά ἀπεβίωσε τό 1959. Κάθε χρόνο, οἱ ὀπαδοί του ὀργανώνουν ἐκδηλώσεις μνήμης στήν ἐπέτειο τῆς γέννησης καί τοῦ θανάτου του.

*Ἕνας ὀργανισμός προώθησης
τῶν δοξασιῶν του*

Γιά νά διαδώσει τίς θέσεις του ὁ Gröning ἱδρύσε τό 1953 τήν «Ἐνωση γιά τήν

Πρωώθηση τών Ψυχικῶν, Πνευματικῶν καί Φυσικῶν Θεμελιῶν τῆς Ζωῆς», πού δημιούργησε τίς πρώτες ομάδες «θεραπευμένων» στή Γερμανία. Τό 1979, 20 χρόνια μετά τόν θάνατό του, μιά ομάδα ἀποχώρησε καί ἴδρυσε τόν «Κύκλο Φίλων Bruno Gröning» (BGF) ὑπό τήν ἡγεσία τῆς αὐστριακῆς δασκάλας Grete Hausler (1922-2007). Ὁ «Κύκλος» αὐτοπροβάλλεται ποικιλοτρόπως σέ πολλές γλῶσσες καί χῶρες (καί στήν Ἑλλάδα), ὡς «μία ἀπό τίς μεγαλύτερες παγκοσμίως ἐνεργές ἐνώσεις γιά θεραπεία στόν πνευματικό δρόμο», ὡς κληρονόμος καί διαχειριστής τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Gröning καί ὡς ὄργανισμός διαμεσολάβησης τοῦ «θεϊκοῦ θεραπευτικοῦ ρεύματος». Σήμερα, ὀρισμένες κοινότητες τοῦ BGF ἔχουν συνδυάσει τίς θέσεις τοῦ Gröning μέ ἰνδουϊστικές καί ἀπωανατολίτικες θρησκευτικές δοξασίες. Σημειωτέον, ὅτι ἄλλες κοινότητες καί ἄτομα, πού ἐπίσης αὐτοπροσδιορίζονται ὡς ἀθηντικοί ἐκπρόσωποι τοῦ Gröning, ἀντιτίθενται στόν BGF καί τόν ἀπορρίπτουν.

Διδασκαλία καί πρακτική

Ὁ Gröning δήλωνε ἀπεσταλμένος τοῦ Θεοῦ καί ὑποσχόταν στούς ἀρρώστους βοήθεια καί θεραπεία σέ ἕνα πνευματικό μονοπάτι. Ἰσχυρίζοταν ὅτι οἱ θεραπεῖες του συντελοῦνται στό πνευματικό πεδίο, χάρις σέ ἕνα «θεραπευτικό

ρεῦμα» πού προέρχεται ἀπό «Κύριο τόν Θεό». Προκειμένου νά ἀπορροφήσει τό «θεϊκό θεραπευτικό ρεῦμα», τό ἄτομο πού ζητᾶ βοήθεια κάθεται μέ τά χέρια ἀνοικτά πρός τά πάνω μπροστά ἀπό μιά φωτογραφία τοῦ Gröning, ἡ ὁποία ὑποτίθεται ὅτι ἐνισχύει τήν ὑποδοχή τοῦ ρεύματος. Σύμφωνα μέ τούς ἰσχυρισμούς τους, ὅταν τό «θεϊκό θεραπευτικό ρεῦμα» ρέει μέσα στό σῶμα τοῦ ἀσθενοῦς καί συναντᾶ τά ὄργανα πού νοσοῦν, ἀρχίζει νά τά καθαρίζει. Ἡ δύναμη τοῦ «θεϊκοῦ θεραπευτικοῦ ρεύματος» τοῦ B. Gröning, ὑποστηρίζουν οἱ ὀπαδοί του, λειτουργεῖ ἀμείωτη μέχρι σήμερα, ἀρκεῖ κάποιος νά τό ζητήσει καί νά «συντονιστεῖ» μέ αὐτό. Ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ BGF, ὁ Gröning εἶναι διαμεσολαβητής τοῦ «θεϊκοῦ θεραπευτικοῦ ρεύματος» πού μπορεῖ νά σώσει τόν κόσμο.

Τό δικό μας τελικό σχόλιο εἶναι ἡ ἐπικρότηση τῶν θέσεων τοῦ γερμανοῦ εἰδικοῦ ἐρευνητή Michael Utsch πού ἐπισημαίνει: « Ὑποτιθέμενοι θαυματουργοί θεραπευτές ὅπως ὁ Bruno Gröning, οἱ ὁποῖοι μποροῦν νά προκαλέσουν ἰσχυρά φαινόμενα placebo μέσω τελετουργικῶν καί ὁμαδικῶν δυναμικῶν στοιχείων, ἀσκοῦν μιά διαρκή γοητεία. Οἱ ἄνθρωποι μερικές φορές καθοδηγοῦνται ἀπό παράλογους μύθους, [...] Ἡ λαχτάρα γιά θεραπεία καί ἡ φαντασία εἶναι βασικές ἀνθρώπινες σταθερές πού μποροῦν εὐκόλα νά ἀξιοποιηθοῦν».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ. Γιά τή σύνταξη τοῦ παρόντος λάβαμε ὑπ' ὄψιν τά: H.J. Ruppert, "Bruno Gröning-Anhänger im Aufwind", *MD* 59 (1996) 139-144. R. Hempelmann u.a. (Hrsg.), *Panorama der neuen Religiosität*, Gütersloh 2001. M Pöhlmann – Chr. Jahn (Hrsg.), *Handbuch Weltanschauungen, Religiöse Gemeinschaften*, Freikirchen (im Auftrag der VELKD), Gütersloh 2015.

Πρός τήν Διεύθυνσιν τοῦ περ. Ἐφημέριος

Στό τχ. τοῦ Ἰανουαρίου-Φεβρουαρίου 2024 διάβασα ἕνα ἄρθρο τοῦ π. Δημητρίου Μπαθρέλλου γιά τήν ἀφήγηση τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου στήν *Γένεση* σέ σχέση μέ τίς σύγχρονες επιστημονικές ἀνακαλύψεις. Στό ἄρθρο αὐτό ὑπάρχουν ἀρκετά λάθη τά ὁποῖα θέλω νά ἐπισημάνω. Κατ' ἀρχάς ὁ π. Δημήτριος χωρίζει τίς ἕξι ἡμέρες τῆς δημιουργίας σέ δύο τριάδες καί ἀναφέρει ὅτι τή δεύτερη ἡμέρα τῆς πρώτης τριάδας διαχωρίζονται τά νερά ἀπό τή στεριά, ἐνῶ αὐτό γίνεται τήν τρίτη ἡμέρα. Τήν δεύτερη ἡμέρα διαχωρίζονται τά νερά ἀπό τά νερά, τό νερό τό ἀπό κάτω τοῦ στερεώματος ἀπό τό νερό τό ἐπάνω τοῦ στερεώματος, δηλαδή διαχωρίζονται τά νερά τῆς θάλασσας ἀπό τά νερά τῶν νεφῶν. Ἐν συνεχείᾳ ἀναφέρει ὅτι τή δεύτερη ἡμέρα τῆς δεύτερης τριάδος, τήν πέμπτη ἡμέρα τῆς Γραφῆς δηλαδή, δημιουργοῦνται τά ψάρια, ἐνῶ τό ἱερό κείμενο ἀναφέρει τά ψάρια τήν ἕκτη ἡμέρα. Τήν πέμπτη ἡμέρα δημιουργοῦνται τά ἔρπετά τῆς θάλασσας καί τά πτηνά (ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα ἔρπετά ψυχῶν ζωσῶν καί τὰ πτηνά πληθυνέσθωσαν ἐπὶ τῆς γῆς), δηλαδή ἀναφέρεται τό ἱερό κείμενο στή δημιουργία τῶν δεινοσαύρων καί στή κυριαρχία τους πάνω στή Γῆ, αὐτό πού εὐρῆκε ἡ ἐπιστήμη πρὶν ἀπό 150-200 χρόνια. Τά ψάρια κυριαρχοῦν στή θάλασσα τήν ἕκτη ἡμέρα, τήν περίοδο δηλαδή πού κυριαρχοῦν στή στεριά τά ζῶα τῆς ξηρᾶς, τά θηλαστικά (ἐξαγαγέτω ἡ γῆ τετράποδα καί ἔρπετά καί θηρία...).

Ἐν συνεχείᾳ, ὁ π. Δημήτριος ἀναφέρει ὅτι ἐνῶ τό φῶς ἔγινε τήν πρώτη ἡμέρα, ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη καί τά ἀστέρια δημιουργοῦνται τήν τέταρτη καί δίνει μιᾶ ἐξήγηση γι' αὐτό. Ἡ πραγματικότητα ὅμως εἶναι ἄλλη. Τήν πρώτη ἡμέρα ἔγιναν ὅλα, καί τά ἀστέρια καί ὁ ἥλιος καί ἡ σελήνη καί τό φῶς. Ἀπλῶς τήν πρώτη ἡμέρα ἦταν τόσο μεγάλη ἡ θερμοκρασία τῆς Γῆς, πού δημιουργοῦσε συνεχῶς σύννεφα μαύρα πού ἐμπόδιζαν τό φῶς τοῦ ἡλίου νά ἔρθει στήν ἐπιφάνειά της, ἡ ὁποία ἦταν σκεπασμένη μέ νερά (ἡ δὲ γῆ ἦταν ἀδιαμόρφωτη καί ἀκατασκευάστη καί σκότος ἐπάνω τῆς ἀβύσσου). Πέφτοντας σὺν τῷ χρόνῳ ἡ θερμοκρασία της, ἀραίωσε ἡ βαρεῖα συννεφιά πού τήν ἐσκέπαζε καί ἐπέρασε τό φῶς τοῦ ἡλίου στήν ἐπιφάνειά της (αὐτό εἶναι τό γεννηθῆτω φῶς τῆς Γραφῆς). Ἐν συνεχείᾳ, πέφτοντας καί ἄλλο ἡ θερμοκρασία της ἐπέτρεψε τόν διαχωρισμό τῶν νεφῶν ἀπό τή θάλασσα (ἡ δεύτερη ἡμέρα), τήν τρίτη ἡμέρα διαχωρίστηκε ἡ θάλασσα ἀπό τήν ξηρά καί ἐν συνεχείᾳ τήν τέταρτη ἡμέρα ἔπεσε καί ἄλλο ἡ θερμοκρασία τῆς γῆς, μέ ἀποτέλεσμα νά διαλυθεῖ ἡ νέφωση ἡ ὁποία τήν σκέπαζε μέχρι τότε καί νά φανεῖ στήν ἐπιφάνειά της ὁ γαλάζιος οὐρα-

νός, ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη καί τά ἀστέρια. Δηλαδή τό γεννηθήτωσαν τῆς Γραφῆς ἔχει τή σημασία τοῦ ἐμφανισθήτωσαν, γιατί μέχρι τότε, ἂν καί ὑπαρκτά, ἦταν ἀόρατα ἀπό τήν ἐπιφάνειά της. Ἔτσι θά μπορούσε ἀργότερα ὁ ἄνθρωπος νά μετράει καιρούς καί ἐνιαυτούς καί ἐποχές, ὅπως ἀναφέρει τό ἱερό κείμενο. Ἐν συνεχείᾳ τήν πέμπτην ἡμέρα δημιουργοῦνται τά ἐρπετά, οἱ δεινόσαυροι, καί τήν ἕκτην τά ζῶα τῆς ξηρᾶς, τά θηλαστικά δηλαδή καί ὁ ἄνθρωπος. Ἄμα οἱ ἀναγνώστες τοῦ Ἐφημερίου δοῦν τά ἐπιστημονικά ντοκιμαντέρ γιά τήν δημιουργία τῆς Γῆς καί τή γεωλογική ἐξέλιξή της, καθώς καί τή βιολογική, θά δοῦν ἀκριβῶς τήν Δημιουργία τοῦ Κόσμου, ὅπως τήν περιγράφει ἡ Βίβλος. Ἐπιστημονικές ἀνακαλύψεις καί Βίβλος ταυτίζονται.

Εὐχαριστῶ γιά τήν φιλοξενία.
Ἄρχιμ. Χριστόδουλος Ταμπακόπουλος

Ἡ στήλη τῶν δέντρων:
Ἀναγέννηση (ἀριστερά)
Σύγχρονη ἐποχή (2005)

Μηνιαίες αποδοχές Κληρικών (ΠΕ)

Πρωτ. Γεωργίου Βαμβακίδη
Γεν. Αρχιερ. Έπιτρ. Ί.Μ. Ζιχνών και Νευροκοπίου
Άντιπροέδρου Ι.Σ.Κ.Ε.

Μετά από τις νέες μισθολογικές εξελίξεις παραθέτουμε και πάλι εκ νέου ένδεικτικά μισθολογικές μηνιαίες αποδοχές προς ενημέρωση των αγαπητών εν Χριστώ αδελφών μας.

Κληρικός με 34 χρόνια εφημεριακής διακονίας, πού ανήκει στην ΠΕ Μισθολογική Κατηγορία άνευ μεταπτυχιακού ή διδακτορικού διπλώματος, λαμβάνει τόν μισθό του 17^{ου} Μισθολογικού Κλιμακίου και οι μισθολογικές του μηνιαίες αποδοχές κατανέμονται ως εξής:

ΑΠΟΔΟΧΕΣ

Βασικός Μισθός: 2.106,00 €

Προβληματικών περιοχών (όσοι ανήκουν σ' αυτές): 100,00 €

ΕΦΚΑ Υγειονομική: 103,56 €

ΕΦΚΑ Έπικουρική: 63,18 €

ΕΦΚΑ Κλάδος Κύριας: 280,73 €

ΣΥΝΟΛΟ: 2,653,47 €

ΚΡΑΤΗΣΕΙΣ:

ΕΦΚΑ - Υγειονομική Περίθαλψη: 58,04 €,

ΕΦΚΑ - Πρόνοια ΕΤΕΑΕΠ (ΠΑΛΑΙΟΙ): 84,24 €

ΕΦΚΑ - Έπικουρική Ασφάλιση: 63,18 €

ΕΦΚΑ - Κλάδος Κύριας Σύνταξης: 140,47 €

Άποστολική Διακονία (περιοδικό): 11,38 €

Είσφορα Άλληλεγγύης 2%: 45,52 €

Φ.Μ.Υ.: 258,62 €

ΕΦΚΑ - Υγειονομική Περίθαλψη: 103,56 €

ΕΦΚΑ - Έπικουρική Ασφάλιση: 63,18 €

ΕΦΚΑ - Κλάδος Κύριας Σύνταξης: 280,73 €

ΣΥΝΟΛΟ ΚΡΑΤΗΣΕΩΝ: 1.108,92 €

Καθαρό ποσόν: 1.544,55 €

Στό επόμενο τεύχος θά παρουσιαστούν ένδεικτικά αποδοχές τής ΤΕ Μισθολογικής Κατηγορίας.

Ἐκπομπές πού προτείνουμε:

Καθημερινά:

22.00: ΓΝΩΡΙΜΙΑ ΜΕ ΤΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΠΙΣΤΗ (Ε)

Προσεγγίσεις στους ὅρους τῆς πίστεως.

Μέ τόν Δημήτρη Μαυρόπουλο

12.00: ΤΟ ΑΛΑΤΙ ΤΗΣ ΓΗΣ

Παραδοσιακή μουσική.

Μέ τόν Λάμπρο Λιάβα.

20.00: ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΑ ΤΟΥ 89,5.

23.00: ΡΑΔΙΟΦΩΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ 89,5.

00.00: ΜΕ ΛΟΓΙΑ ΑΚΡΙΒΑ ΚΑΙ ΟΜΟΡΦΕΣ ΜΟΥΣΙΚΕΣ.

Ἄποσπάσματα ἀπό κείμενα Πατέρων μέ μουσικές γέφυρες.

Μέ τήν Κυριακή Αἰλιανού.

Οἱ ἐκπομπές τοῦ Ραδιοφωνικοῦ Σταθμοῦ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος
89,5 ἀναμεταδίδονται ἀπό τούς δικτυωμένους σταθμούς
τῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων.

ΠΛΗΡΩΜΕΝΟ ΤΕΛΟΣ
Ταχ. Γραφείο Κ.Ε.Μ.Π. ΚΡ
Αριθμός Άδειας 10

ΚΩΔΙΚΟΣ ΕΛΤΑ 21 2355

ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ (Ε.Μ.Υ.Ε.Ε.)
Άθηνάς 30 10551 Άθήναι
Τηλ. 211-1825298 Fax: 211-1824317
ISSN 1105-7203